

U.V.A. BIBLIOTEK

HIERDIE EKSEMPLAAR MAG ONDER
GEEN OMSKINDIGHEID UIT DIE
BIBLIOTEK ONDER WORD NIE

University Free State

34300001321953

Universiteit Vrystaat

DIE VERBAND TUSSEN HUMORSIN EN PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESENTE

Louisa Boshoff

Proefskrif

voorgelê ter gedeeltelike vervulling van die vereistes vir die graad Philosophiae Doctor in
die Fakulteit Geesteswetenskappe, Departement Sielkunde,

(in Kindersielkunde en Aanverwante Terreine)

aan die Universiteit van die Vrystaat

Mei 2002

Promotor: Dr. R.B.I. Beukes

*“n Mens sonder humor
is soos 'n wa sonder vere;
hy word rondgestamp
deur elke klippie in die pad”*

– Henry Ward Beecher

BEDANKINGS:

Graag bedank ek diegene wat my op soveel wyses en vlakke bygestaan het :

- My studieleier, Dr Roelf Beukes vir sy bekwame leiding, vir aanmoediging, aanpor, aanspreek, aantree en uitdaging.
- Dr Karl Esterhuysen vir hulp met navorsingsontwerp statistiek, en sterkte aangee.
- Dr Ian Raper vir taalversorging, tegnieseversorging en sielversorging.
- Helen Grobler; jy het meer as tikwerk gelewer, ook vir my van vrugteboer geleer.
- Al my kollega's by Pretoria Preparatory School vir hulle belangstelling. Thank you Margot, Nan, Riki, Irene; and of course, my beloved pupils.
- Kollega's en dosente by die Sielkunde Departement van die Universiteit van die Vrystaat vir die deel en oordra van kosbare kennis.
- My medestudente; julle het my lewe verryk.
- My gesin, Louis, Larisse, Lilani, Lulu, Tutu, Dolly, Belle, Lilly, Sakkie vir koffie, laatnag oppas, geduld en begrip.
- My familie, skoonfamilie, vriende en mentore vir saamlag en saamhuil – Louise, Dalena, Glenn, Louisa, Marja, Gerhard Koen, Chris Pottas, Elize, Sandra en Kach, Hesta, Digby en Penny, Annetjie en Con, Annelie, Cheryl, Wilhelm en Jackie, Charles, Berna, Beatrix en Danie, Veronica en Nico, Christine en Paul Maako, Moses Matubula, Digkringpelle, Pedro, Elmarie, Ruan, Ida en Janke.
- Alle ander belangstellendes.

Pro Deo Gloria

My werk word opgedra aan my ouers – hulle het my geleer om te glo, te bid, te lag:

“Humour is a prelude to faith
and laughter is the beginning of prayer”

– Reinhold Niebuhr

INHOUD

1	PROBLEEMSTELLING EN DIE DOEL VAN DIE ONDERSOEK	1
1.1	INLEIDING	1
1.2	PROBLEEMSTELLING	2
1.3	NAVORSINGSVRAE	2
1.4	NAVORSINGSDOELWITTE	2
1.5	BEGRIPSOMSKRYWING	3
1.5.1	HUMORSIN	3
1.5.2	PSIGOLOGIESE WELSTAND	3
1.6	UITEENSETTING VAN DIE VERLOOP VAN DIE NAVORSINGS-PROJEK	4
2	PSIGOLOGIESE WELSTAND	6
2.1.	INLEIDING	6
2.2.	KONSEPTUELE VERKLARING VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND OP DIE METATEORETIESE VLAK	8
2.2.1.	SALUTOGENESE	10
2.2.2.	FORTOGENESE	11
2.2.3.	PSIGOFORTOLOGIE	11
2.3.	KONSTRUKTE WAT VERBAND HOU MET PSIGOLOGIESE WELSTAND OP HIPOTESEVLAK	12
2.3.1.	KOHERENSIESIN	12
2.3.2.	FORTALITEIT (<i>FORTITUDE</i>)	13
2.3.3.	GEHARDE PERSOONLIKHEID	14
2.3.4.	POTENSIE	14
2.3.5.	AANGELEERDE VINDINGRYKHEID	15
2.3.6.	LEWENSTEVREDENHEID	15

2.3.7.	HUMORSIN	16
2.3.8.	PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID	16
2.3.9.	COPING	17
2.4.	STRUKTURELE MODELLE TER VERKLARING VAN TEORETIESE KONSEPTE	17
2.4.1.	'N HOLISTIESE MODEL VIR WELSTAND EN VOORKOMING OOR DIE LEWENSLOOP (WITMER EN SWEENEY, 1992)	18
2.4.2.	EMPIRIES GEBASEERDE MODEL VAN RYFF EN SINGER (1996, 1998)	22
2.4.3.	CROSE, NICHOLAS, GOBBLE EN FRANK (1992) SE MULTIDIMENSIONELE SISTEEM-MODEL VIR VOORLIGTING	24
2.5.	FUNKSIONELE MODEL VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND OP HIPOTESEVLAK EN DIE EMPIRIESE BESPREKING VAN KONSTRUKTE GEASSOSIEER MET PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID	29
2.5.1.	MOOS (1994) SE MODEL VAN STRES EN COPING	30
2.5.2.	KÜMPFER (1999) SE TRANSAKSIONELE RAAMWERK VIR WEERBAARHEID	32
2.5.2.1.	STRESSORE OF UITDAGINGS	34
2.5.2.2.	EKSTERNE OMGEWINGSKONTEKS EN BESKERMENDE FAKTORE	34
2.5.2.3.	PERSOON-OMGEWING-INTERAKSIONELE PROSES	35
2.5.2.4.	WEERBAARHEIDS- (BESKERMINGS-) FAKTORE	35
2.5.2.4.1.	INTERNE INDIVIDUELE WEERBAARHEIDSFAKTORE	35
2.5.2.4.2.	INTERNE PSIGOLOGIESE WEERBAARHEIDSFAKTORE	36
2.5.2.5.	RISIKOFAKTORE	40
2.5.2.6.	WEERBAARHEIDSPROSESSE	40

2.5.2.7.	POSITIEWE LEWENSUITKOMSTE	42
2.5.2.8.	BEOORDELING VAN KÜMPFER (1999) SE MODEL	43
2.6.	DIE ROL VAN HUMOR EN HUMORSIN IN PSIGOLOGIESE WELSTAND	43
2.7.	PSIGOLOGIESE WELSTAND IN DIE SUID-AFRIKAANSE KONTEKS	43
2.8.	SAMEVATTING TEN OPSIGTE VAN DIE BEGRIP VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND	44
3	HUMORSIN	47
3.1	INLEIDING	47
3.2	BEGRIPSVERKLARING	48
3.2.1	HUMOR	48
3.2.2	HUMORSIN	49
3.2.3	HUMORISTIESE MANIFESTASIES	49
3.2.4	SAMEVATTING	49
3.3	VERSKILLENDE VORME VAN HUMOR	50
3.4	NEURO-FISIOLOGIESE GRONDSLAE VAN HUMOR	51
3.4.1	FISIOLOGIESE ASPEKTE VAN LAGBUIE	52
3.5	HUMOR EN ANDER VERBANDHOUDENDE FUNKSIES	52
3.6	ONTWIKKELING VAN HUMORSIN	55
3.7	TEORIEË TEN OPSIGTE VAN HUMOR EN HUMORSIN	62
3.7.1	INLEIDING	62
3.7.2	PSIGO-ANALITIESE TEORIEË	62
3.7.3	KOGNITIEWE ONTWIKKELINGSTEORIEË	66
3.7.4	SOSIALE-LEERTEORIE	68
3.7.5	SAMEVATTING VAN TEORIEË	70
3.8	HUMOR EN DIMENSIES VAN PERSOONLIKHEID	71
3.8.1	INLEIDING	71
3.8.2	MODEL VAN CATELL EN LUBORSKY (1947)	71
3.8.3	MODEL VAN ALLPORT (1961)	74
3.8.4	MODEL VAN MASLOW (1970)	75
3.8.5	MODEL VAN THORSON EN POWELL (1993)	75

3.8.6	TEN SLOTTE	75
3.9	GESLAGSVERSKILLE EN HUMOR	76
3.10	KRUISKULTURELE VERSKILLE EN HUMOR	77
3.11	HUMOR EN PSIGOLOGIESE WELSTAND	77
3.2	SAMEVATTING: 'n MODEL VAN HUMOR EN HUMORSIN	78
4	ADOLESENSIE	86
4.1	INLEIDING	86
4.2	GESKIEDKUNDIGE PERSPEKTIEF	86
4.3	ONTWIKKELINGSTEORIE	87
4.4	ADOLESENTE ONTWIKKELING	87
4.5	DIE ADOLESENT IN DIE SUID-AFRIKAANSE KONTEKS	104
4.6	GEVOLGTREKKINGS	110
4.7	SAMEVATTING	110
5	METODE VAN ONDERSOEK	112
5.1	INLEIDING	112
5.2	KRITERIA- EN VOORSPELLERVERANDERLIKES	112
5.2.1	KRITERIA VIR BEPALING VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND	112
5.2.2	VOORSPELLERVERANDERLIKES	113
5.3	MEETINSTRUMENTE	113
5.3.1	MEETINSTRUMENTE VIR PSIGOLOGIESE WELSTAND	113
5.3.1.1	LEWENSTEVREDENHEIDVRAELYS	113
5.3.1.1.1	RASIONAAL	113
5.3.1.1.2	AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE	114
5.3.1.1.3	BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID	114
5.3.1.1.4	MOTIVERING VIR GEBRUIK	114
5.3.1.2	KOHERENSIESINVRAELYS	115
5.3.1.2.1	RASIONAAL	115
5.3.1.2.2	AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE	115
5.3.1.2.3	BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID	116
5.3.1.2.4	MOTIVERING VIR GEBRUIK	116
5.3.1.3	FORTOLOGIEVRAELYS	117
5.3.1.3.1	RASIONAAL	117

5.3.1.3.2	AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE	117
5.3.1.3.3	BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID	117
5.3.1.3.4	MOTIVERING VIR GEBRUIK	118
5.3.2	MEETINSTRUMENT VIR HUMORSIN	118
5.3.2.1	RASONAAL	119
5.3.2.2	AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE	120
5.3.2.3	BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID	121
5.3.2.4	MOTIVERING VIR KEUSE EN GEBRUIK	122
5.3.3	BIOGRAFIESE VRAELYS	122
5.4	INSAMELING VAN GEGEWENS	122
5.5	ONDERSOEKGROEP	123
5.6	NAVORSINGSVRAE	124
5.7	STATISTIESE PROSEDURE	124
6	RESULTATE EN BESPREKING VAN RESULTATE	129
6.1	INLEIDING	129
6.2	BESKRYWENDE STATISTIEK	129
6.3	RESULTATE VAN HIËRARGIESE REGRESSIE- ONTLEDINGS	131
6.4	RESULTATE VAN MEERVERANDERLIKE VARIANSIE- ONTLEDINGS	135
6.5	SAMEVATTING	141
7	SAMEVATTING EN GEVOLGTREKKING	144
7.1	INLEIDING	144
7.2	NAVORSINGSVRAE	144
7.2.2	WAT IS DIE TEORETIESE BESKRYWING VAN HUMORSIN AS 'N KONSTRUK IN DIE LITERATUUR DAAROO?	144
7.2.2	WAT IS DIE TEORETIESE BESKRYWING VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND AS 'N KONSTRUK IN DIE LITERATUUR DAAROO?	145
7.2.3	WAT IS DIE INVLOED VAN HUMORSIN OP PSIGOLOGIESE WELSTAND SOOS DIT IN DIE LITERATUUR DAAROO VOORKOM?	145
7.2.4	WAT IS DIE AARD EN ONTWIKKELINGSTAKE VAN ADOLESSENSIE, MET SPESIFIEKE	

	VERWYSING NA HUMORSIN EN DIE ADOLESSENT EN SY BEPAALDE OMGEWINGS-FAKTORE WAT PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESSENTE BEÏNVLOED?	146
7.2.5	WAT IS DIE EMPIRIESE VERBAND TUSSEN HUMORSIN EN PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESSENTE IN DIE ONDERSOEKGROEP VAN HIERDIE STUDIE?	146
7.2.6	WATTER ROL SPEEL GESLAG, TAALGROEPERING EN SKOOLPLASING AS VOORSPELLER- VERANDERLIKES IN DIE VERBAND TUSSEN HUMORSIN EN PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESSENTE IN DIE ONDERSOEKGROEP VAN HIERDIE STUDIE?	148
7.3	DIE BYDRAE VAN HIERDIE STUDIE.	148
7.4	AANBEVELINGS VIR VERDERE NAVORSING	149
	BRONNELYS	150
	LYS VAN FIGURE EN TABELLE	xi

LYS VAN FIGURE EN TABELLE

FIGURE

2.1	Die wiel van welstand en voorkoming van Witmer & Sweeney (1992)	19
2.2	'n Sisteemmodel van welstand (Crose <i>et al</i> , 1992)	25
2.3	Moos (1994) se model van stres en coping	30
2.4	Kümpfer (1999) se weerbaarheidsmodel	33
2.5	Die weerbaarheidsprosesmodel van Kümpfer (1999)	41
2.6	Samevatting van literatuurstudie	44
3.1	Diagrammatiese voorstelling van 'n model van humor en humorsin	80

TABELLE

2.1	Multidimensionele beoordelingskomponente vir die sisteemmodel van welstand. Crose <i>et al</i> (1992), p. 153	28
3.1	Chronologiese ontwikkeling van humor by kinders	61
3.2	Opsomming van hoofkomponente van teorieë	70
4.1	Kohlberg se fases van morele ontwikkeling	93
4.2	Veranderinge in uitgeebare inkomste (<i>personal disposable income per capita</i>) 1995 - 2000	106
5.1	Cronbach se α -koëffisiënte vir die SWLS en vir die taalgroepe afsonderlik (SA groep)	114
5.2	Cronbach se α -koëffisiënte vir die SOC en vir die taalgroepe afsonderlik (SA groep)	116
5.3	Cronbach se α -koëffisiënte vir die FORQ en vir die taalgroepe afsonderlik (SA groep)	118
5.4	Spesifieke items waaruit subskale van humorsinskaal bestaan	119
5.5	Gemiddeldes en standaardafwykings op totaaltelling	

	van humorsinskaal vir verskillende geslagte en ouderdomsgroepe vir 'n studie onderneem deur Thorson & Powell	120
5.6	Cronbach se α -koëffisiënte vir die vier subskale en totaalskaal van die MSHS vir die verskillende taalgroepe	121
5.7	Frekwensiedistribusie van ondersoekgroep volgens geslag, taal en skoolplasing	123
5.8	Toets vir gelykheid van kovariansiematrikse rakende humorsinskaal	126
6.1	Gemiddeldes en standaardafwykings vir die totale ondersoekgroep vir die kriteria- en voorspeller-veranderlikes	129
6.2	Interkorrelasie vir die totale groep	130
6.3	Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir lewenstevredenheid	132
6.4	Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir fortologie	133
6.5	Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir koherensiesin	134
6.6	Manova F-waardes vir die toets van hoofeffekte en interaksies rakende die humorsinsubskale	136
6.7	F-waardes van die eenrigting variansie-ontleding om te toets vir verskille in gemiddelde tellings op die humorsinsubskale vir die twee geslagte	137
6.8	Gemiddeldes en standaardafwykings vir die twee geslagte op die twee humorsinsubskale	137
6.9	F-waardes van die eenrigting variansie-ontleding om te toets vir verskille in gemiddelde tellings op die humorsinsubskale vir die vier groepe	138
6.10	Scheffé-resultate rakende skeep van humor vir die vier groepe	138
6.11	Scheffé-reultate rakende die sosiale gebruik van humor	

	vir die vier groepe	139
6.12	Scheffé-resultate rakende houding teenoor humor vir die vier groepe	140

OPSOMMING

Die verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente

Sleuteltermes: *Humor, humorsin, psigologiese welstand, psigologiese weerbaarheid, psigofortologie.*

Die doel van hierdie ondersoek was om die aard van humor en humorsin, die dinamika van psigologiese welstand en psigologiese weerbaarheid, sowel as adolessensie as 'n kritieke lewensfase, te ondersoek en om vas te stel of daar 'n empiriese verband is tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente. Verskeie teorieë ten opsigte van humor en humorsin is beskryf en 'n model van humor en humorsin is ontwikkel. By die bespreking van psigologiese welstand is daar vanuit die literatuur aangetoon wat die verband is met humorsin.

In die empiriese ondersoek is 'n dwarsdeursnitopname gemaak by 884 graad 12-leerders by tien skole in die Pretoria-omgewing (Gauteng) en Oos-London omgewing (Oos-Kaap) oor koherensiesin, lewenstevredenheid, fortologie, en humorsin. Koherensiesin is gemeet deur middel van die Koherensiesinvraelys (SOC) van Antonovsky (1987); lewenstevredenheid deur die Lewenstevredenheidvraelys (SWLS) van Diener, Emmons, Larson en Griffen (1985); fortologie deur die Fortologievraelys (FORQ) ontwikkel deur Pretorius (1997) en humorsin is gemeet deur die Multidimensionele humorsinskaal (MSHS) van Thorson en Powell (1993). Biografiese gegewens is deur 'n kort biografiese vraelys verkry.

In hierdie ondersoek is relatiewe goeie betroubaarheidsindekse verkry vir feitlik alle skale en subskale van die meetinstrumente wat in die ondersoek gebruik is.

Die huidige navorsing het bevind dat vier subskale van humorsin 'n statisties beduidende bydrae lewer in die verklaring van fortologie van adolessente, terwyl drie van die vier subskale, naamlik skep van humor, sosiale gebruik van humor en houding jeens humor, 'n statisties beduidende bydrae in die verklaring van die variansie in koherensiesin van adolessente lewer.

Volgens die resultate wil dit verder voorkom of seuns hoër vlakke van humorsin rakende die skep van humor asook sosiale gebruik van humor toon as dogters. Wat die interaksie tussen geslag en skoolplasing betref, blyk dit dat die seuns in die gemengdegeslagskole en dogters in gemengdegeslagskole 'n beduidende hoër

telling op die skerp van humor sowel as sosiale gebruik van humor as seuns in enkelgeslagskole behaal het. Wat houding jeens humor betref, toon die seuns in die enkelgeslagskole 'n beduidende laer gemiddelde telling as seuns in gemengdegeslagskole en dogters in enkelgeslagskole.

Bogenoemde bevindinge word in verband gebring met bevindinge soos in die literatuurstudie bespreek.

Ten slotte word voorstelle gemaak ten opsigte van die gebruik van humor en humorsin in die praktyk sowel as die bevordering van psigologiese welstand by adolessente.

Summary

The relationship between sense of humour and psychological well-being among adolescents

Keywords: Humour, sense of humour, psychological wellbeing, psychological resilience, psychofortology.

The aim of this study was to examine the nature of humour and sense of humour, the dynamics of psychological wellbeing as well as adolescence as a critical phase of life, and to determine whether there is an empirical relationship between sense of humour and psychological wellbeing among adolescents. Various theories involving humour and sense of humour were described and a model of humour and sense of humour was developed. In the discussion of psychological wellbeing the relationship with sense of humour was indicated.

During the empirical study a cross-sectional survey was held among 884 Grade 12 learners at ten schools in the Pretoria area (Gauteng) and the East London area (Eastern Cape) in respect of sense of coherence, satisfaction with life, fortology/fortitude, and sense of humour. Sense of coherence was measured by means of Antonovsky's Sense of Coherence questionnaire (SOC: 1987), while satisfaction with life was assessed using the Life Satisfaction Questionnaire (SWLS) of Diener, Emmons, Larson and Griffen (1985), fortology by means of the Fortology Questionnaire (FORQ) developed by Pretorius (1997), and sense of humour was measured by means of the Multidimensional Sense of Humour Scale (MSHS) of Thorson and Powell (1993). Biographical information was obtained by means of a short biographical questionnaire.

In this study relatively favourable reliability indicators were obtained for almost all scales and subscales of the measuring instruments used in the research.

The current research found that four subscales of humour yielded a statistically significant contribution in the explanation of fortology among adolescents, whereas three of the four subscales, creation of humour, social use of humour and attitude towards humour, yielded a statistically significant contribution in explaining the variance in sense of coherence among adolescents.

It would appear from the results that boys show higher levels of sense of humour in terms of the creation of humour and the social use of humour than girls.

Considering the interaction between gender and school placement, it is evident that the boys in mixed-gender schools and girls in mixed-gender schools achieved a significantly higher score on the creation of humour as well as the social use of humour than boys in single-gender schools. As far as attitude to humour is concerned, the boys in the single-gender schools returned a significantly lower score than boys in mixed-gender schools and girls in single-gender schools.

These findings are related to findings discussed in the literature study.

In conclusion proposals are made regarding the use of humour and sense of humour in practice as well as the promotion of psychological wellbeing among adolescents.

HOOFSTUK 1

PROBLEEMSTELLING EN DIE DOEL VAN DIE ONDERSOEK

1.1 INLEIDING

'n Sin vir humor word reeds by kleuters waargeneem; dit is potensieel regdeur die lewensloop van die mens aanwesig. Volgens Coleman en Roker (1998) help humorsin kinders en ook adolessente om stressore van hulle ontwikkelingsfases en -take te hanteer. Die adolessent moet veelvuldige stressore kan hanteer. Dit sluit faktore soos veranderde sosio-ekonomiese omstandighede, blootstelling aan dwelms en toenemende misdaad, verstelde werksituasies en onderrigmetodes sowel as belangrike ontwikkelingstake in (Coleman & Roker, 1998). Volgens Erikson moet die adolessent 'n vaste identiteit vorm. Die teenpool van hierdie spesifieke ontwikkelingstake is rolverwarring. Word ontwikkelings nie suksesvol afgehandel nie, het dit maatskaplike probleme tot gevolg, waaronder isolasie, werkloosheid, tienerswangerskap en die onvermoë om 'n beroep te kies. Dit dra ook by tot verlaagde psigologiese welstand (Walsh & Wynne, 1993). Dit blyk dus dat hanteringsmeganismes vir die adolessent van beduidende belang is, en volgens die literatuur (Thorson & Powell, 1993; Witmer & Sweeney, 1992) blyk dit dat humorsin een van die belangrikste hanteringsmeganismes is wat aanpassing bevorder.

Humor en humorsin as 'n multidimensionele konstruk kan bydra tot 'n persoon se psigologiese welstand. Humor en humorsin kan die adolessent spesifiek bystaan met betrekking tot sosiale toereikendheid en die hantering van lewenseise, en bied 'n manier om met stressore te cope (Dowling & Fain, 1999).

Die literatuur dui daarop dat seuns en dogters, sowel as lede van verskillende kultuurgroepe en leerders in enkel- en gemengdegeslagskole, beduidend verskil ten opsigte van die skeep van humor en gebruik van humorsin asook ten opsigte van psigologiese welstand (Myers, Ropog & Rodgers, 1997).

Coleman en Roker (1998) beweer dat navorsing oor die adolessent tans 'n nuwe fase betree. Daar word toenemende klem geplaas op positiewe aspekte van gedrag, positiewe aanpassingsmeganismes en gesonde ontwikkeling. In Suid-Afrika bestaan daar weining navorsing ten opsigte van humorsin en die verband daarvan met psigologiese welstand by die adolessent.

1.2 PROBLEEMSTELLING

Teen die agtergrond van bogenoemde uiteensetting is dit duidelik dat in die algemene literatuur daar 'n verband is tussen humorsin en gesonde psigiese ontwikkeling. Hierdie verband is egter nog nie wetenskaplik uitgeklaar nie en die vraag kan tereg gevra word of daar 'n verband tussen humorsin en psigologiese welstand is.

1.3 NAVORSINGSVRAE

Na aanleiding van bogenoemde probleemstelling kan die volgende navorsingsvrae gestel word:

Die **primêre navorsingsvraag** van hierdie studie is :

- Wat is die verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente?

Die volgende spesifieke **navorsingsvrae** kan ook gevra word:

- Wat is die teoretiese beskrywing van humorsin as 'n konstruk in die literatuur daaroor?
- Wat is die teoretiese beskrywing van psigologiese welstand as 'n konstruk in die literatuur daaroor?
- Wat is die verband tussen humorsin en psigologiese welstand soos dit in die literatuur daaroor aangedui word?
- Wat is die aard van ontwikkelingstake van adolessente, met spesifieke verwysing na humorsin en die omgewingsfaktore wat psigologiese welstand by adolessente beïnvloed?
- Wat is die empiriese verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente in die ondersoekgroep van hierdie studie?
- Watter rol speel geslag, taalgroepering en skoolplasing (enkelgeslag- versus gemengdegeslagskole) as voorspeller veranderlikes in die verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente in die ondersoekgroep van hierdie studie?

1.4 NAVORSINGSDOELWITTE

Die **primêre doelwit** van hierdie studie is om 'n verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente aan te dui.

Die **spesifieke doelwitte** van hierdie studie kan vanuit die navorsingsvrae soos volg uiteengesit word:

- Om 'n kontemporêre literatuurstudie te onderneem aangaande humorsin en die teoretiese raamwerk waarin dit geplaas word.
- Om 'n kontemporêre literatuurstudie te onderneem aangaande psigologiese welstand en die teoretiese raamwerk waarin dit geplaas kan word.
- Om die invloed van humorsin op psigologiese welstand vanuit bestaande literatuur aan te dui.
- Om die aard en ontwikkelingstake van adolessensie in die literatuur aan te dui, met spesifieke verwysing na die rol wat humorsin speel, asook die omgewingsfaktore wat die adolessent se psigologiese welstand beïnvloed.
- Om die empiriese verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente in die ondersoekgroep van hierdie studie aan te dui.
- Om die rol van geslag, taalgroepering en skoolplasing (enkelgeslag *versus* gemengdegeslag) as voorspeller veranderlikes in die verband tussen humorsin en psigologiese welstand by adolessente in die ondersoekgroep van hierdie studie aan te dui.

1.5 BEGRIPSOMSKRYWING

Ten einde oriëntasie ten opsigte van humorsin en psigologiese welstand te vergemaklik word 'n kort beskrywing van hierdie twee konstrakte gegee. Humorsin en psigologiese welstand, die hoofkonstrukte van hierdie studie, word breedvoerig in Hoofstuk 2 en 3 bespreek.

1.5.1 HUMORSIN

Humorsin word oor die algemeen in die literatuur aangedui as 'n **multidimensionele konstrak wat manifesteer in die individu se unieke gebruik van humor ten einde sy of haar lewe te verryk. Humorsin figureer in die individu se interne sowel as eksterne funksionering en kan dien as beskermende en bufferfaktore. Humor is 'n inherente eienskap van persoonlikheid en humorsin kan ook dien as 'n aanpassingsmeganisme** (Catell & Luborsky, 1947; Freud, 1905; McGhee, 1971; Thorson & Powell, 1993).

Na aanleiding van die resultate van hierdie studie en bykomende inligting sal dié definisie van hierdie studie heroorweeg word, en indien nodig sal 'n nuwe definisie van humorsin geskep word wat resente navorsingsresultate weerspieël.

1.5.2 PSIGOLOGIESE WELSTAND

Psigologiese welstand is die resultaat van 'n dinamiese, interaksionele patroon tussen interne persoonlike sterktes, eksterne ondersteuning en interpersoonlike

sosiale vaardighede. Psigologiese welstand impliseer dat die persoon psigologies goed funksioneer en gepaste ontwikkelingsuitkomste bereik ten spyte van stresvolle en/of traumatiese lewenservarings. Dit impliseer ook 'n veerkragtige proses van psigologiese weerbaarheid wat 'n terug-'bons' na vorige of beter funksioneringsvlakke impliseer.

In hierdie studie is **koherensiesin**, **lewenstevredenheid**, en **fortaliteit** as bepalende aspekte van psigologiese welstand gebruik.

1.6 UITEENSETTING VAN DIE VERLOOP VAN DIE NAVORSINGS-PROJEK

Die hoofstukke is soos volg ingedeel:

In **Hoofstuk 2** sal **psigologiese welstand** bespreek word. Madsen se teorie (1998) dien as raamwerk om psigologiese welstand te omskryf. Op metateoretiese vlak word salutogenese, fortogenese en psigofortologie bespreek. So ook die verskuiwing van 'n *patogene* na 'n *salutogene* fokus. Op hipotesevlak word teoretiese konstrunkte en teorieë bespreek wat poog om die oorsprong, manifestasie en prosesse te verklaar wat grondliggend is aan psigologiese welstand. Op empiriese vlak word navorsing bespreek ten opsigte van die veranderlikes wat 'n rol in psigologiese welstand speel.

In **Hoofstuk 3** sal 'n definisie en teoretiese bespreking van humor en **humorsin** verskaf word. Die ontwikkeling van humorsin, humorsin as 'n dimensie van persoonlikheid, geslagsverskille ten opsigte van humorsin, kruiskulturele verskille sowel as die verband tussen humorsin en psigologiese welstand word beskryf. Ten slotte word 'n eie model van humor en humorsin aangebied.

In **Hoofstuk 4** word op **adolessensie** as 'n kritieke ontwikkelingsfase gefokus. Erikson (1968) se psigososiale teorie word as vertrekpunt gebruik om spesifieke ontwikkelingstake te bespreek. Morele ontwikkeling, volgens Kohlberg (1975) se teorie, kognitiewe ontwikkeling volgens Piaget (1972) se teorie, sowel as sosiale ontwikkeling word bespreek. Ook word ontwikkelingstake bespreek wat verband hou met humor en humorsin, onder andere keuse van en voorbereiding tot 'n beroep, ontwikkeling van onafhanklikheid van ouers, hantering van seksualiteit en fisieke veranderinge. Die verband tussen ontwikkelingstake en psigologiese welstand word voortdurend toegelig.

In **Hoofstuk 5** word die **ondersoekmetode** aangedui. Daar word spesifiek verwys

na die samestelling van die onderoekgroep, meetinstrumente wat in die studie gebruik is, die data-insamelingsproses, die navorsingsvraag, asook die statistiese prosedures wat gevolg is.

In **Hoofstuk 6** sal die **resultate** van die onderoekgroep, aan die hand van die statistiese prosedure wat in Hoofstuk 5 bespreek is, ontleed en bespreek word. Die beskrywende statistiek (gemiddeldes, standaard afwykings en korrelasies) van al die betrokke veranderlikes vir die onderoekgroep as geheel sal aangedui en bespreek word. Die kriterium- en voorspeller veranderlikes word ook volledig bespreek.

In **Hoofstuk 7** sal die samevatting en gevolgtrekkings van dié studie gegee word. Die samevattings en gevolgtrekkings sal na aanleiding van die navorsingsvraag bespreek word. Ten slotte word die bydrae van hierdie studie bespreek, met aanbevelings vir verdere navorsing.

HOOFSTUK 2

PSIGOLOGIESE WELSTAND

2.1 INLEIDING

Tydens 'n besoek aan 'n Nazi-konsentrasiekamp in die Tsjeggiese Republiek is die volgende waargeneem. Terezin was 'n sogenaamde model-kamp. Die Nazi's het die Rooikruis en hooggeplaaste persone daarheen geneem om aan hulle te toon dat daar humanitêre beginsels in die kampe toegepas word. Wanneer na die werklike feite gekyk word, is die teendeel egter waar. Terezin was 'n plek van verskrikking; 15,000 kinders het deur die Terezin-sisteem beweeg – hulle het 'n ruk daar gebly; soms weke, soms maande, om dan na ander kampe, veral Auschwitz, uitgeplaas te word. Slegs 1 000 uit die 15 000 kinders wat aanvanklik in die kamp was, het oorleef. Dit is egter aangrypend en byna onverstaanbaar dat hierdie mense gedigte geskryf, musiek- en toneelaande gehou het, kinders Hebreeus geleer is en formeel moes skoolgaan. Die adolessente seuns en dogters het 'n kampkoerant uitgegee en selfs toneelstukke en gedigte geskryf. Die kinderkuns het behoue gebly en word permanent by Terezin asook die Joodse museum in Praag uitgestal. 'n Mens staan verwonderd oor die feit dat ten spyte van die negatiefste omstandighede denkbaar mense nog kon voortgaan met hulle lewe en selfs kreatief kon wees (persoonlike besoek, April 2001).

Ons eie geskiedenis is deurspek van die mense wat in haglike omstandighede spanning en trauma oorkom het en dan selfs meer vitaal, sterker en wyser daardeur kon beweeg, terwyl ander nie bestand was teen die omstandighede nie. Die geskiedenis van die konsentrasiekampe in die Anglo-Boereoorlog is 'n goeie voorbeeld van hierdie vermoë om trauma te oorkom. Ten spyte daarvan dat 26,000 vroue en kinders in konsentrasiekampe dood is, het baie van die slagoffers hierdie trauma positief verwerk en meer weerbaar uit die oorlog getree (Pretorius, 2001).

Histories het die sielkunde gefokus op die aard van siektetoestande, psigopatologie en die behandeling daarvan. Tans is daar 'n verskuiwing na 'n fokus op die oorsprong en aard van gesondheid en nie meer 'n patogene oriëntasie wat steun op 'n mediese model nie (Pretorius, 1997; Van Eeden, 1996; Wissing & Van Eeden, 1998).

Volgens Seligman en Csikszentmihalyi (2000) kan die **mediese model** wat in die sielkunde van toepassing gemaak word, sterk gekritiseer word omdat positiewe aspekte wat die lewe verryk ontken word. Die mediese model konsentreer op die behandeling van siekte en simptome en spreek nie die oorsprong en voorkoming van siekte aan nie (Strümpfer, 1999).

Dié kritiek teen die mediese model het daartoe aanleiding gegee dat daar eerder op 'n **salutogene oriëntasie** (Antonovsky, 1979, 1987, 1990; Strümpfer, 1990, 1995) gefokus word. Adler het reeds in 1927 op gesondheid eerder as patologie gefokus, en derhalwe is die beskouing van salutogenese as teoretiese grondslag van gesondheid nie 'n nuwe verskynsel nie; weens die huidige veranderde denke of *Zeitgeist* beleef hierdie oriëntasie tans 'n oplewing.

Die salutogenetiese oriëntasie is 'n wegbeweeg van die patogene oriëntasie. Die kulturele, sosiale en persoonlike bronne wat bydra tot gesondheid en welstand word nagevors en bestudeer. Deur hierdie perspektief kan persone bemagtig word en hul lewenskwaliteit verhoog word (Van Eden, 1996).

Die konsep "**salutogenese**" word uitgebrei na die term "**fortogenese**" wat op die oorsprong en bestudering van psigiese krag fokus en as sodanig bydra tot die gesondheidsparadigma. Dié begrip is deur Wissing en Van Eeden (1998) uitgebrei na "**psigofortologie**" om na die wetenskap van die gesonde psigiese funksionering van die individu te verwys.

Psigologiese welstand word gebruik om 'n psigies gesonde individu te beskryf.

Die navorsing van psigologiese welstand word ook gerig op verskille in die hantering van stresvolle situasies, en meer spesifiek op redes waarom een individu goed aanpas en 'n ander nie (Venter, 2000).

Hierdie hoofstuk sal fokus op **sielkundige welstand**. Die teorie van Madsen (1988) soos gebruik deur Wissing (2000) sal dien as raamwerk om die wyse te verduidelik waarop psigologiese welstand op verskillende vlakke funksioneer. Madsen (1988) deel wetenskaplike teorieë in drie vlakke in, wat mekaar wedersyds beïnvloed, naamlik:

- **Metavlak**, dit wil sê 'n metamodel, 'n filosofiese beskrywing van die ander twee vlakke; aannames van die wetenskap. Die begrippe salutogenese en psigofortologie sal hier bespreek word.
- **Hipotesevlak**; dit wil sê die teoretiese kern van dié wetenskap. Oorsprong,

manifestasie en patrone wat bydra tot welstand, sowel as teoretiese verklarings van konsepte wat op mikrovlak funksioneer, is hier van belang.

Daar sal gefokus word op teoretiese konstrakte en modelle ten einde die oorsprong, manifestasie en patrone van **psigologiese welstand** te verduidelik. Die teoretiese konstrakte wat bespreek word is :

Koherensiesin, fortaliteit, geharde persoonlikheid, potensie; aangeleerde vindingrykheid, lewenstevredenheid, humorsin, psigologiese weerbaarheid en coping.

Die strukturele modelle wat op hierdie vlak bespreek word, is die **Holistiese model van Witmer en Sweeney (1992)**, die **Empiries-gebaseerde model van Ryff en Singer (1996, 1998)**, **Cruse, Nicholas, Gobble en Frank (1992)** se **Multi-dimensionele sisteem-model vir voorligting**. **Kümpfer (1999)** se **transaksionele model** sal gebruik word om die proses te illustreer wat tot psigologiese weerbaarheid lei.

- **Empiriese** vlak; behels spesifieke waarnemings aangaande die individu.

Hier word **Moos (1994)** se **model van stres en coping** en **Kümpfer (1999)** se **Transaksionele Raamwerk vir weerbaarheid** bespreek. Laasgenoemde raamwerk word ook hier gebruik om navorsing oor veranderlikes te illustreer wat 'n rol speel by psigologiese welstand op empiriese vlak.

2.2 KONSEPTUELE VERKLARING VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND OP DIE METATEORETIESE VLAKE

Na aanleiding van teoretiese besinning oor Psigologiese Welstand in 1986 is die volgende definisie saamgestel, naamlik: **Psigologiese welstand** is 'n universele vermoë van die mens om teenspoed te kan erken, oorkom en om selfs sterker en beter te kan funksioneer weens die ervaring van teenspoed. Psigologiese welstand is teenwoordig by individuele persone, in groepe en in gemeenskappe, en versterk mense se lewens. Hierdie gedrag is 'n respons op teenspoed en kan die vorm aanneem van voortgesette normale ontwikkeling of as bevordering van beter funksionering. Psigologiese welstand kan ook bevorder word, nie slegs as gevolg van teenspoed nie, maar juis in afwagting op onvermydelike teenspoed of rampspoed (Grotberg, 1997, p. 3-4).

Hierdie universele vermoë om **psigologiese welstand** te ontwikkel word gevoed deur:

- Eksterne ondersteuning en bronne, byvoorbeeld verhoudinge, skool-omgewing, rolmodelle
- Innerlike-persoonlike eienskappe, byvoorbeeld temperament, *self-esteem*, hoop, geloof, lokus van kontrole
- Sosiale en Interpersoonlike vaardighede, byvoorbeeld kreatiwiteit, humor, impulsbeheer.

Strümpfer (2001) verwys na **psigologiese welstand** as 'n patroon van sielkundige aktiwiteite wat bestaan uit 'n motivering om sterk te wees wanneer ongewone (*inordinate*) eise gestel word, doelgerigte gedrag om probleme te hanteer en om te herstel (*rebound or resile*), asook met gepaardgaande emosies en kognisies.

Gesien binne dié konteks is **psigologiese welstand** dus 'n latente intra-individuele gedragpatroon wat na vore tree wanneer ongewone eise gestel word. 'n 'Ongewone' eis moet binne die konteks van die individu se lewe gesien word – geslag, ouderdom, genetiese agtergrond, fisieke- en geestesgesondheid, persoonlikheidseienskappe, gesins-status en rolle, sosio-ekonomiese status, opleiding, die gemeenskap, sosiale netwerke, politieke omstandighede en globale veranderlikes speel 'n rol (Strümpfer, 2001).

Smith en Carlson (1997) klassifiseer **psigologiese welstand** op drie wyses, naamlik:

- Psigologiese welstand is 'n poging om interne sowel as eksterne ekwilibrium tydens bedreigende menslike aktiwiteite te handhaaf, insluitend gedagtes en gedrag
- Psigologiese welstand is ook die herstel ná trauma, en
- Psigologiese welstand word gedefinieer in die teenwoordigheid van beskermende faktore wat die verhouding tussen risiko en psigologiese welstand reguleer.

Psigologiese welstand word dus, na aanleiding van bogenoemde uiteensetting en vir die doeleindes van hierdie navorsing, soos volg gedefinieer: **Psigologiese welstand** is die resultaat van 'n dinamiese, interaksionele patroon tussen interne persoonlike sterktes, eksterne ondersteuning en interpersoonlike sosiale vaardighede. Psigologiese welstand impliseer dat die persoon psigologies goed funksioneer en gepaste ontwikkelings-uitkomst bereik ten spyte van stresvolle en/

of traumatiese lewenservarings. Dit impliseer ook 'n veerkragtige proses van psigologiese weerbaarheid wat 'n terug-'bons' na vorige of beter funksioneringsvlakke impliseer.

Wissing (2000, 2001) beskou psigologiese welstand as die hoogste punt van 'n kontinuum van holistiese welstand in die kognitiewe, emosionele, spirituele, fisieke en sosiale areas van die lewe sowel as by beroepsontwikkeling en omgewing. By die konseptuele verklaring van psigologiese welstand op metateoretiese vlak word sekere verwante begrippe en die ontwikkeling van die begrippe bespreek.

2. 2. 1 SALUTOGENESE

Aaron Antonovsky (1979) gebruik die term **salutogenese** om na die nuwe beweging (gesondheidsmodel) in die sielkunde te verwys. Salutogenese word afgelei van die Latynse woord *salus*, wat 'gesondheid' beteken; en die Griekse woord *genesis*, wat 'begin' beteken. Antonovsky (1979) wys daarop dat stresvolle omstandighede altyd in die mens se bestaan teenwoordig is. Wat van belang is, is hoedat mense sin maak van en uit hierdie stressore. Antonovsky (1979) betrek ook neurofisiologiese – endokriene – en immunologiese meganismes in sy verklaring van die sogenaamde Sin vir Koherensie, wat as grondslag dien vir salutogenese (Rosenbaum, 1988).

Die **salutogeniese paradigma** word dus direk teenoor die **patogeniese** paradigma geplaas. Laasgenoemde model kan ook as 'n **mediese** model beskou word. Dié paradigma impliseer dat die tradisionele beskouing van sielkundige fenomene die *abnormale* beklemtoon. Die teen-aanname is dat siekte veroorsaak word deur fisieke, bio-chemiese, mikrobiologiese en psigososiale agente (Strümpfer, 1990).

Salutogenese is 'n *gesondheidsmodel* en poog om die faktore te bestudeer en te beskryf wat mense, ten spyte van onvermydelike daaglikse stressore, die vermoë gee om te oorleef en gesond te bly. Die kernvraag is: 'Van waar die krag?' Antonovsky (1979) beklemtoon dat stressore alomteenwoordig is en dat menswees op sigself stresvol is. Die studie van faktore wat stres-hantering bepaal, word dus die studie tot hierdie beweging (Rosenbaum, 1988).

In die teorie van salutogenese is daar twee kernkonstrukte wat onderskei word. Antonovsky (1979) onderskei tussen **algemene weerstands-hulpbronne** en **koherensiesin**. Die samehang van die twee konsepte word weerspieël deur die konsep dat algemene weerstandshulpbronne daartoe lei dat 'n persoon 'n sterk koherensiesin ontwikkel. **Koherensiesin** word gedefinieer as 'n globale lewens-

oriëntasie wat bepaal in watter mate 'n persoon deurlopende, standvastige en dinamiese gevoel van vertrouwe ervarings; dat :

- Stimuli vanuit 'n persoon se interne- sowel as eksterne lewensomgewing gestruktureerd, voorspelbaar en verstaanbaar is
- hulpbronne beskikbaar is om aan die gestelde eise te voldoen; en
- dié eise beskou word as uitdagings wat die moeite werd is om aan te voldoen.

Koherensiesin sluit dus komponente van persepsie, geheue, inligting, prosessering en affek in. Dit word gefasiliteer deur algemene weerstandshulpbronne. Koherensiesin dui ook op 'n *repertoire* van gedrag, gebaseer op ervaring van sukses in verskeie situasies (Strümpfer, 1990).

Algemene weerstandshulpbronne en koherensiesin word later breedvoeriger toegelig (kyk 2.3.1).

2. 2. 2 FORTOGENESE

Na aanleiding van Antonovsky se verdere navorsing stel Strümpfer in 1995 'n nuwe term voor, naamlik '**Fortogenese**'. Die term word afgelei vanaf '*fortis*' (Latyn vir krag) en *genesis*. Fortogenese is 'n meer omvattende term en dui veral op die oorsprong van psigologiese/psigiese krag of gesondheid. Dit is 'n meer omvattende en holistiese benadering. **Psigologiese welstand** is 'n verskynsel in hierdie wetenskaplike domein van psigofortologie (Wissing, 2000, 2001).

2. 2. 3 PSIGOFORTOLOGIE

Die term "psigofortologie" is deur Wissing en Van Eeden (1998) voorgestel. Dit beteken die wetenskap van psigologiese sterktes, en spruit voort uit Strümpfer (1995) se term "fortogenese". Die fokus van psigofortologie is die oorsprong, aard, manifestasie, patrone, dinamika sowel as die verryking van sterktes op individuele, groeps- en gemeenskapsvlak. Hierdie begrip verteenwoordig 'n eiesoortige en unieke domein in die sielkunde. "Psigologiese welstand" is 'n begripsverskynsel in die wetenskaplike domein van psigofortologie (Wissing, 2001).

Vervolgens word **konstrukte** bespreek wat verband hou met psigologiese welstand.

2.3 KONSTRUKTE WAT VERBAND HOU MET PSIGOLOGIESE WELSTAND OP HIPOTESEVLAK

Die volgende konstrunkte word bespreek, naamlik: **Koherensiesin; fortaliteit; geharde persoonlikheid; potensie; aangeleerde vindingrykheid; lewens-tevredenheid; psigologiese weerbaarheid, humorsin en coping.** Hierdie konstrunkte sluit verklarings op mikrovlak in.

2.3.1 KOHERENSIESIN

Koherensiesin (*sense of coherence*) is 'n sentrale konsep in die salutogene model. Die wisselwerking tussen lewenstressore, algemene weerstandshulpbronne, die individu se koherensiesin en uiteindelijke gesondheidsgevolge word in hierdie model beklemtoon. Die konsep van algemene weerstandshulpbronne (*generalised resistance resources*) verskaf sinvolle lewenservaring en kan ingedeel word in:

- Fisieke en biochemiese weerstandshulpbronne, byvoorbeeld die vermoë van die immuunsisteem om effektief te funksioneer.
- Kunsmatige weerstandshulpbronne, byvoorbeeld status, dienste, mag, behuising, voedsel en finansiële middele.
- Kognitiewe weerstandshulpbronne sluit intelligensie, kennis, inligting en opleiding in.
- Emosionele weerstandshulpbronne sluit ego-identiteit in.
- *Coping*-strategieë wat verwys na die vermoë om planne te beraam om stressore te hanteer.
- Interpersoonlike weerstandshulpbronne, byvoorbeeld ondersteuningsraamwerke en die vermoë om verbintenisse te maak.
- Makrososiokulturele weerstandshulpbronne. Hierdie hulpbronne dui op 'n persoon se kulturele en sosiale agtergrond en sluit ook 'n geloofsisteem in (Strümpfer, 1990; Venter, 2000).

Van Eeden (1996) skryf dat dit uit die model van Antonovsky (1979) blyk dat die twee spilpunte waarom menslike funksionering wentel die konsepte is van algemene **weerstandshulpbronne** en 'n gepaardgaande **koherensiesin**. 'n Sterk koherensiesin mobiliseer algemene en spesifieke weerstandshulpbronne tot die individu se beskikking.

Verder beklemtoon Antonovsky (1979) dat die mens deur talle **stressore** gebombardeer word. Die rol van alle algemene weerstandshulpbronne is dat dit die

mens se vermoë om sin te maak uit stressore en stresvolle ervarings vergemaklik. Deur herhaaldelike ervarings van 'sin-gewing' ontwikkel die mens 'n sterk koherensiesin. Hierdie koherensiesin is 'n globale oriëntasie en dui op die mate waarin 'n persoon 'n grondliggende, standvastige en tog ook dinamiese gevoel van vertrouwe en selfvertroue het dat die interne en eksterne omgewing voorspelbaar is; dat genoegsame hulpbronne beskikbaar is om aan eise te kan voldoen wat deur dié omgewings gestel word en dat dit die moeite werd is om aan eise en uitdagings te voldoen (Antonovsky, 1979; Van Eeden, 1996).

Die drie kernkomponente by **koherensiesin** is:

- Begrip/Verstaanbaarheid

Dit is die mate waarin 'n persoon kognitiewe sin gee aan interne en eksterne stimuli. Dit sluit ook 'n sterk mate van voorspelbaarheid van stimuli in. Stimuli soos dood en oorloë kom wel voor, maar 'n persoon kan sin daarin vind.

- Hanteerbaarheid

Dit dui op die mate waarin 'n persoon op hulpbronne kan staatmaak om eise te hanteer. Sulke hulpbronne sluit veral vertrouensverhoudings met eggenotes, vriende en God in.

- Sinvolheid

Dit verwys na die mate waarin 'n persoon voel dat die lewe emosionele sin maak. Dit dui daarop dat 'n persoon oortuig is daarvan dat sekere eise en probleme die moeite werd is om te konfronteer en op te los (Antonovsky, 1979).

Alhoewel al drie die komponente van koherensiesin nodig is, word **sinvolheid** as van die grootste belang beskou. Hierdie motiveringskomponent fasiliteer begrip en hanteerbaarheid (Antonovsky, 1979).

2. 3. 2 FORTALITEIT (FORTITUDE)

Pretorius (1997) ontwikkel 'n teorie van "fortitude" oftewel **fortaliteit** om te verklaar waarom mense oorleef, cope en goed kan funksioneer ten spyte van moeilike omstandighede. **Fortaliteit** word omskryf as die vermoë om stres te hanteer en gesondheid te handhaaf. Hierdie vermoë berus op 'n positiewe beskouing van die self, die gesin en ondersteuning van andere. Fortaliteit speel ook 'n rol by die onderhoud van gesondheid ten opsigte van lewenstevredenheid, positiewe affek

en subjektiewe welstand.

Fortaliteit toon ook 'n verband met waargenome welstand (*perceived wellness*) wat as 'n multidimensionele, salutogene konstruk met 'n sistemiese inslag gedefinieer word (Van Eeden, 1996, p.44).

2. 3. 3 GEHARDE PERSOONLIKHEID

Die vertrekpunt vir 'n teorie van die **geharde persoonlikheid** is geleë in die eksistensialisme wat aanvoer dat die mens die uitdaging aanvaar om 'n sinvolle bestaan te skep in 'n spanningsvolle wêreld. Só ontstaan die potensiaal om te groei en vervulling te ervaar. Kobasa (1979) beskou gehardheid as 'n globale persoonlikheidskonstruk wat die verhouding tussen stres en gezondheid tussengaan (modereer). Die drie komponente van gehardheid is:

- **Verbintenis** (*versus* vervreemding). Dit is 'n vertroue in die waarde en belang van die persoon self, asook die gekose aktiwiteite, belangstellings en verhoudings waarby die persoon betrokke is. Daar is ook 'n tendens tot verskeie aktiwiteite, verhoudings en sosiale organisasies.
- **Kontrole** (*versus* magteloosheid). Hierdie komponent stem ooreen met die interne-eksterne lokus van kontrole en kom daarop neer dat die persoon vertrou en sodanig optree asof hy/sy kontrole het oor lewensgebeure. Persoonlike verantwoordelikheid word beklemtoon. Kontrole of beheer word uitgeoefen deur denke sowel as optrede.
- **Uitdaging** (*versus* bedreiging) dui daarop om te wagte te wees dat verandering, en nie stabiliteit nie, die norm is. Verandering skep geleentheid en die aanwakker van persoonlike groei; en is dus nie 'n bedreiging vir die persoon se welstand nie.

Uitdagings word dus in die salutogene model gekonseptualiseer as die funksie van begrip/verstaanbaarheid, soos deur Antonovsky (1979) uiteengesit (Van Eeden, 1996).

2. 3. 4 POTENSIE

Potensie is die individu se vertroue in sy eie vaardighede sowel as 'n vertroue en verbintenis tot sy/haar sosiale omgewing. Hierdie omgewing word as betekenisvol en voorspelbaar beleef sowel as belonend op 'n regverdige wyse. Ben-Shira (1985) beskou potensie as 'n meganisme om spanning wat weens onsuksesvolle streshantering mag opbou, te hanteer en sodoende te voorkom dat permanente

stres opbou. Dit is die gevolg en opbou van vorige suksesvolle coping en lei derhalwe tot bemagtiging, bemeestering sowel as self-waardering.

Antonovsky (1979) en Ben-Shira (1985) het 'n noue sosiale en akademiese verbintenis. Die ooreenkomste tussen koherensiesin en potensie is ooglopend en nie willekeurig nie. Albei beklemtoon betekenisgewing aan sosiale strukture en gebeure (Strümpfer, 1990).

2. 3. 5 AANGELEERDE VINDINGRYKHEID

Hierdie konstruk is gewortel in die behaviorisme en steun op Rosenbaum (1988) se aanname dat 'n mens se gedragsrepertoire verkry word **deur aangeleerde gedragsvaardighede**. Hierdie vaardighede stel mense in staat om lewenseise en stres te hanteer. Aangeleerde vindingrykheid is nie 'n persoonlikheidstrek nie, maar is deel van 'n ingewikkelde interaksie tussen gedrag, kognisies en affek; wat dan ook weer konstant in interaksie is met 'n persoon se fisieke en sosiale omgewing. Dié interaksie word deur verskeie situasies ontlok en dien ook as basis vir die verdere aanleer van vaardighede.

Suksesvolle coping vind plaas deur middel van selfregulering en selfkontrole en geskied in die volgende drie fases, naamlik:

- *selfgerustheid (representation)*: veranderinge in die self of omgewing word sonder kognitiewe en/of emosionele reaksie ervaar;
- *evaluasie* van veranderinge as eerstens wenslik óf bedreigend; en sou laasgenoemde geld, die hanteerbaarheid daarvan;
- *aksie* (optrede/coping) om negatiewe gevolge van veranderinge te minimaliseer (Van Eeden, 1996).

Die samehang tussen **koherensiesin, geharde persoonlikheid** en **aangeleerde vindingrykheid** is dat koherensiesin en geharde persoonlikheid prosesse verteenwoordig in die coping-proses tydens die evaluasiefase waar 'n stressor beoordeel word. Aangeleerde vindingrykheid is waar gedragsvaardighede benut word om te cope met die stressor (Van Eeden, 1996).

2. 3. 6 LEWENSTEVREDENHEID

Lewenstevredenheid is 'n subjektiewe ervaring van welstand en berus op die persoon se kognitiewe sowel as affektiewe prosesse in die beoordeling van die betekenisvolheid van sy/haar lewe. 'n Person beoordeel sy/haar omstandighede

volgens 'n eie interne maatstaf en tevredenheid word dus nie ekstern bepaal nie. 'n 'Satisfaction with Life Scale' is in 1985 ontwikkel (Diener, 1984).

2. 3. 7 HUMORSIN

Humor en **humorsin** word deur Witmer en Sweeney (1992) en Kämpfer (1999) as konstrukte van psigologiese welstand beskryf. Thorson en Powell (1993) beskou humor as 'n wyse waarop die individu na die wêreld kyk. 'n Persoon se humor word deur verskeie elemente opgebou, en afhangend van die situasie, demografiese faktore en persoonlikheidsfaktore manifesteer persone se individuele humorsin. Humor en humorsin dra by tot sielkundige welstand, aangesien dit bydraend is tot coping, bemeestering, bemagtiging en die hantering van stres. Humor as 'n multi-dimensionele konstruk word meer breedvoerig in Hoofstuk 3 bespreek.

2. 3. 8 PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

Strümpfer (1999) skryf dat hy '**resilience**' as 'n oorkoepelende term beskou, wat die uitkomste van fortogenese holisties beskryf. Dit is 'n positiewe term, impliseer 'n dinamiese kontinuum en is eenvoudig. Die optimistiese implikasie is dat: "the individual may be vulnerable but has the potential to resile, overcome, prevail, master – which in turn tends to draw attention to the future rather than the past" (Strümpfer, 1999, p.5).

Psigologiese weerbaarheid is waarskynlik die eerste keer in 'n sielkundige konteks deur Block (1950) gebruik. Die konstruk is veral gebruik by navorsing oor kinders en adolessente. Navorsers soos Kämpfer (1999), Cicchetti en Rogosch (1997) en Freitas en Downey (1998) het verskeie studies onderneem. Steeds is daar nie 'n finale formulering of definisie van psigologiese weerbaarheid nie en moet daar volstaan word met 'n saamgestelde beskrywing.

Psigologiese weerbaarheid dui ook op **veerkragtigheid**; dit is die vermoë van die ego om relatief vinnig te herstel of terug te 'bons' na normale funksionering. Dit impliseer ook 'n taaimaak, versterkende effek. Grotberg (1997) beweer dat psigologiese weerbaarheid ook die antisipasie of vooruit 'sien' van probleme insluit.

Die *interaksie* tussen risiko- of weerloosheids- en beskermingsfaktore is ook baie belangrik. Rutter (1995) onderskei ook risikofaktore en risikomeganismes. Enige spesifieke veranderlike of faktor kan in een situasie 'n risikofaktor wees en in 'n ander situasie 'n weerloosheid. Beskermingsmeganismes tree slegs na vore in kombinasie met risikofaktore. Rutter (1995) beklemtoon dit dat psigologiese weerbaarheid nie absoluut is nie, maar dat verskeie persone op verskeie faktore

verskeie grade van skade en/of herstel sal toon. Ook is sekere persone meer gehard teenoor bepaalde risikofaktore, derhalwe moet die sosiale konteks en omgewingsomstandighede altyd in ag geneem word.

2.3.9 COPING

Coping word omskryf as stabiliserende response om psigososiale aanpassing ten tye van eksterne stresvolle of negatiewe situasies te handhaaf (Lazarus & Folkman, 1984).

Copingmeetinstrumente meet twee basiese copingstrategieë, naamlik **emosiegerigte** en **probleemgerigte coping**. Probleemgerigte coping hou verband met koherensiesin, optimisme, selfbekwaamheid, 'n gevoel van bemeestering en goeie funksionering. Emosiegerigte coping behels die opsoek van ander persone om hulp en ondersteuning sowel as positiewe hervertolking van probleemsituasies. Dit kan ook steun op 'n geloofsisteem behels (Holahan & Moos, 1990, 1996).

Coping dra dus by tot psigologiese welstand, aangesien dit as 'n stabiliserende respons van kognitiewe strategieë en/of gedrag kan dien.

Samevatting

Koherensiesin, fortaliteit, geharde persoonlikheid, potensie, aangeleerde vindingrykheid, lewenstevredenheid, humorsin, psigologiese weerbaarheid en coping is konstrunkte wat baie gewig dra in 'n salutogene ondersoek na psigologiese welstand. "Die konstrunkte stem ooreen in hul metaperspektief op stres en gesondheid; deel die aanname dat psigologiese faktore gesondheid beïnvloed; stel belang in persoonlike veerkragtigheid (*resilience*); werk met bewuste, kognitiewe en verkreeë (aangeleerde) prosesse, en gaan uit van die standpunt dat mense lewenstres kan hanteer en floreer ten spyte van stresgevolle omgewings en omstandighede" (Van Eeden, 1996, p.38).

2.4 STRUKTURELE MODELLE TER VERKLARING VAN TEORETIESE KONSEPTE

Modelle of teorieë verskaf georganiseerde raamwerke om welstand, die oorsprong, ontwikkeling, dinamika en verhoging daarvan, op 'n sistematiese wyse te bestudeer. Modelle of teorieë word ontwikkel om spesifieke hipoteses te toets, en mag aangepas word om relevante prosesse te evalueer (Wissing, 2000).

Modelle en teorieë kan ingedeel word volgens hulle sosiaal-ekologiese, persoon-

proses-kontekstuele, holistiese gesondheids- en dinamiese gerigtheid. Vir die doeleindes van hierdie studie word 'n **holistiese model** van **Witmer en Sweeney (1992)** vir welstand en voorkoming oor die lewensloop bespreek. 'n **Empiries gebaseerde model**, naamlik dié van **Ryff en Singer (1998)**, word vervolgens bespreek, waarna **Cruse, Nicholas, Gobble en Frank (1992)** se **strukturele model** aan die beurt kom. Ten slotte word **Moos (1994)** en **Kümpfer (1999)** se **modelle** aangebied ten einde aan te toon hoedat risiko en beskermende faktore, weerbaarheid, stres en coping sowel as die patogene en fortogene perspektiewe geïntegreer kan word. Al bogenoemde teorieë rig hulle doelbewus weg van 'n patogene oriëntasie na 'n salutogene perspektief op psigologiese welstand.

2. 4. 1 HOLISTIESE MODEL VIR WELSTAND EN VOORKOMING OOR DIE LEWENSLOOP: WITMER EN SWEENEY, 1992

Volgens **Witmer en Sweeney (1992 p.140)** is hulle model "an effort to demonstrate the interconnectedness of the characteristics of the healthy person, the life tasks and the life forces. All these components interact for the well-being or detriment of the person. If we understand these dynamics, our counselling and human development services will be more holistic for growth and learning over the life span."

Hierdie geïntegreerde paradigma inkorporeer teoretiese konsepte van versekeie studieverde: sielkunde, volkekunde, sosiologie, godsdiens, en opvoedkunde. Die navorsers stel 'n kosmiese bewustheid voor, wat die onderlinge verbandhouding van alle dinge beklemtoon. Die fokus is op integrasie (*wholeness*) van psige, liggaam, gees en verhoudings met ander, sowel as dit wat nodig en gewens is vir optimale gesondheid en funksionering (Witmer & Sweeney, 1992).

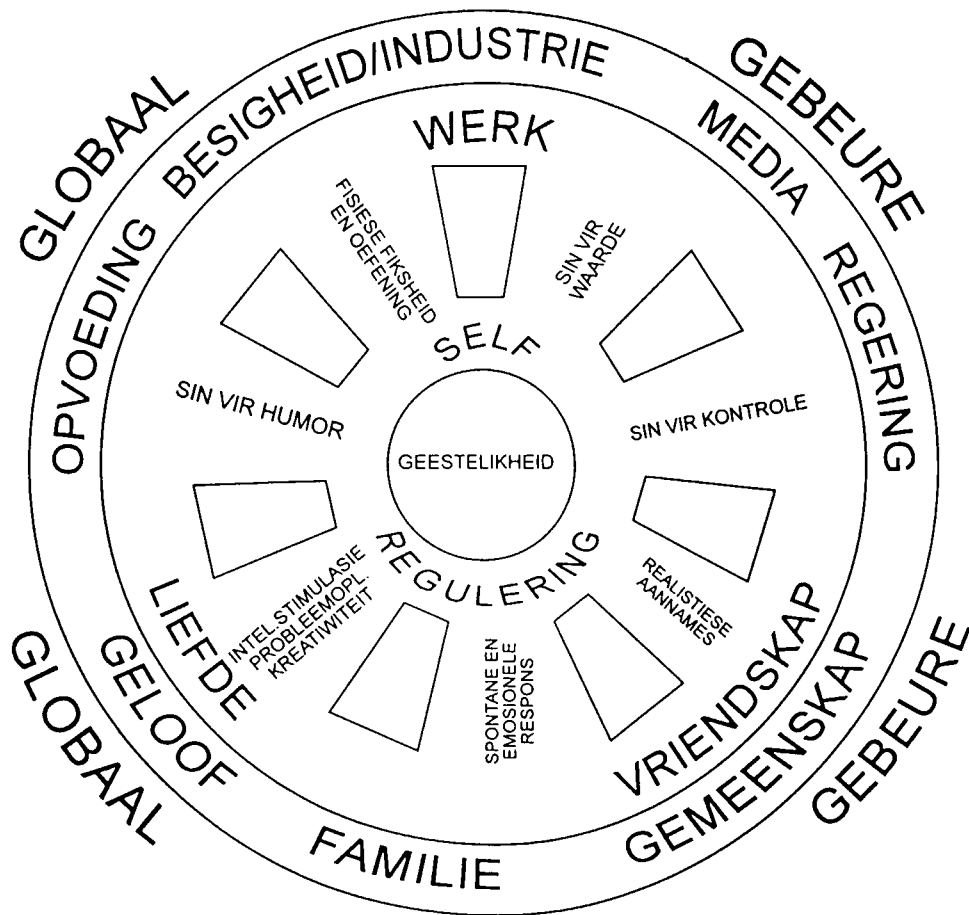
Eienskappe van 'n gesonde persoon oor die lewensloop, in die konteks van **vyf lewenstake**, word beskryf. Die vyf take is:

- ontwikkeling van 'n geestelike lewe,
- selfregulering,
- arbeidsaamheid/werk,
- ontwikkeling van vriendskappe,
- ontwikkeling van liefdesverhoudinge.

Hierdie vyf lewenstake word in 'n wiel van welstand en voorkoming geplaas (Figuur 2.1). Die lewenstake is 'n dinamiese interaksie met sogenaamde lewenskragte soos familie, gemeenskap, geloof, opvoeding, regering, media en ekonomiese magte.

Globale gebeure, toegeskryf aan die mens en/of die natuur, het 'n impak en word ook wedersyds deur lewenskrigte en lewenstake beïnvloed. Die samewerking van al dié komponente ter aftakeling of tot welstand van die individu sowel as die mensdom is 'n dinamiese proses (Van Eeden, 1996).

Figuur 2.1 Die wiel van welstand en voorkoming van Witmer en Sweeney (1992) (aangepas deur Van Eeden, 1997, p. 77)

Vervolgens word die vyf lewenstake bespreek:

- Lewenstaak 1: Ontwikkeling van 'n geestelike lewe (*Spirituality*)

Elke beskawing, kultuur en nasie steun op **geloofsoortuigings** wat waardes onderhou ten opsigte van dit wat heilig en essensieel is vir die voortbestaan van die lewe self. Hierdie oortuigings vind beslag in etiese, morele en regs-kodes. Buscaglia (1978, in Witmer en Sweeney, 1992) beweer dat volgens 'n studie van sewe gelowe die belangrikste gebod dié is van naasteliefde. 'n Geestelike ingesteldheid behels ook eenheid en innerlike lewe sowel as doelgerigtheid, optimisme en waardes (Van Eeden, 1996; Witmer & Sweeney, 1992).

- Lewenstaak 2: Self-regulasie (*Selfregulation*)

Die proses waardeur 'n individu relatiewe langtermynpatrone van doelgerigte gedrag koördineer word **self-regulasie** genoem. Die individu word in staat gestel om die self te rig, te beheer en te bestuur tot selfbevordering, maar binne die perke van gemeenskapsnorme. Die volgende eienskappe stel die individu in staat om die self suksesvol te reguleer ten einde optimale welstand te bekom:

'n Sin vir eie waarde, 'n sin vir beheer (interne lokus van kontrole), realistiese aannames, spontaneïteit en emosionele uitdrukkingsvermoë (*responsiveness*), intellektuele stimulasie, probleemoplossing en kreatiwiteit, **sin vir humor**, fisieke fiksheid en gesonde lewenspatrone (Witmer & Sweeney, 1992).

- Lewenstaak 3: Werk (*Arbeidsaamheid*)

Witmer en Sweeney (1992) sluit lonende arbeid, kinderopvoeding, huishouding, opvoedkundige hulpverlening en vrywillige gemeenskapswerk in onder arbeidsaamheid. Dit kan ook ander singewende aktiwiteite soos stokperdjies, spel (by kinders) en vryetydsbesteding insluit. **Arbeidsaamheid** bevorder eiewaarde, bekwaamheid, bemeestering en toewyding. Dit lei tot interaksie met andere, 'n gevoel van diensbaarheid en sosiale status. Ekonomiese voordele van 'n werk behels inkomste vir lewensmiddele, bewyse van sukses en 'n goeie lewenstyl. Die belangrikheid van arbeidsaamheid word veral aangetoon wanneer *werkloosheid* bestudeer word, aangesien dit tot 'n toename lei in byna alle vorme van menslike problematiek (Van Eeden, 1996).

- Lewenstaak 4: Ontwikkeling van vriendskappe (*friendship*)

Vriendskappe hou verband met lewenstevredenheid, sosiale betrokkenheid, emosionele ondersteuning, tasbare ondersteuning, inligting, raad en terugvoer. Empatie en altruïsme word ook in vriendskappe gemanifesteer (Witmer & Sweeney, 1992).

- Lewenstaak 5: Ontwikkeling van liefdesverhoudinge (love)

Navorsing vanuit die vertrekpunte van lewenskwaliteit, lewenstevredenheid en *wellbeing* bevind dat 'n huweliksmat, kinders en hegte vriendskappe die belangrikste bydraes tot psigologiese welstand lewer. Dit blyk ook verder dat aspekte soos vertroue, intimiteit, deernis, meegevoel, kameraadskap en soortgelyke kenmerke van 'n liefdevolle verhouding bydra tot sowel psigologiese welstand as 'n langer lewensverwagting (Witmer & Sweeney, 1992; Van Eeden, 1996).

Die ontwikkeling en uitvoer van die vyf lewenstake word deur die **lewenskragte** beïnvloed. Die lewenskragte is primêre sosiale instellings wat bemoeienis maak met die gesondheid en psigologiese welstand van elke individu. Die kragte is :

- **Familie.** Dit blyk dat sterk families oor toewyding, waardering vir lede, kommunikasie, vryetydspandering, 'n geloofsisteem en probleemoplossingsvaardighede beskik.
- **Geloofsisteem** as primêre bron van vrede, waardes en harmonie.
- **Opvoeding** het onbepaalde potensiaal om groei insidenteel sowel as intensioneel aan te moedig.
- **Gemeenskap.** Gemeenskaplikheid en interafhanklikheid bly essensiële komponente van menslike welstand.
- **Media** word beïnvloed deur heersende waardes, maar is ook self baie invloedryk ten opsigte van die vorming van houdings, aannames en behoeftes.
- **Regering.** Regeringsbeleid en praktyke het 'n impak op menslike gedrag en 'n indruk van welstand kan net ten goede wees.
- **Ekonomie/Industrie.** Werknemer-hulpprogramme wat ingestel is op die bevordering van welstand kan groot groepe mense se lewenspeil ingrypend verhoog (Witmer & Sweeney, 1992; Van Eeden, 1996).

Globale gebeure en kosmiese bewustheid

Oorloë, hongersnood, siekte, armoede, besoedeling, oorbevolking, kinderarbeid, rampe, werkloosheid en die misbruik van hulpbronne kan as manifestasies van wêreldpatologie gesien word. Hierdie faktore het 'n impak op die individu se lewensloop (Witmer & Sweeney, 1992; Van Eeden, 1996).

Samevattend

Volgens Van Eeden (1996) staan hierdie eklektiese model vir welstand 'wydsbeen'

oor die salutogene-patogene perspektiewe. Hierdie model is ook daarop ingestel om teorieë uit te bou, navorsing en kliniese aanvaarding aan te moedig sowel as om 'n bewussyn van welstand te vestig.

In die huidige navorsing is hierdie model van belang aangesien **humorsin** as 'n belangrike komponent van 'n lewenstaak (selfregulering) beskou word.

2. 4. 2 EMPIRIES GEBASEERDE MODEL VAN RYFF EN SINGER (1996, 1998)

Die hoofdoelwit van hierdie model is om die sentrale eienskappe van goed deurleefde lewens (*well-lived lives*) na te speur, asook die samewerking van sodanige eienskappe om 'n ten volle funksionerende en gesonde bestaan daar te stel.

Hierdie eienskappe word **lewensgoedere** of sogenaamde "**life goods**" genoem. Verder beweer die skrywers dat welstand op verskeie wyses in 'n gemeenskap voorkom: welstand kan op die individuele, interpersoonlike en intersosiale vlak voorkom en dus bydra tot verskeie wyses van gezondheidshandhawing (Ryff & Singer, 1998).

Wissing (2001) beklemtoon die volgende kernoortuiging, naamlik dat menslike welstand 'n betrokkenheid en verbintenis tot die lewe is en dat hierdie toegewyde verbintenis (*commitment*) universeel gesetel is in die strewende:

- Om 'n doelwit-gerigte lewe te voer,
- Betekenisvolle verbintenis tot ander te vorm,
- Self-respek (*regard*) en bemeestering te verkry.

Bogenoemde word as kategorieë van sogenaamde essensiële goedere oftewel lewensgoedere (*essential goods*) beskou en kan soos volg uitgebrei word:

- Om 'n doelwit-gerigte lewe te voer (*Leading a life of purpose*)

Russel (1930/1958 in Ryff en Singer, 1998) beskryf 'n sogenaamde 'zest' vir die lewe. Hy beklemtoon 'n betrokkenheid by die familie, werk en inter-persoonlike belangstellings en hou vol dat energie na buite gerig moet word. Die werk van Frankl (1979) vind ook hier aanklank – hy bevind dat 'n lewensdoelwit van kardinale belang was vir persone wat Nazi-kampe kon oorleef. Die salutogene koherensiesin wat dui op 'n kognitiewe oortuiging dat die lewe begrypbaar, beheerbaar en betekenisvol is, is ook hier van toepassing.

Ryff en Singer (1998, p. 8) definieer **lewensdoelwit** verder as: "a dynamic process – the sense that one's life is meaningful and purposeful is an ongoing day-by-day, constantly unfolding phenomenon, not an end state ... Result from invested committed living, which we construe as the essence of health and well-being".

- Betekenisvolle verbintenisse met ander

Die universele behoefte aan betekenisvolle en diepgaande verbintenisse tot mense word volgens Ryff & Singer (1998) onderskat. Die interpersoonlike behoefte is deel van die mens se evolusionêre geskiedenis. Die belangrikheid van verantwoordelikheid vir en teenoor andere sowel as die uitvoer van goeie dade dra by tot die sosiale harmonie van 'n gemeenskap.

Ryff & Singer (1998, p. 9) verwys na Maslow (1955, 1968) Allport (1961), Jahoda (1958) sowel as Erikson (1959) wanneer hulle beweer dat: "the need to belong is a fundamental human motive". Om lief te hê en om liefde te ontvang is en bly 'n fundamentele deel van welstand. Ten slotte word beklemtoon dat die vorming van verbintenisse 'n dinamiese proses is wat konstante insette vereis.

- Verdere eienskappe, te wete: positiewe self-respek (*self regard*) en bemeestering (*mastery*)

Deur die lewensloop ontvou die mens se **psigologiese welstand**; deur 'n sin vir doelgerigtheid sowel as betekenisvolle verhoudinge met mense bou en onderhou die mens positiewe self-respek, persoonlike groei sowel as 'n gevoel van bemeestering/bemagtiging. Negatiewe ervarings, pyn en stryd is deel van die alledaagse lewe en deur die hantering en oorkoming van traumatiese en negatiewe ervarings kan self-respek en bemeestering versterk word (Ryff & Singer, 1998).

- Fisiologiese substratums van menslike gedy-prosesse (*flourishing*)

Daar moet 'n essensiële verskuiwing plaasvind: om die funksionering van die liggaam tydens welstand te verstaan eerder as onder siektetoestande. Die fokus moet geplaas word op positiewe interaksie tussen kwaliteits-lewenservaringe en biologiese funksionering. Ryff en Singer (1998) plaas emosie en veral dan **passie** (*passion*) as die *nexus* tussen die liggaam en verstand. Verder beklemtoon hulle ook die kaskades van hormoonveranderinge wat stres veroorsaak en dat persone op verskeie wyses op stres reageer. Ten slotte word gemeld dat positiewe emosies bydra tot immunologie, beter herstelvermoëns en 'n langer lewensverwagting (Ryff & Singer, 1998).

Ten slotte

Wetenskaplike navorsing ten opsigte van fisieke en psigiese gesondheid, soos gedokumenteer deur Ryff en Singer (1998), gaan hoofsaaklik oor die patogene eerder as die salutogene. In die bevordering van welstand moet die beskerming (*protection*) bestudeer word wat ontstaan danksy kritieke 'lewensgoedere' soos sinvolle verhoudings, sin vir koherensie en positiewe gedrag soos oefeninge, **lag** (dus die manifestasie van humorsin) en kuier. Onderliggende fisiologiese substratums moet as fundamenteel beskou en bestudeer word. Die kerneienskappe van "a life well lived" is gegrond in doelgerigtheid en verbintenis tot andere. Biochemiese prosesse word gevestig en onderhou deur menslike ervarings. 'n Basiese bron van 'lewensgoedere' lei tot 'allostasie' wat positiewe gesondheid beteken. Verder word gehipotetiseer dat gevestigde linker pre-frontale patrone in die brein gevestig word en dat dit aanleiding gee tot neuroendokrine reaksies wat verandering en uitdagings positief kan hanteer (Ryff & Singer, 1998).

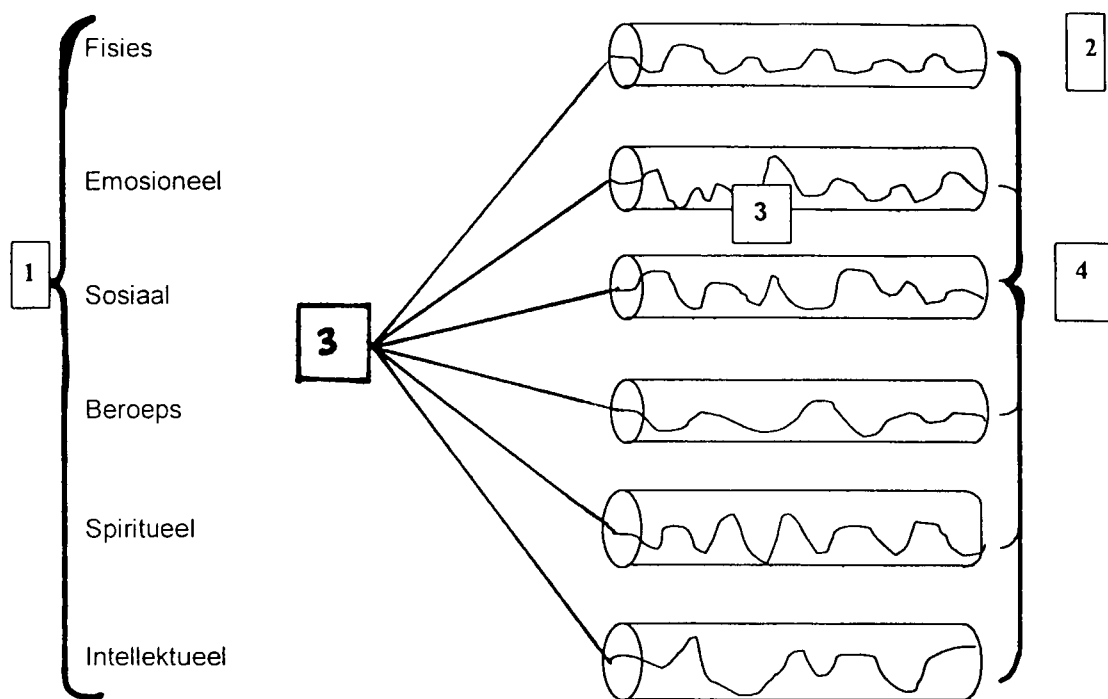
Hierdie model hou heelparty implikasies vir die praktyk in. So stel Ryff en Singer (1998) voor dat algemene geneeskundige praktisyns tydens die sogenaamde jaarlikse ondersoek (*annual check-up*) ook vrae vra ten opsigte van die pasiënt se verhoudinge, betekenisvolle aktiwiteite sowel as hul doelwitte. Opvoedkundiges kan adolessente leer om positiewe lewensdoelwitte te identifiseer, gesonde lewenstyl te bevorder en vaardighede aanleer ten opsigte van sosiale verhoudinge en probleemoplossing. Psigoterapeute kan die herstelproses aanhelp deur kliënte/pasiënte te help met doelwitstelling, bemeestering van kwaliteitsverhoudinge sowel as om gevoelens van bemagtiging en self-respek aan te wakker. Vir die doeleindes van die huidige navorsing moet ook aangetoon word dat Ryff en Singer (1998) se model ook waarde heg aan humorsin as "lewensgoedere".

2. 4. 3 CROSE, NICHOLAS, GOBBLE EN FRANK (1992) SE MULTIDIMENSIONELE SISTEEM-MODEL VIR VOORLIGTING

Croese *et al* (1992) ontwikkel 'n multidimensionele sisteem-model vir toepassing in voorligtingsielkunde. Ten einde mense te help om hoër vlakke van welstand te handhaaf word die belangrikheid van ontwikkelings-, multikulturele, geslags- en ouderdomverskille asook individuele sterktes, probleme, copingpatrone, aanpassingsvermoë en postensiële groei en verandering beklemtoon (Van Eeden, 1996).

'n Sisteem word gesien as: "a whole, comprising subparts, whose unique properties emerge from the interaction of these subparts" (Croese *et al*, 1992 p.149). Sisteemprosesse van kubernetiese self-regulering en ontvouing (*emergence*) word geïnkorporeer in 'n poging om 'n integrasie van sisteemeienskappe te illustreer (Van

Eeden, 1996).

Figuur 2.2 'n Sisteemmodel van welstand (Croese *et al.*, 1992, p 50)
(aangepas deur Van Eeden, 1996, p. 85)

Vier basiese aannames van die model is:

1. Gesondheid is multidimensioneel

Dit word geïllustreer deur die ses lewensdimensies, te wete fisieke, emosionele, sosiale, beroeps-, geestelike en intellektuele dimensies soos aangedui in Figuur 2.2. Elke dimensie is bydraend tot psigologiese welstand en word wedersyds deur psigologiese welstand beïnvloed. Die dimensies kan ook oorvleuel.

2. Gesondheid is veranderlik

Soos voorgestel deur die silindriese buise van Figuur 2.2 is **gesondheid** nooit staties nie, maar eerder **dinamies** en wisselend tussen normale grade van varieerbaarheid en binne hoër en laer grense. Daar is unieke patrone binne elke lewensdimensie en die weerklank daarvan manifesteer as individuele verskille tussen mense, geslagte en kulture.

3. Gesondheid is self-regulerend binne lewensdimensies

Dit word verteenwoordig deur die golfpatroon in die figuur wat wissel binne normale

grade van variasie. Die middelpunt van variasiewydte is die begin en dit kan toeneem in varieerbaarheid en uiteindelik weer stel *via* die kubernetiese, selfregulerende proses na die beginpunt, dit wil sê die middelposisie.

4. Gesondheid is selfregulerend oor lewensdimensies

Dit word aangedui deur die onderling verbindende pyle tussen lewensdimensies. Selfregulerende, kubernetiese terugvoerprosesse strek oor lewensdimensies sodat 'n verandering buite die grens (*threshold*) van een dimensie 'n potensiële invloed op alle ander dimensies sal hê. Hierdie beginsel is van toepassing op alle dimensies en alle moontlike kombinasies van dimensies.

By die optimaal-funksionerende menslike sisteem is die sisteem oop en dus ontvanklik vir terugvoer. Daar is ook selfregulerende prosesse wat daartoe bydra dat balans gehandhaaf word oor al die lewensdimensies. Faktore soos kultuur, ouderdom en geslag is nodig as veskillende *verwysingswaardes* wat die *kubernetiese selfregulering* van die model beïnvloed asook verskillende *ontwikkelingspatrone* wat fluktuering op elke kontinuum van aparte gesondheidsdimensies verklaar. As verklarende voorbeeld hiervan verwys Crose *et al* (1992) na navorsing wat aantoon dat by meeste aspekte van gesondheid en gesondheidsorg daar beduidende verskille tussen mans en vroue is; dit wil sê, biologiese welstand; diagnose en respons op behandeling; in stres as gevolg van meervoudige rolle; beroepspatrone; ekonomiese bronne, sosiale, ondersteuningsnetwerke; en in psigologiese welstand. Daar kan dus in die lig van sulke verskille verwag word dat **welstandspatrone** (volgens fluktuasie in die model) by elke lewensdimensie van die welstandsmodel, volgens geslagsverskille sal voorkom. Daar is nie 'n regte of verkeerde patroon nie, maar eerder 'n patroon binne die normale wydte van fisieke en psigiese gesondheid, vir elke geslag. Dieselfde opvatting ten opsigte van bogenoemde geld ook ouderdoms- en kultuurverskille (Van Eeden, 1996).

Riglyne vir praktiese toepassing van die model

Daar word drie belangrike riglyne deur Crose *et al* (1992) neergelê vir praktiese toepassing, naamlik:

- **Evaluering (*assessment*). Aandag moet gegee word aan meervoudige lewensdimensies**

Aandag moet gegee word aan al die lewensdimensies sowel as faktore soos geslag, ouderdom en kultuurverskille. Die evaluasie moet dinamies wees en

mediese diagnoses en gebruik van etikette (*labelling*) moet vermy word. 'n **Welstandsprofiel** van sterktes (dimensies van goeie funksionering) en swakker dimensies word verkry wat dan dien as 'n beplanning ten opsigte van doelwitte wat die sisteem ten goede sal verander.

- **Doelwitbepaling. Aandag moet gegee word aan geslag-sensitiewe patrone binne die lewensdimensies**

Ontwikkelings- en funksioneringspatrone by die verskillende geslagte moet deur die terapeut in ag geneem word ten einde effektiewe doelwitte daar te stel.

- **Intervensie. Aandag moet gegee word aan self-regulasie oor verskeie lewensdimensies**

Om in die welstandsisisteem optimale balans te verkry moet kompenserende stappe vanuit ander dimensies beplan word.

Vervolgens word 'n uiteensetting van multidimensionele evaluerings-komponente gebied.

Tabel 2.1 Multidimensionele beoordelingskomponente vir die sisteemmodel van welstand. Crose *et al* (1992, p.153)

Item	Komponente
Fisieke gesondheid en welstand	Mediese geskiedenis/medikasie Voortplantingsgesondheidgeskiedenis Liggaamsbewustheid/Liggaamsbeeld Oefening en eetgewoontes. Houding teenoor fisieke fiksheid en gesondheidsorg
Emosionele gesondheid en welstand	Psigiatriese geskiedenis/medikasie Copingstyl/patrone Selfbewussyn/Selfbeeld Houding teenoor emosionele/selfopenbaring
Intellektuele gesondheid en welstand	Opvoedkundige/leergeskiedenis Psigiese status Kognitiewe styl/buigbaarheid Houding teenoor leer
Sosiale gesondheid en welstand	Psigososiale geskiedenis/geskiedenis van belangrike verhoudings Sosiale netwerk/hegtheid Verhoudingstyle en patrone Houding teenoor verhoudings en hulp soek by andere
Beroepsgesondheid en welstand	Werkgeskiedenis Beroep/afleiding/ontspanningspatrone en balans Beroepsdoelwitte Houding teenoor werk en ontspanning
Geestelike gesondheid en welstand	Geestelike/geloofgeskiedenis Lewenstevredenheid- en singewing/siening van dood. Houding oor transpersoonlike aspekte van lewe.

- Ten slotte

Hierdie holistiese multidimensionele model het veral waarde vir voorligtingsielkundiges en persone gemoeid met menslike ontwikkeling. Deur middel van sisteemeienskappe en die uitlig van lewensdimensies, sowel as die belangrikheid van geslag, ouderdom en kultuur, kan welstand meer effektief bevorder word. Die lys van kernkomponente en die konsep van 'n welstandsprofiel is veral nuttig en bruikbaar. Crose *et al* (1992) se slotopmerking dat terapeute hul eie doelwitte ten opsigte van welstand moet bepaal en voortdurend ontwikkel is 'n akkurate en wyse aanbeveling wat 'in pas' is met hul model.

Samevatting

Die vorige modelle het betrekking op aspekte van psigologiese welstand. Daaruit

kan afgelei word dat welstand na vore kom deur 'n sekere interaksie van faktore en sisteme. Die vorige modelle is eklekties van aard en steun sterk op sistemiese insette om die interaksie tussen individu en omgewing te beskryf. Aspekte soos geslag, ouderdom en kultuur sowel as ontwikkelingsfaktore reg deur die lewensloop speel 'n rol by psigologiese welstand. Belangrik is dat psigologiese welstand beskou moet word as 'n relatief permanente psigiese toestand, gekenmerk deur volgehoue aanpassing en die bereik van persoonlike potensiaal in alle dimensies soos kognisie en affek. Verder beweer Van Eeden (1996, p.84): "Gedrag is hierby die manifestasie van intersisteme-transaksies en behels idiosinkratiese fasette van kontrole en bemeestering van metodes waarmee lewenseise en -spanning hanteer word".

Kümpfer (1999) beklemtoon twee aannames, naamlik dat stres en teenspoed deel uitmaak van die menslike bestaan, maar dat daar ten tweede ook bronne van sterkte is wat die individu kan bystaan om te groei en om versterk, gelouter en meer gehard te wees ná sulke gebeure. Hierby voeg Wissing (2000) en Strümpfer (1999) dat die konstrakte van psigologiese welstand beskryf en empiries ondersoek is, maar dat daar ook kennis geneem moet word van en aandag gegee moet word aan beskermingsfaktore; positiewe persoonlikheidstrekke sowel as die *proses* waardeur welstand ontwikkel. Hierdie *proses* kan as **psigologiese weerbaarheid** oftewel **resilience** omskryf word. Vervolgens word psigologiese weerbaarheid bespreek.

2. 5 FUNKSIONELE MODEL VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND OP HIPOTESEVLAK EN DIE EMPIRIESE BESPREKING VAN KONSTRUKTE GEASSOSIEER MET PSIGOLOGIESE WEERBAARHEID

Tot op datum is daar nog nie 'n volledige en koherente teoretiese raamwerk daargestel om **psigologiese welstand** te verklaar, of te voorspel, wat empiries geëvalueer is nie. Dit is ook nog onduidelik hoe die verskeie modelle en konseptualiserings in verhouding tot mekaar staan. Daar is dus 'n sterk aanduiding dat navorsing gedoen moet word ten opsigte van die aard van psigologiese welstand sowel as die **proses** wat daartoe aanleiding gee (Wissing, 2000, 2001; Van Eeden, 1996). Hierdie proses word as **psigologiese weerbaarheid** beskryf en is reeds in hierdie hoofstuk bespreek (kyk 2.3.8).

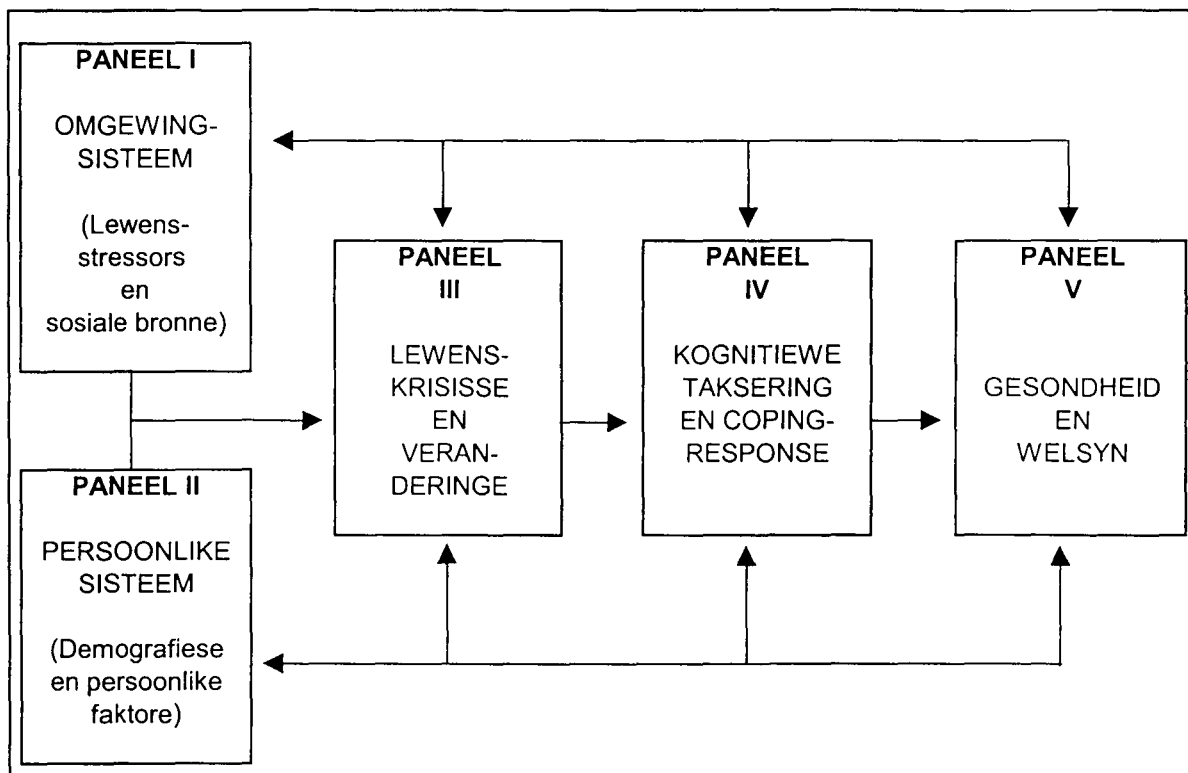
Vervolgens word twee modelle bespreek om die samehang van omgewingstressore, sosiale bronne, akute lewensgebeure en psigologiese welstand in breë verklarende modelle te plaas en om die weerbaarheidsproses te illustreer. Eerstens word **Moos (1994) se model van stres en coping** aangebied en dan **Kümpfer (1999) se transaksionele raamwerk vir weerbaarheid**. Beide

modelle is, volgens Madsen (1988) se raamwerk, op die **empiriese vlak** omdat daar met empiriese data gewerk word.

2. 5. 1 MOOS (1994) SE MODEL VAN STRES EN COPING

Op grond van hul navorsing oor **stres** en **coping** konseptualiseer Moos (1994) en sy medenavorsers (Holahan, Moos & Schaefer, 1996), 'n breë verklarende model om moontlike verbande tussen en dinamika van omgewingstressore, sosiale bronne, persoonlike faktore, akute lewensgebeure, copingresponse en psigologiese welstand daar te stel. Die mens is 'n medebepaler van sy lewenskonteks wat sy psigologiese welstand beïnvloed. Die implikasie is dat hier 'n weerbaarheidsproses aanwesig is en dat die *proses* en *uitkoms* bestudeer word.

Die verskillende aspekte van Moos (1994) se model word in Figuur 2.3 uiteengesit.

Figuur 2.3 Moos (1994) se model van stres en coping (aangepas deur du Toit, 1999, p. 3)

In bogenoemde verteenwoordig die panele die volgende :

- Paneel 1 Omgewingsisteam

Die omgewingsisteam bestaan uit voortdurende **lewenstressore** en sosiale bronne. Stressore wat hieronder val, is stressore wat relatief permanent in 'n

mens se lewe is, soos huisvesting, geld, fisieke welstand en interpersoonlike verhoudings. Paneel 1 sluit ook sosiale bronne (finansies, behuising en gemeenskap) in, sowel as verhoudings met kollega's, vriende en familie. Sosiale bronne wat informele sosiale ondersteuning, familiekoesie en ondersteunende dienste en omgewings-bronne insluit, kan baie bydra tot die hantering van probleme. Sosiale netwerke en ondersteuning kan voordelig wees binne die hantering van stressore. 'n Gelukkige en stabiele huwelik dien ook as 'n positiewe bron tydens stres-situasies.

- **Paneel 2 Persoonlike sisteem**

Demografiese kenmerke soos ouderdom, geslag, sosio-ekonomiese status, asook persoonlikheid, temperament, kognitiewe style, egosterktes, selfvertroue, filosofiese en geloofsoortuigings, verhoudings en ervaring van vorige krisis- en copingervarings word hier ingedeel. Sodanige faktore definieer 'n krisis en help om die copingbronne te ontwikkel om 'n krisis of lewenstres te hanteer. Persoonlike bronne oefen hul invloed uit in kombinasie met omgewingsfaktore.

- **Paneel 3 Akute lewenskrisisse/oorgangsfases**

'n **Lewenskrisis** kom voor wanneer persoonlike faktore verander, byvoorbeeld siekte of 'n verandering in omgewingsfaktore soos egskeding. Oorgangsfases behels normale ontwikkelingsfases, byvoorbeeld die agt fases soos beskryf deur Erikson (1968, 1974). Só is die lewenstaak van adolessente die ontwikkeling van 'n eie identiteit. Afhangende van die wyse waarop 'n persoon cope, kan potensieel negatiewe psigologiese en fisieke gevolge op hierdie situasies volg.

- **Paneel 4 Kognitiewe beoordeling en copingresponse**

Kognitiewe beoordeling is die persoon se persepsie en interpretasie van potensieel bedreigende aspekte van die omgewing en die evaluasie daarvan. Copingresponse is gedrag of kognisies wat gebruik word in reaksie op krisissituasies en stres. In tandem beïnvloed kognitiewe taksering en copingresponse psigologiese welstand. Dit maak ook deel uit van die proses van psigologiese weerbaarheid.

- **Paneel 5 Uitkoms**

Die paneel dui die **uitkoms** aan, in terme van gesondheid en psigologiese

welstand, wat uit die voorafgaande prosesse voortvloei, sowel as die wedersydse beïnvloeding van die prosesse.

Die raamwerk fokus op kognitiewe evaluasie en copingresponse se rol as sentrale mediëerders in die stres en copingproses. Wedekeringe wisselwerking vind in elke fase plaas (deur pyltjies aangedui op die figuur). Die mens is dus aktief betrokke by die vorming van sy/haar lewenskonteks, maar die kontekstuele faktore beïnvloed wedersyds die mens se psigologiese welstand (Schaefer & Moos, 1992).

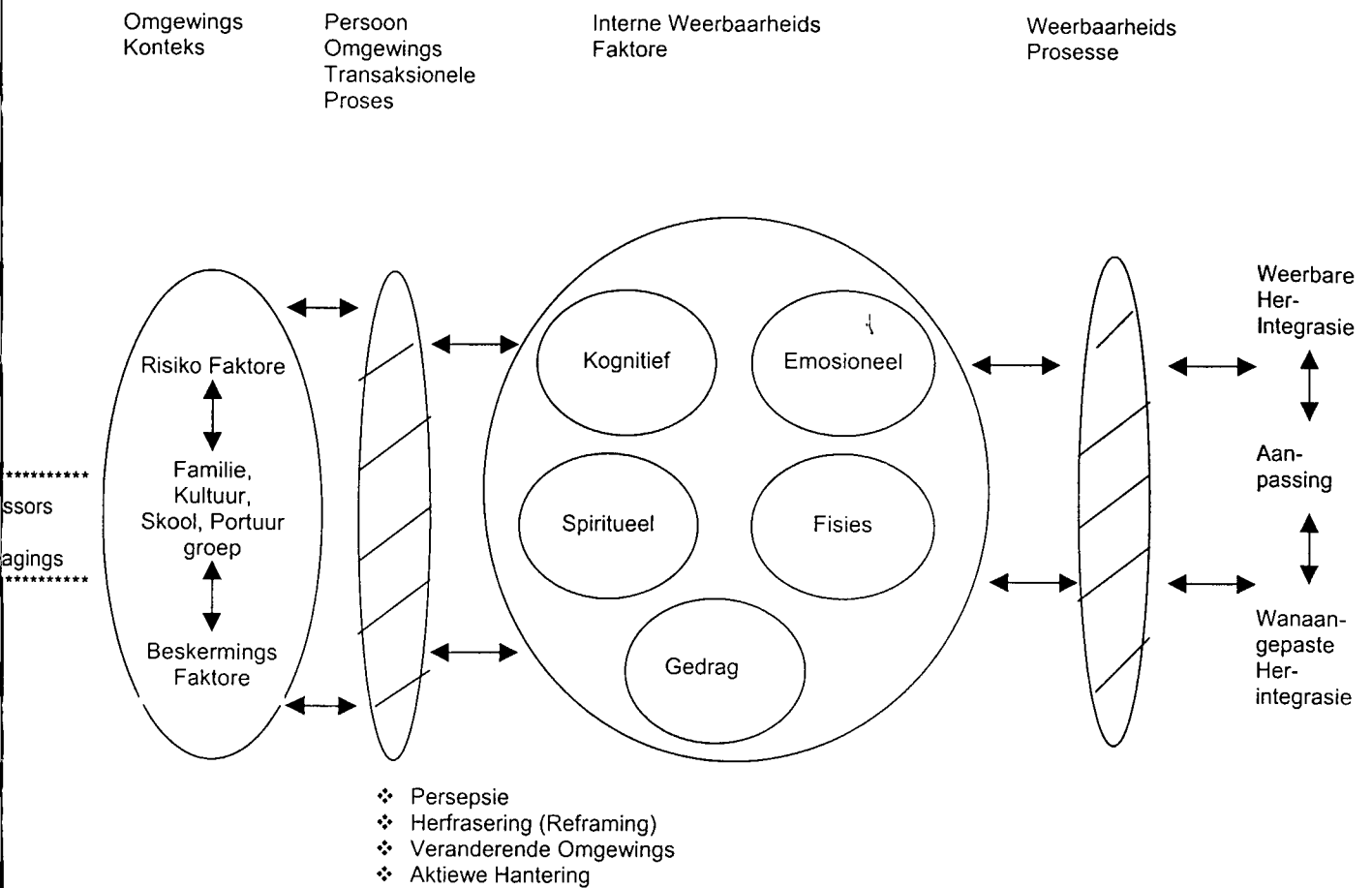
- Ten Slotte

Die model help om verbande tussen veranderlikes te verklaar en om die **proses**, dit wil sê 'n proses van psigologiese weerbaarheid wat aanleiding gee tot psigologiese welstand, toe te lig. Du Toit (1999) het empiriese ondersoek onderneem na die dinamika van stres, bronne, persoonlikheidsveranderlikes, kognitiewe style, coping en psigologiese welstand. Wissing (2000) sonder Moos en Kümpfer se modelle uit as modelle wat goed daarin slaag om die patogene en fortogene perspektiewe te kombineer. Vervolgens word Kümpfer se model bespreek.

2. 5. 2 KÜMPFER (1999) SE TRANSAKSIONELE RAAMWERK VIR WEERBAARHEID

Sy het 'n **transaksionele model** ontwikkel waarin gepoog word om veranderlikes te organiseer wat by fortologie 'n rol speel. Sy beskryf haar raamwerk as 'n beginpunt om faktore en prosesse te organiseer wat as voorspellers kan dien vir positiewe uitkomst by kinders wat hoë risiko ervaar. Die raamwerk sluit beide prosesse sowel as uitkomstkonstrukte in. Volgens Kümpfer (1999) is weerbaarheid 'n dinamiese proses tussen die individu en die omgewing van die individu.

Die model word in Figuur 2.4 uiteengesit.

Figuur 2.4 Kümpfer (1999) se weerbaarheidsmodel

Hierdie model onderskei vier domeine van beïnvloeding, naamlik:

- **akute stressore of uitdagings**
- **omgewingskonteks (risiko en beskermingsfaktore)**
- **individuele eienskappe (insluitende geloofsoortuigings, kognitiewe, affektiewe, fisieke en gedragfaktore)**
- **uitkomst.**

Verder word twee transaksionele prosesse beskryf wat tussen die domeine funksioneer, te wete:

- **tussen die omgewing en die individu, en**
- **tussen die individu en die uitkomskeuse.**

Bogenoemde ses konstrunkte onderskei dus tussen:

- **omgewingstimuli**
- **transaksionele prosesse binne die omgewing wat as buffer teen stressore dien**
- **interne mediërende persoonlike faktore**
- **weerbaarheidsprosesse om terug te 'veer' ná uitdaging/stres**
- **finale ontwikkelingsuitkomst.**

Vervolgens word die konstrunkte bespreek.

2.5.2.1 STRESSORE OF UITDAGINGS

Hierdie stimuli veroorsaak 'n **disekwilibrium** in die homeostase van die individu of organisasie (gesin, familie, groep, gemeenskap). Die graad van stres wat ervaar word, hang van die individu se persepsie (waarneming), kognitiewe beoordeling en interpretasie van die stressore as bedreigend af. Uitdagings en probleme lei daartoe dat die individu leer om nuwe stressore te hanteer en dus uit hierdie ervarings te leer en te groei. Sulke geleenthede tot groei kan bepalend wees, byvoorbeeld om te trek, maar ander kan onbepalende negatiewe ervarings wees, byvoorbeeld om beroof te word. Hoe dit ook al sy, weerbaarheid word slegs gedemonstreer wanneer 'n persoon 'n tipe stressor of uitdaging ervaar en die suksesvolle hantering van só 'n situasie aanleiding gee tot die ontwikkeling van sterktes (Kümpfer, 1999; Wissing, 2000).

2.5.2.2 EKSTERNE OMGEWINGSKONTEKS EN BESKERMENDE FAKTORE

Risiko- en beskermende faktore en prosesse in die kind se **eksterne omgewing** en **kritieke invloedsdomeine** (byvoorbeeld gesin, gemeenskap kultuur, geografiese area en historiese tydperk) impakteer op die kind. Die omgewingskonteks kan as buffer teen of versterker van negatiewe stressore dien. Hoë-risiko jeugdiges woon meestal in hoë-risiko omgewings wat byvoorbeeld gekenmerk word deur misdaad en armoede.

Daar word ook onderskei tussen risikofaktore wat deur die individu beïnvloed kan word (byvoorbeeld om in die skool te druipe) en faktore buite die beheer van die individu (byvoorbeeld 'n disfunksionele ouer). Vir Kümpfer (1999) is risikofaktore die **aanwesigheid van chroniese teenspoed** in die kind se omgewing.

Akute stressore is die stimuli wat tot die versterking van homeostases en herintegrasie aanleiding gee en sodoende die weerbaarheidsproses fasiliteer. Die omgewingskonteks van stressore en ondersteuning help die kind deur die proses (Rutter, 1995; Kümpfer, 1999).

2.5.2.3 PERSOON-OMGEWING-INTERAKSIONELE PROSES

Die belangrike **transaksionele prosesse** wat medieer tussen 'n persoon en die omgewing word hierby ingesluit. Deur die wyses te bestudeer waarop 'n persoon bewustelik of onbewustelik die omgewing verander en waarneem kan waardevolle bydraes tot voorkomingsprogramme gelewer word. Sommige persone kan negatiewe omgewings verlaat deur byvoorbeeld na 'n ander skool te gaan, terwyl ander nie sulke geleenthede het nie. Weerbare persone het die vermoë om omgewingstres en risikofaktore te verminder deur pro-sosiale elemente in hul omgewing op te soek; deur byvoorbeeld by klubs aan te sluit en pro-sosiale vriende op te soek. Die volgende interaksionele prosesse kan jeugdiges bystaan om 'n hoë-risiko omgewing in 'n meer beskermende omgewing te verander; selektiewe waarneming, kognitiewe herstrukturering; beplanning en drome; identifikasie en verhoudings met pro-sosiale persone; aktiewe verandering van die omgewing; aktiewe hantering van stressore. Die sosialisering en versorging met pro-sosiale persone dien as beskermingsfaktore en vind plaas deur rolmodellering, onderrig, advies, empatiese en emosionele versorging, betrokkenheid, doeltreffende toesig, dissipline en realistiese ontwikkelingsverwagtinge (Kümpfer, 1999).

2.5.2.4 WEERBAARHEIDS- (BESKERMINGS-) FAKTORE

Daar is ook **individuele weerbaarheidsfaktore** wat 'n rol speel in die wyses waarop kinders se weerbaarheid van mekaar verskil. Onderskeid word getref tussen **interne individuele weerbaarheidsfaktore** en **interne psigologiese selfweerbaarheidsfaktore**. Heelwat navorsing is onderneem ten opsigte van hierdie faktore. Die faktore word kortliks genoem (Kümpfer, 1999).

2.5.2.4.1 INTERNE INDIVIDUELE WEERBAARHEIDSFAKTORE

Genetiese en biologiese faktore

- Intelligensie

Oor die algemeen vind navorsers dat hoë intelligensie as 'n beskermende faktor dien, terwyl lae intelligensie 'n risikofaktor is; veral hoë verbale vermoëns word uitgesonder as 'n beskermende faktor. As jeugdiges ook oor

hoë interne lokus van kontrole sowel as goeie impulskontrole beskik, kan hulle hul kognitiewe vermoëns meer effektief benut.

- Geslag

Dit blyk dat dogters meer weerbaar is as seuns, veral in hoë-risiko families en omgewings (Kümpfer, 1999).

- Temperament en persoonlikheid

Rutter (1995) en Garmezzy (1990) bevind dat konstitusionele en **temperamentele disposisie** 'n verneme faktor is by weerbaarheid. Van die belangrikste trekke is responsiwiteit op omgewings-veranderinge, vermoë om vertroosting te vind ná stres, vermoë om psigiese ekwilibrium te handhaaf sowel as die vermoë om goeie slaappatrone te handhaaf. Negatiewe trekke wat deur die navorsing gevind is, is afleibaarheid, swak toleransiedrumpel vir stimuli, sosiale onttrekking en gereelde negatiewe buie, angstigheid, geïrriteerdheid, hartseer en woede (Kümpfer, 1999).

- Neuro-oordragstof wanbalans

Dit kan toegeskryf word aan oorerflikheid, voorgeboortelike blootstelling aan chemiese middels en nageboortelike blootstelling aan middels soos alkohol, tabak en dwelms.

2.5.2.4.2 INTERNE PSIGOLOGIESE WEERBAARHEIDSFAKTORE

Navorsing vind baie oorvleuelende kenmerke by weerbare kinders. Hierdie interne persoonlikheids- of kognitiewe vermoëns kan in vyf domeine georganiseer word en word vervolgens breedvoerig bespreek. Hierdie vermoëns is die kern van weerbaarheidstrekke.

- Spirituele en motiverende kenmerke

Dit sluit kognitiewe vermoëns of geloofsteme in wat die individu motiveer om gerigtheid te vind in hul strewes. Sukses steun op fokus en gerigtheid. Veranderlikes wat gehipotetiseer word, is :

• Drome/doelwitte en lewensdoel

Frankel (1979) het met sy eksistensiële teorie 'n belangrike bydrae gelewer om aan te toon hoe belangrik 'n persoonlike missie vir die individu is. Die vermoë om te **fantaseer** en om op grond daarvan 'n uitvoerbare doelwit na te streef, is belangrik vir kinders om moeilike omstandighede te oorkom.

- **Spiritualiteit**

Masten (1994) vind dat 'n sterk geloofsisteem van kardinale belang is vir weerbaarheid. 'n **Geloofsisteem** skep stabiliteit en 'n gevoel van standvastigheid.

- **Oortuiging dat die self uniek is**

Dit is 'n **kognitiewe oortuiging** dat die persoon spesiaal en uniek is (Kümpfer, 1999).

- **Onafhanklikheid**

Outonome, self-gerigte, onafhanklike adolessente kan negatiewe portuur-groepdruk weerstaan en sodoende hul eie identiteit vestig.

- **Interne lokus van kontrole, hoopvolheid en optimisme**

Hoopvolheid en optimisme staan in direkte kontras met Seligman (1975) se konsep van aangeleerde hulpeloosheid. Persone met **hoë interne lokus van kontrole** het hoë weerbaarheid. 'n Geskiedenis van suksesvolle hantering van negatiewe lewensomstandighede gee aanleiding tot hoop, optimisme en verhoogde lokus van kontrole. Dit is belangrik om 'n bekwaamheidskringloop (*self-efficacy*) te bevorder wat op klein maar baie suksesvolle stappe steun, aan te moedig in die ontwikkeling van weerbaarheid (Kümpfer, 1999).

- **Vasberadenheid en uithouvermoë**

Coping skills, 'n praktiese aanslag en 'n kognitiewe styl wat deursettings-sowel as uithouvermoë insluit, is belangrik. Die vermoë om planne te maak en uit te voer, buigbaarheid, die vermoë om alternatiewe moontlikhede raak te sien, en sogenaamde "*street smart*", word hierby ingesluit.

- **Kognitiewe vermoëns**

Hierdie vermoëns dra by tot die vermoë om drome en doelwitte te bereik.

- **Intellektuele vermoëns, akademiese en werksvaardighede**

Hierdie aspek is reeds onder genetiese en biologiese faktore bespreek. Masten *et al* (1998) en Kaufman en Zigler (1989) voeg ook goeie studiemetode-vaardighede en prestasiegerigheid in. Dit blyk dat weerbare kinders eerder oor- as onderpresteer.

- **Morele redeneervermoë**

Die kognitiewe aspek van **morele redeneervermoë** sluit oordeelsvermoë in

oor wat reg en wat verkeerd is, sowel as die ontwikkeling van 'n interne standaard van eerlikheid, regverdigheid en korrekte gedrag. Coles (1989) beklemtoon morele energie as 'n 'lewensenergie' wat weerbare kinders kan bystaan om positiewe lewens te voer.

- **Insig en intrapersoonlike besinningsvaardighede**

Wolin & Wolin (1993) beskryf weerbare kinders as 'mini'-sielkundiges, wat van jongs af persoonlike **insig en eerlikheid** ten opsigte van hul eie en ander se tekortkominge ten toon stel. Hulle vermoë om te besin (*reflect*) lei daartoe dat hulle kennis dra van eie sterktes en beperkinge, en dat hulle waar nodig patologiese of disfunksionele gedrag by ouers en ander volwassenes kan identifiseer en hulle daarvan kan distansieer.

- **Selfbeeld**

Weerbare jeugdige toon die vermoë om hul vaardighede en sterktes realisties te beoordeel. Bandura (1989) is van mening dat dit nodig is om uitdaging te oorkom en stressore suksesvol te hanteer ten einde self-bekwaamheid te ontwikkel en te versterk. Self-beeld word ook bevorder deur geleenthede tot uitdagings aan te gryp.

- **Bepenningsvermoë**

Dit is die vermoë om die toekoms vooruit te skou en daarvolgens te beplan. Deur die versterking van bepenningsvermoë en interne lokus van kontrole kan probleme soos tienerswangerskappe en dwelmmisbruik voorkom word (Kümpfer, 1999).

- **Kreatiwiteit**

Kreatiwiteit kan hoë-risiko kinders help om hul self-beeld te ontwikkel. Deur aktiwiteite soos skilder, fotografie, musiek, dans en skryf kan hulle innerlike konflik uitdruk en hanteer. Dit lei tot 'n gevoel van beheer, verbeter selfbeeld en dra by tot weerbaarheid (Kümpfer, 1999).

- **Gedrag/sosiale vaardighede**

Daar word wel ooreenkomste met kognitiewe aspekte aangedui, aangesien hierdie aspek op kognitiewe vaardighede bou. Die verskil lê daarin dat hier gedrag/optrede en nie net denke vereis word nie. Die volgende aspekte van hierdie domein word bespreek:

- **Sosiale vaardighede**

Dit is die vermoë om korrek en effektief binne verskillende sosiale omgewings op te tree; om onder andere sogenaamd "street smart" te wees (Garnezy & Masten, 1986).

- **Probleem-oplossingsvaardighede**

Wolin & Wolin (1993) beklemtoon die belangrikheid van **probleem-oplossing**, self-bekwaamheid en gewilligheid om probleme die hoof te bied. Die vermoë om te fokus en stap vir stap die probleem op te los lei tot verhoogde inisiatief, oortuiging van kontrole en optimisme. Twee tipes probleemoplossingsvaardighede word geïdentifiseer, naamlik: (1) algemene probleemoplossingsvaardighede toegepas op enige nuwe situasie, en (2) spesifieke probleemoplossingsvaardighede toegepas op spesifieke probleme, byvoorbeeld dwelmmisbruik. Buigbaarheid, oorspronklikheid en kreatiewe probleemoplossing word beskryf as eienskappe van weerbare kinders (Kümpfer, 1999).

- **Multikulturele en geslagoorvleuelende (*bi-gender*) vaardighede**

Dunn (1994) vind dat persone wat suksesvol in verskeie kulture kan funksioneer, en verskeie funksies wat gewoonlik aan 'n geslag toegeken word, kan uitvoer, psigologies meer weerbaar is. Dit is van groot belang in Suid-Afrika.

- **Empatie en interpersoonlike vaardighede**

Weerbare kinders word gekenmerk deur hul **empatiese** vermoëns sowel as bereidwilligheid om verantwoordelikheid vir ander te neem en om ander te versorg. Hulle het goeie maniere, kan goed luister en kommunikeer goed. Hulle is in staat daartoe om sosiale ondersteuning te verkry wat as buffer teen stressore dien. Daar is ook by hulle 'n vermoë aanwesig om intieme kontak te handhaaf.

- **Emosionele stabiliteit en hantering van emosies**

Hieronder ressorteer:

- **Gelukkigheid**

Weerbare persone is oor die algemeen gelukkig, optimisties, hoopvol en leef sodanig (Kümpfer, 1999).

- **Emosionele bestuurs/hanteringsvermoë**

Dit is die vermoë om emosies te kan uitken en emosies soos vrees, woede en depressie te kan beheer of bestuur (Kümpfer, 1999).

- **Humor**

Wolin & Wolin (1993) sonder **humor** uit as 'n basiese weerbaarheidstrek aangesien dit 'n waardevolle interpersoonlike vaardigheid is, vriendskappe onderhou en help om spanning te verlig.

- **Fisieke gesondheid en vaardighede**

Kinders met goeie fisieke status, fisieke talent, goeie slaappatrone en fisieke krag mag hierdie sterktes internaliseer en hulself as sterk beleef. Masten (1994) skryf dat om 'n goeie atleet, danser, musikus of kunstenaar te wees selfbeeld bou. 'n Goeie afrigter kan ook dien as 'n goeie rolmodel. Sodoende word weerbaarheid verhoog.

2.5.2.5 RISIKOFAKTORE

Individuele of omgewingstressore wat die individu se weerbaarheid vir negatiewe uitkomst verhoog, word **risikofaktore** genoem. Daar kan drie vlakke van risiko onderskei word, naamlik :

- individuele eienskappe, byvoorbeeld chroniese siekte
- faktore met betrekking tot die gesin, byvoorbeeld egskeiding, en
- omgewingsfaktore, byvoorbeeld 'n onveilige woonbuurt.

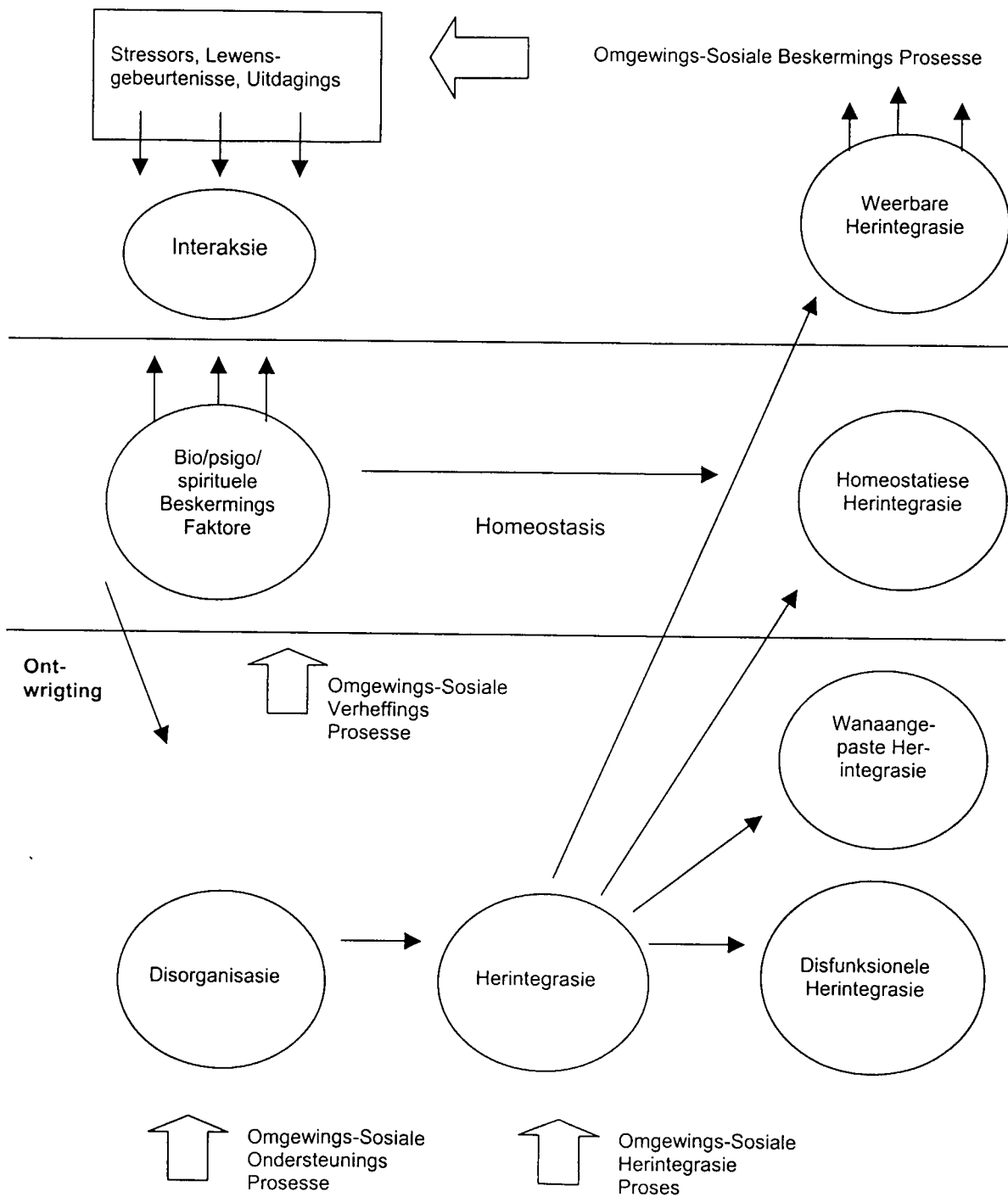
Verskeie van hierdie faktore kan aanleiding gee tot verlaagde psigologiese welstand en dit kan derhalwe as die teenoorgestelde pool van die voorafgaande weerbaarheidsfaktore beskou word (Engle, Castle & Menon, 1996; Garnezy & Masten, 1990; Venter, 2000).

In die volgende hoofstuk word risikofaktore ten opsigte van adolessente bespreek.

2.5.2.6 WEERBAARHEIDSPROSESSE

Die finale proses wat plaasvind ten einde positiewe uitkomst te voorspel is die interaksie tussen individuele karaktereienskappe en die finale uitkoms. Die meeste navorsing oor weerbaarheid handel oor beskermende en weerbaarheidsfaktore, maar dit is juis die prosesse wat aanleiding gee tot weerbaarheid wat bestudeer moet word ten einde programme ter bevordering van weerbaarheid te ontwikkel (Kümpfer, 1999).

Die weerbaarheidsmodel van Kümpfer (1999) word in Figuur 2.5 weergegee:

Figuur 2.5 Weerbaarheidsprosesmodel (Kümpfer, 1999, p. 213)

Hierdie model van Kümpfer (1999) toon dat stressore of uitdagings wat nie gebalanseer word met eksterne, omgewingsosiale prosesse of interne, bio-psigo-spirituele weerbaarheidsfaktore van 'n individu nie, tot homeostatiese wanbalans van die individu of sisteem lei. Disorganisasie van die individu vind plaas wat verlig kan word en tot gevolg kan hê dat homeostase herintegreer of dat ondersteunende omgewingsosiale prosesse plaasvind. Vier vlakke van herintegrasië is moontlik, te wete:

- **Herintegrasië van weerbaarheid**, of 'n beter staat van weerbaarheid en sterkte
- **Homeostatiese herintegrasië**, of in dieselfde staat funksioneer as voor die stressore
- **Wanaangepaste herintegrasië** of 'n swakker staat van herintegrasië
- **Wanfunksionerende herintegrasië** of 'n groot mate van verminderde positiewe herintegrasië.

Ook beskryf Kümpfer (1999) drie verskillende punte/invashoeke om ingrepe te maak in die weerbaarheidsproses.

- Ten eerste kan gepoog word om sorg te dra dat die omgewingsosiale beskerming van so 'n aard is dat die individu glad nie enige verstoring ervaar nie, of
- omgewingsosiale verryking, of
- omgewingsosiale herintegrasiëprosesse wat weerbaarheidsintegrasië ondersteun (Kümpfer, 1999).

Die basis vir verdere navorsing in weerbaarheid is juis die *mini-prosesse* of *transaksies* tussen die kind of jeugdige en sy/haar omgewing. Weerbare integrasië is die hoeksteen van toekomstige effektiewe voorkomingsprogramme (Kümpfer, 1999).

2.5.2.7 POSITIEWE LEWENSUITKOMSTE

Dit is moeilik om 'n finale definisie van 'n suksesvolle uitkoms te maak, aangesien dit onderhewig is aan waardes en kulturele maatstawwe. Navorsing oor weerbaarheid fokus hoofsaaklik op kinders wat sukses behaal ten spyte van teenspoed. Die navorser wat buite sy/haar eie kultuur wil beweeg ten opsigte van weerbaarheid, sal met groot sensitiwiteit en omsigtigheid te werk moet gaan (Kümpfer, 1999).

2.5.2.8 BEOORDELING VAN KÜMPFER (1999) SE MODEL

In hierdie uitgebreide, weldeurdagte model lewer Kümpfer (1999) 'n besliste bydrae tot die integrasie van empiriese bevindinge ten opsigte van weerbaarheid. Kümpfer (1999) dui **humor** as 'n aspek van interne weerbaarheidsfaktore aan. Dit is vir die huidige studie van belang ten einde die ingewikkelde verband tussen psigologiese welstand en humor en humorsin te verstaan.

Kritiek teen dié model is dat dit ingewikkeld en byna lomp is om te volg. Terminologie is soms verwarrend, want daar word byvoorbeeld dikwels na kinders, adolessente en jeugdige (*youths*) as een groep verwys. Terme is moeilik vertaalbaar en langdradig.

2.6 DIE ROL VAN HUMOR EN HUMORSIN IN PSIGOLOGIESE WELSTAND

In Hoofstuk 3 word **humor** en humorsin volledig bespreek. Humor en humorsin word deur verskeie navorsers, soos Witmer & Sweeney (1992) en Kümpfer (1999), as 'n konstruk van psigologiese welstand en psigologiese weerstand beskryf. Humor en humorsin dra by tot eksterne ondersteuning deur die bevordering van menslike verhoudinge. Dit is ook 'n innerlike, persoonlike sterkte wat bydra tot weerbaarheid omdat dit die individu bystaan in die proses van terug-veer ná teenspoed en stres (Masten, 1982). Hier ter plaatse het Langenhoven (1949) gesê: "Laat ons die swaarkry met lekkerkry klaarkry". Op so 'n aardse, eenvoudige en bondige wyse kan humor en humorsin as bydraend tot psigologiese welstand en psigologiese weerbaarheid opgesom word.

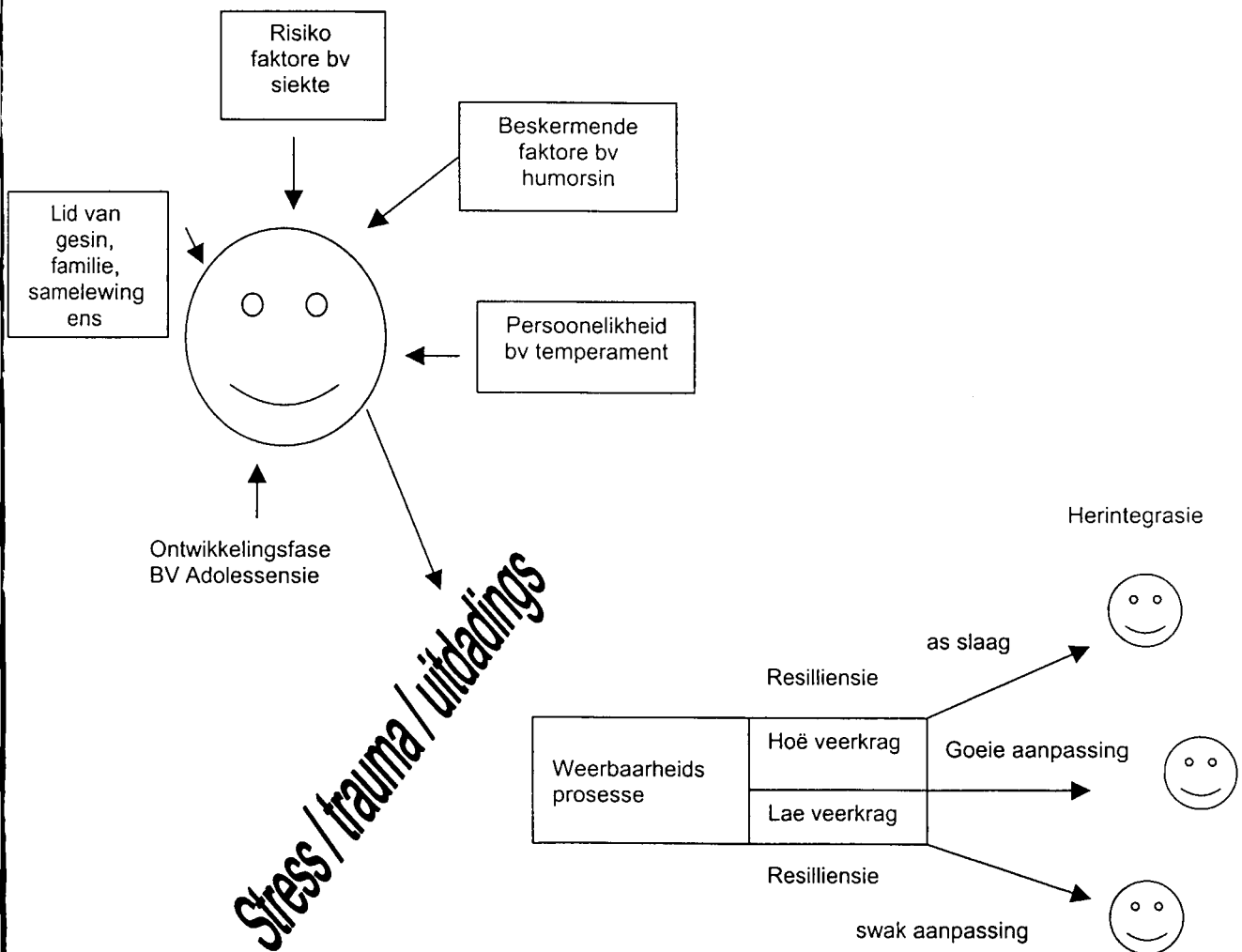
2.7 PSIGOLOGIESE WELSTAND IN DIE SUID-AFRIKAANSE KONTEKS

In die huidige Suid-Afrikaanse sosiale konstruksie is daar heelparty navorsingsgeleenthede ten opsigte van psigologiese welstand en psigologiese weerbaarheid. Blootstelling aan geweld, armoede, MIV/Vigs, dwelms en die verbrokkeling van hegte gesins- en familiebande is stressore (risikofaktore) waarmee die adolessent gekonfronteer word. Beskermingsfaktore moet dus nagevors word en programme moet ontwikkel en toegepas word ten einde weerbaarheidsprosesse by hierdie groep te versterk. Die huidige navorsing fokus op die psigologiese welstand van die adolessent en veral dan die rol wat humor en humorsin speel as bydraend tot psigologiese welstand. In Hoofstuk 4 word die ontwikkelingsfase van die adolessent en verbandhoudende inhoude ten opsigte

van hierdie studie bespreek.

2.8 SAMEVATTING TEN OPSIGTE VAN DIE BEGRIP PSIGOLOGIESE WELSTAND

Ter samevatting van die voorafgaande literatuurstudie word Figuur 2.6 aangebied.

Figuur 2.6 Samevatting van literatuurstudie. Die individu met eienskappe van psigologiese welstand en sy reaksie op stressore.

- **Stressore, trauma en uitdagings** is altyd teenwoordig en die individu word voortdurend daarmee gekonfronteer. Dit lei tot 'n versteuring in die homeostase van die individu.
- Ten einde hierdie stressore/trauma of uitdagings te hanteer moet die individu se **ontwikkelingsfase, sosio-ekonomiese agtergrond, demografiese faktore, risikofaktore** en **beskermende faktore** in ag geneem word.
- Verskeie teoretici het gepoog om die samehang van beskermende en risikofaktore te verklaar, maar daar is tans nie 'n enkele finale samehangende teorie geboekstaaf nie.
- **Adolesensie** as 'n spesifieke ontwikkelingsfase waar psigologiese welstand van belang is, en waar die adolessent gekonfronteer word met eiesoortige stressore van die ontwikkelingsfase.
- In die literatuur oor psigologiese welstand is dit duidelik dat **humor en humorsin** 'n belangrike sterkte in die konsep is.
- Afhangende van die wyse waarop die individu teenoor stressore/uitdagings reageer, sowel as die invloede van voorafgaande faktore, kan die individu sy/haar eie **welstand** bepaal. Individue kan herintegreer en beter of op dieselfde vlak as voorheen funksioneer, óf die proses nie suksesvol deurloop nie en dus swakker funksioneer. Daar kan aangeneem word dat suksesvolle uitkomsteweer aanleiding sal gee tot verdere suksesvolle uitkomsteweer. Psigologiese welstand is dan ook op 'n kontinuum en kan hoog of laag wees.
- **Psigologiese welstand** is 'n dinamiese en deurlopende fenomeen aangesien die individu voortdurend deur stressore en risikofaktore gekonfronteer word. Die individu moet dus telkens weerbaarheidsprosesse deurloop ten einde psigologiese welstand te handhaaf, en derhalwe dui die pyltjies in die figuur op die deurlopenheid van die proses en wys dit daarop dat 'n statiese toestand nie bereik word nie.
- Psigologiese welstand kan verbeter word deur die toepassing van terapeutiese tegnieke en programme om hierdie eienskappe te verhoog en te versterk.

HOOFSTUK 3

HUMORSIN

3.1 INLEIDING

By die bespreking van **humor** en **humorsin** is ten eerste duidelike begripsverklaring nodig. Die verskillende vorme van humor, die neurofisiologiese grondslae, verbandhoudende funksies, ontwikkeling van en teorieë oor humor word bespreek. Dimensies van persoonlikheid en humor, geslagsverskille en kruiskulturele verskille by humor word toegelig. Ten slotte word humor en psigologiese welstand beskryf, sowel as 'n eie model van humor en humorsin.

Daar bestaan reeds die afgelope drie millennia 'n bewustheid van humor en humorsin, sowel as 'n aktiewe debat daaroor. Reeds in die Ou Testament word verwysings gevind na humor en humorsin. So staan daar in Psalm 126:2: "Ons het gelag en gesing" (*Die Bybel*, Nuwe Vertaling, p 653).

In die 4e eeu voor Christus verwys Christolles na komedie in uitvoerende kuns. Hoffes en Descartes (17e eeu) het ook gepoog om die ware betekenis van lag en humorsin te verklaar (Lowis, 1993).

Freud (1916, 1928) skryf oor die struktuur en funksies van humor en humorsin, Eysenck (1941) publiseer navorsing oor humorwaardering en Luborsky en Catell (1947) volg Eysenck se navorsing op. Outeurs soos Ruch, Hehl, McGhee (1990), en Thorson en Powell (1993, 1994, 1997) doen uitgebreide navorsing oor humor, humorsin, en die funksies daarvan en beskou humorsin as 'n aangebore eienskap van persoonlikheid. Humorsin word dikwels op 'n kontinuum beskou en duidelike verskille in terme van sterk of swak ontwikkelde humorsin kan by individue waargeneem word. Hierdie verskille in humorsin dra by tot een van die kerneienskappe, tot die essensie van persoonlikheid (Thorson & Powell, 1993).

Humor se bruikbaarheid kan in vier kategorieë ingedeel word, naamlik:

- As sosiale fasilitering en kontrolering. Humor help om verhoudings te bou en om sosiale bande te versterk. Spanning tussen groepslede kan ook deur middel van humor verlig word. Humor kan dus aggressie versag, die norme van dié binne die groep versterk en dié wat buite die groep staan, uitwys.
- Binne opvoeding en onderrig. Leerders wat aangemoedig word om in 'n

klassituasie vir hulle eie foute te lag, vind positiewe baat omdat hulle afstand kan skep tussen hulle gevoel van onkunde en die aanleer van vaardighede (Dubberley, 1993).

- Humor kan verskuilde aggressie uitdruk. So kan persone soos Pieter-Dirk Uys en Leon Schuster deur middel van hulle eiesoortige humorsin kommentaar lewer op politieke leiers en situasies waarmee die publiek hulle kan vereenselwig.
- As hulpmiddel by terapie. Humor kan help om afstand te skep en om dus 'n probleem meer objektief te analiseer. Die tipe van grappe wat 'n kliënt/pasiënt vertel sowel as die manifestasie van humorsin kan vir die terapeut belangrike insigte bied in die funksionering van die persoon (Lowis, 1993).

In die inleiding is *humor* en *humorsin* tot dusver as ewesoortige terme aangebied. Dit is egter nodig om hierdie terme individueel en ook onderskeidend in duideliker mate te definieer. Vervolgens word humor en humorsin op breedvoeriger wyse onderskei.

3. 2 BEGRIPSVERKLARING

Daar bestaan nie eenstemmigheid oor 'n definisie van **humor** en **humorsin** nie. Verder moet woorde soos *grappe*, *komedie*, *pittigheid* (wit) *satire*, *om te lag*, *spot*, *terg*, *sarkasme*, *strokiesprente* (comics) *spotprente* en dergelike ook binne konteks geplaas word.

3. 2. 1 HUMOR

Humor word soos volg omskryf deur *The Concise Oxford Dictionary*, Ninth Edition 1995, p.662 onder die lemma **humour** (U.S. **humor**).

n, 1a the quality of being amusing or comic. b the expression of humour in literature, speech etc. 2 (in full sense of humor) the ability to perceive or express humour or take a joke. 3 A mood or state of mind.

Lowis (1993, p.11) definieer humor soos volg: "Humour is a phenomenon created *inter alia* by verbal utterances or writings, which are either rated as funny by the beholders, or are judged to be so from the reactions of smiling and laughing."

Humor word ook beskou as 'n vorm van spel – die speel met idees, gedagtes en gebeure. As 'n persoon nie 'n speelse verwysingsraamwerk het nie, sal dieselfde gebeure as angswekkend, ongemaklik of raaiselagtig beskou word (McGhee, 1979).

3. 2. 2 HUMORSIN

Humor en humorsin word in die algemene "volksgebruik" as ekwivalent beskou. Teoreties is dit egter nodig om 'n onderskeid te tref. Humorsin word onderskei van humor en kan soos volg omskryf word:

"Sense of humour overall is a way of looking at the world; it is a style, a means of self-protection and getting along. Elements of a *sense* of humour differ from elements of humour" (Thorson & Powell, 1993, p. 13).

Humorsin word deur Overholser (1992, p. 799) soos volg omskryf:

"Sense of humour is an adaptive personality trait that may act as a buffer to stress."

3. 2. 3 HUMORISTIESE MANIFESTASIES

Uit die literatuur blyk dit dat humor en humorsin op verskeie wyses manifesteer. Grappe, poetse, spot, spotprente, komedie, spotprentreeks, speelsheid, geestigheid (*wit*), sarkasme, snaakse stories, lag, en satire is wyses waarop 'n persoon se humorsin na vore tree. Dat 'n persoon een, of 'n kombinasie van bogenoemde kan skep, waardeur of geniet, is 'n aanduiding van 'n basiese vermoë tot humor. Die gekose wyse of wyses van humor toon is dus 'n persoon se humorsin (Wyer & Collins, 1992; Lewis, 1993).

Opsommend is **humor** dus 'n meer algemene, oorkoepelende beskrywing van 'n fenomeen wat kenmerkend van persoonlikheid is, en **humorsin** is die wyse of patroon waarop 'n persoon se humor manifesteer. Alle persone, selfs depressiewe of treurende persone, beskik oor humor, maar mag weens hulle omstandighede weinig uiting gee aan hul **humor**. Hierdie uiting gee aan inherente humor op 'n eie persoonlike unieke wyse is **humorsin**.

3. 2. 4 SAMEVATTING

Vir die doeleindes van hierdie navorsing word humorsin dus soos volg gedefinieer:

Humorsin is 'n multi-dimensionele konstruk wat manifesteer in die individu se unieke gebruik van die elemente van humor ten einde sy of haar lewe te verryk. Humorsin figureer in die individu se interne sowel as eksterne funksionering en kan dien as beskermende en bufferfaktore.

Vir hierdie definisie is die volgende duidelik:

- Humor is 'n inherente eienskap van persoonlikheid.
- Humorsin vorm deel van 'n persoon se funksionering.
- Humorsin word ook gebruik as doeltreffende aanpassingsmeganisme.

Vervolgens word gelet op die vorme wat humor kan aanneem.

3.3 VERSKILLENDE VORME VAN HUMOR

Humor kan op 'n verskeidenheid van maniere uitgedruk word. Hier sal kortliks verwys word na die verskillende vorme.

- Freud se triade

Freud (1905) het humor as verskillend van die komiese en van pittigheid (*wit*) beskou. Hierdie drie, **humor**, die **komiese** en **pittigheid** (*wit*), word gesien as drie verskillende wyses om plesier deur middel van intellektuele aktiwiteit te verkry. Humor, volgens Freud (1905), is die individu se houding teenoor sy of haar situasie (Lowis, 1993). Pittigheid (*wit*) is intensionele grappigheid in 'n sosiale situasie, die komiese as waarneming van 'n snaaksigheid juis waar dit nie so bedoel is nie. As voorbeeld kan 'n preek genoem word. 'n Persoon mag 'n preek snaaks vind weens die prediker se oordrewe gebare en nie omdat die preek noodwendig snaaks is nie.

- Fisieke en visuele humor

Narre en poppespel kan hier genoem word. Poetse bak, en sogenaamde "slapstick" soos die films van "The Three Stooges", val ook hieronder. Fisieke aktiwiteite soos mimiek, parodie, karikature, speelsheid en nie-verbale gebare kan ook snaaks wees. Die humor lê dan juis in die fisieke bewegings, soos waar 'n persoon gesigte trek. Spotprente, grapprente en "comic strips" asook graffiti is ook vorme van visuele humor. Hierdie humor is dikwels subtiel en vereis fyn waarneming en interpretasie; veral waar kennis van huidige gebeure impliseer word. Die televisiereeks "Madam and Eve" illustreer hierdie vorm van humor (Lowis, 1993).

- Verbale humor

Freud (1957) het grappe ingedeel as òf verbaal òf konseptueel. Verbale grappe behels 'n spel met woorde terwyl konseptuele grappe spel met gedagtes behels. Verder klassifiseer hy ook grappe as abstrak, onskuldig of tendensieus (partydig). Hy brei nie uit oor abstrakte of onskuldige grappe nie. Tendensieuse grappe het nie noodwendig 'n grappige doelwit nie. Vier klasse tendensieuse grappe is: obseen/blootstellend; aggressief/vyandig; sinies/godslasterlik; absurd. Freud verskaf egter geen voorbeelde van hierdie klassifikasies nie.

Verbale humor kan ook as linguistiese humor beskou word en sluit onder meer in: sinspeling, oordrywing, hoogdrawendheid, ironie, skerts, woordspeling, satire, sarkasme, spot en gevatheid. By hierdie vorm van humor is 'n goeie semantiese begrip nodig; daarom is verbale humor dikwels moeilik toeganklik vir persone van 'n ander kultuur of taalgroep as dié van die verteller (Raskin, 1985).

Terg, verrassing, ontbloting, self-miskenning, raaisels, strikvrage, retoriese vrage en dubbelsinnighede word as moontlike bronne van verbale humor genoem. Galgehumor en grappe oor die dood is voorbeelde hiervan. Dit skep 'n gevoel van kontrole oor 'n onbeheerbare situasie (Lowis, 1993).

- Spontane humor

Terg, spel, speletjies en spontane korswel ressorteer onder hierdie indeling. 'n Element van speelsheid en pret (*fun*) is by hierdie vorm van humor teenwoordig (Lowis, 1993)

- Samevatting

Soos reeds verduidelik, het elke individu 'n unieke humorsin en die persoon skep, benut en waardeer verskeie vorme en tipes humor. Die kultuur, sosiale omstandighede en persoonlikheid sal ook bepalende rolle speel ten opsigte van gepaste humor. So word sogenoemde siek humor, soos grappe oor Jode in konsentrasiekampe, dus selde aangemoedig en verdra. Persone met goed ontwikkelde sosiale vaardighede weet dikwels instinktief hoe, waar en wanneer hul humor kan manifesteer deur middel van hul eiesoortige humorsin (Raskin, 1985).

3.4 NEURO-FISIOLOGIESE GRONDSLAE VAN HUMOR

Die vermoë om humor te waardeer en te begryp is een van die mens se mees interessante gedragsvorme. Studies van Brownell & Gardner in *Fundamentals of Human Neuropsychology* (Lezak, 1995) het aangetoon dat breinskade 'n afname in humorsin kan veroorsaak.

Skade aan die regterhemisfeer, veral die frontale kwab, lei daartoe dat persone glad nie meer humor waarneem nie of humor in alle situasies waarneem. Hulle verkneukel hulle aan irrelevante inligting. Carter (1998) beskryf 'n geval waar 'n regter breinskade aan die regterhemisfeer opgedoen het. Hy het 'n vrolike opgewekte houding gehad, gedurig in lagbuie uitgebars, ernstige oortreders skuldig verklaar en geringe misdade fel gestraf.

Skade aan die linkerhemisfeer tas humorsin aan ten opsigte van die interpretasie van verbale materiaal, maar dit blyk dat skade aan die regterhemisfeer die ingrypendste is. Pasiënte met regterhemisfeer-skade verloor die vermoë om diverse inligting te integreer. Hierdie pasiënte reageer op grappe en pogings tot humor met erns of onvanpaste reaksies (Lezak, 1995).

Neurosielkundige navorsing dui aan dit dat verskeie kognitiewe funksies betrek word om humor te verstaan en te waardeer. Lezak (1995) lê veral klem op die feit dat sowel linker- as regterhemisfeerfunksies betrek word by die gebruik van humor.

Uit die literatuur (Lezak, 1995; Carter, 1998) is dit duidelik dat die neurofisiologiese kennis van humor nog baie gebrekkig is en dat spesifieke neurologiese verklarings van die aktiwiteite onvolledig is.

3. 4. 1 FISILOGIESE ASPEKTE VAN LAGBUIE

In Indië is daar sogenaamde Lagklubs gestig. Lede vergader soggens voor werk om lekker saam te lag. Verlaging in bloeddruk, verligting van asma en selfs snork word aangemeld. Daar word beweer dat hierdie gereelde lagsessies die immuunsisteem kan versterk ("Giggle gurus' set to take over the world, *Sunday Times*, 16 April 2000).

Tydens die ervaring van humor verhoog hartklop, suurstofwisseling en siewetafskeiding tydens 'n lagbui. Endorfine afskeiding verhoog en 'n gevoel van euforie ontstaan. Hierdie opgewekte staat is direk in teenstelling met die algemene simptome van depressie. Hierdie gevoel gee aanleiding tot positiewe versterking en, tesame met sosiale versterking, kan dit die behoefte om te lag versterk (Deaner & McConatha, 1993).

3. 5 HUMOR EN ANDER VERBANDHOUDENDE FUNKSIES

Omdat humor 'n multidimensionele konstruk is, hou dit verband met ander menslike funksies. Die belangrikste verbandhoudende funksies van humorsin is taalontwikkeling, sosiale vaardigheid en sy rol as aanpassingsmeganisme.

- Menslike ontwikkeling en humor

Die bemeestering van taal is belangrik by die graad van ontwikkeling van humorsin. Kognitiewe ontwikkeling is intrinsiek en essensieel as komponent van humor. Dit volg dus dat humorsin 'n hoogtepunt bereik wanneer die kognitiewe eise van 'n situasie kongruent is met die kognitiewe ontwikkeling van die kind.

McGhee (1971; 1980) stel die ontwikkeling van humor in terme van die ontwikkelingstadia van Jean Piaget (1952). Die kind kan eers verbale humor benut wanneer teenstrydighede waargeneem kan word. Dit is dus in die derde fase van Piaget se ontwikkelingsfase – konkreet-operasionele denke – dat 'n kind eers werklik humorsin op 'n verbale vlak kan verstaan, skep en waardeer. Alhoewel 'n kind dus sekere raaisels en grappe op 6-jarige ouderdom kan verstaan, word humorsin meer verfyn en gesofistikeerd dwarsdeur die middel-kinderjare en adolessensie. Wanneer 'n persoon die vierde fase, die formele operasionele denkfase, bereik, kan die persoon abstrakte humor verstaan en word 'n unieke humorsin ontwikkel (kyk Hoofstuk 4).

Die verstaan en gebruik van humor hang nou saam met die taalontwikkeling van die kind.

Navorsing toon dat 8-jariges woordspel verstaan en van stories hou waar een persoon 'n ander verkul. Op 10-jarige ouderdom geniet kinders poetse en klugtige humor. Lawwe en naïewe grappe word deur 12-jariges geniet. Op 13 word sarkasme erken en op 14 word humor gemik op ouers en outoriteitsfigure. Teen 15 jaar kan die adolessent vir homself lag en op 16 kan die adolessent volwasse humor hanteer (Barnhart, 1989).

McGhee (1971) beweer dat dit die emosionele “belegging” wat 'n persoon in 'n situasie maak dit is wat die persoon laat lag. 'n Kind sal plesier ervaar deur die verligting van spanning rondom seksuele en aggressiewe inhoude deur kru humor. So sal kinders in Piaget se eerste en tweede fase van ontwikkeling “toilet-” en taboewoorde rondom ontlasting snaaks vind.

Uit die voorgaande is dit duidelik dat humorwaardering, taalontwikkeling en kognitiewe ontwikkeling hand aan hand gaan. Ruch, McGhee & Hehl (1990) toon dat humor wat op inkongruensie steun, toeneem vanaf 16 jaar terwyl die voorkeur vir sogenaamde “nonsense”-humor by ouer persone afneem.

Ten slotte is dit belangrik om daarop te let dat semantiese inhoud, dit wil sê, die vlak van taalontwikkeling, altyd gepaard gaan met die sosiale konteks waarbinne grappe vertel word. Dit is interessant om daarop te let dat grappe gewoonlik aangekondig word, byvoorbeeld: “Het jy gehoor van...?” Dit is asof die spreker die gehoor waarsku dat 'n andersoortige semantiese interpretasie (taalhandeling) voorhande is (Raskin, 1985).

- Sosiale vaardigheid en humor

Humorsin is 'n fundamentele kenmerk van sosiale kommunikasie. Grappe, vertellings, woordspel, geestigheid, (wit) terg en sarkasme word algemeen aangetref in sosiale situasies. Humorsin word ook dikwels aangetref om konflik te verminder (Wyer & Collins, 1992).

Volgens Masten (1986) kan humorsin interpersoonlike verhoudings verbeter deurdat groep-kohensie versterk word wanneer 'n groep sekere grappe, insidente en woorde snaaks vind. Seksuele en aggressiewe gevoelens kan ook so uitgedruk word en sodanige spanning in 'n groep verlig.

'n Goeie sin vir humor is 'n aanduiding van goeie sosiale vaardighede. Sò vind Ziv (1984) dat adolessente met 'n goed ontwikkelde humorsin meer gewild is en deur hulle portuurgroep as beter leiers beskou word. Humorsin en intelligensie, veral by seuns, toon ook 'n hoë verband. Hierdie seuns is meestal die leiers en kan maklik die toon aangee in 'n groep. Verder vind Masten (1986) dat 'n goeie sin vir humor nie net positief korreleer met sosiale vaardighede nie, maar ook met verbandhoudende vaardighede soos begripsvermoë en akademiese vordering. Onderwysers beskou kinders met goeie humorsin as meer opletterend, meer produktief en meer samewerkend. Portuurgroepe beskou kinders/adolessente met 'n goeie humorsin as meer gelukkig en meer gewild.

Daar is drie belangrike afleidings wat Masten (1986) maak ten opsigte van humor en sosiale vaardigheid, naamlik:

- Daar is 'n verband tussen intelligensie en toepaslike funksionering op skool asook die vermoë om humor te begryp, te skep en te geniet.
- Daar is 'n verband tussen motivering en 'n gevoel van bemeestering van skoolwerk en die suksesvolle beoefening van humor.
- Daar is 'n verband tussen suksesvolle portuurgroepverhoudinge en 'n goedontwikkelde sin vir humor.

Daar is verskeie maniere waarop humorsin en sosiale vaardigheid gekoppel word. Humorsin en sosiale vaardigheid beïnvloed mekaar met die verloop van tyd en 'n goeie sin vir humor versterk 'n gevoel van sosiale vaardigheid/bekwaamheid en beide word onregstreeks deur sosiale, emosionele en kognitiewe ontwikkeling bemiddel.

- Humorsin as verdedigingsmeganisme

Die *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (1994) sluit humor as 'n verdedigingsmeganisme in en beweer voorts:

Included within the "high adaptive level" of DSM-IV are the defenses of anticipation, altruism, humor, sublimation and suppression. These adaptive mental mechanisms "maximize gratification and allow conscious awareness of feelings, ideals and their consequences" (American Psychiatric Association, 1994, p.752)

Humor word beskou as 'n verdedigingsmeganisme wat angst, veroorsaak deur kognitiewe dissonansie verminder. Kognitiewe dissonansie word veroorsaak wanneer daar 'n skielike verandering tussen interne en eksterne realiteit plaasvind (McGhee, 1979; Valiant, 2000)

Humor bied die geleentheid om emosie uit te druk sonder dat die individu ongemaklik hoef te voel en sonder dat ander persone benadeel word. 'n Volwasse humorsin laat persone toe om pynlike inhoud direk waar te neem en te verwerk op 'n wyse wat beide produktief en kreatief is. Grappe oor rampe en ongelukke lei dus daartoe dat persone die "wrede waarheid" kan erken, herken en verwerk. So word voorkom dat 'n persoon stagneer weens pyn en vrees. (McGhee, 1979; Valiant, 2000)

Valiant (2000) beweer dat persone wat geestesgesond is, in voeling is met hulle emosies. Sodanige persone behoort antisipasie, sublimasie, onderdrukking, altruïsme en humor in hulle funksionering te manifesteer en beskik dus oor hoër eienskappe van psigologiese welstand.

3.6 ONTWIKKELING VAN HUMORSIN

Om humor en humorsin goed te verstaan is dit ook nodig om te verstaan hoe die ontwikkeling daarvan verloop in die menslike ontwikkeling. Vervolgens word die ontwikkeling van humorsin bespreek.

- Geboorte tot 2 jaar

Bowlby (1958, 1969) was die eerste vakkundige wat 'n verband kon trek tussen die ontwikkeling van humorsin en die bindingsverhouding tussen die baba en die versorgers van die baba. Hierdie ontwikkelingstaak is een van die eerste ontwikkelingstake en is van kritieke belang vir die oorlewing van die baba (Namehow, McCluskey-Fawcett & McGhee, 1986).

Binding is 'n tweesydiges proses en word gekenmerk deur 'n wisselwerking tussen volwassene en baba. Met geboorte is daar refleksie by die baba aanwesig. Refleksie soos suig, oogkontak, vinger-gryp en "rooting" lok versorgende gedrag by die versorger uit. Hierdie refleksie word vervang deur meer gesofistikeerde en uitgebreide sosiale gedrag en om te glimlag kan as voorbeeld van sulke gedrag beskou word (Simons, McCluskey-Fawcett & Papini, 1986).

Vanaf geboorte tot 2 maande ouderdom glimlag babas vir enige voorwerp. Vanaf 2 maande glimlag babas op 'n sosiale gepaste manier. Hierdie "sosiale glimlagte" is 'n bewys van kortikale rypwording sowel as die bewuswording van sosiale terugvoer uit die omgewing. Die baba leer om die versorger se gedrag te manipuleer deur te glimlag. Affektiewe gedrag soos om te lag en te glimlag word modaliteite waardeur 'n baba en versorger leer om met mekaar te kommunikeer (Nahemow *et al*, 1986).

Die belangrikste kenmerk van humorontwikkeling by die baba is dat die baba en omgewing mekaar wedersyds beïnvloed. Veertien tot twintig weke-oue babas glimlag meer vir die vooraansig van gesigte *versus* profiele en babas glimlag ook langer vir vroue- as vir mansgesigte. Daar is gevind dat babas meer vir hulle ma's as vir 'n vreemde persoon glimlag. Babas glimlag ook meer vir regop, geselsende gesigte eerder as vir gesigte wat nie gesels nie (Hayes & Watson, 1981).

Ouer babas glimlag meer geredelik vir foto's van bekende *versus* onbekende gesigte. Dieselfde babas het meer geredelik geglimlag vir vreemde vroue *versus* vreemde mans. Die babas het egter nie verskillend gereageer teenoor foto's van hulle eie ouers nie. Namehow *et al* (1986) lei af dat bogenoemde studies op suigelingse aantoon dat babas se onderskeidende reaksies op ouers die verhoudings met hul ouers moet versterk.

Verskeie historiese studies lê klem op die belangrikheid van motoriese stimulasie om lagbuie by babas te ontlok. Die bekende "*peek-a-boo*"-speletjie demonstreer die baba se vermoë om inkongruensie te interpreteer (McGhee, 1971).

Daar is tekens van vroeë humorsin wanneer die ma die baba begin speen, want die baba "byt" na die ma, maar lag en glimlag steeds vir haar. Die baba kan dus angs en aggressie weens dié onttrekking op hierdie wyse hanteer (McGhee, 1982).

- Vroeë kinderjare (2 tot 6)

Die vermoë om 'n outonome identiteit, afsonderlik van dié van die versorger, te vorm

is 'n belangrike ontwikkelingstaak. Speelse en humoristiese gedrag is een van die maniere waarop 'n kind in hierdie fase kan wegbreek van die versorger, maar ook nog steeds 'n verbinding handhaaf. Daar word ook dikwels gevind dat die ma stappe doen om die kind onafhankliker te maak. Dit kan aggressie ontlok. Humor is 'n meganisme wat die kind kan gebruik om onaantwoordbare gevoelens te verwerk (Simons *et al*, 1986).

Wanneer simboliese spel bemeester word, kan die kind sogenaamde "inkongruensie humor" begin begryp. Dié vermoë begin om vanaf 18 maande te ontwikkel (McGhee, 1980). Alhoewel hy aanvanklik sodanige inkongruensie kan begryp, kan hy/sy nog nie self humor skep nie (McGhee, 1982).

'n Belangrike voorbeeld van die suksesvolle bemeestering van binding en skeidingsontwikkelingstake is die vermoë om die portuurgroep te inkorporeer. Die vermoë om suksesvol met 'n portuurgroep te sosialiseer het verreikende gevolge vir volwasse verhoudings (Simons *et al*, 1986; Olson, 1992).

Reeds so vroeg as 1926 bevind Jones dat bad, aantrek, kielie en speletjies situasies is waarin kleuters van 16 - 36 maande die meeste lag. Daar is het ook bevind dat fisieke aktiwiteite 'n belangrike rol speel by lagbuie by kleuters. 'n Speletjie soos "kielie-krappie" demonstreeer hoedat fisieke aktiwiteite tot plesier, lagbuie en dus ook sosiale kontak lei (Gregg, 1928).

Soos reeds aangetoon, vergemaklik humor die sosiale interaksie tussen die kleuters en die ouers. Dit dien as verdere basis vir die sosiale interaksie met die portuurgroep. Sherman (1975) beskryf sogenaamde "*group glee*" by 2- tot 5-jariges. Dit word beskryf as 'n gelag, gelukkige geskreeu en gepaardgaande intense aktiwiteit. Hierdie fenomeen kom spontaan voor by kleuters wat in groepe is.

McGhee (1971, 1977) en Shultz (1976) beweer dat humor wat op inkongruensie baseer word een van die vroegste vorme van humorsin is. Inkongruensie-humor hang van die kleuter se vermoë af om simbolies te kan speel. Volgens Piaget (1962) begin simboliese spel op 18 maande. Die kleuter kan dan 'n begrip vorm van voorgee en skyn. Piaget beweer dat simboliese spel bekende skemas in verband bring met nie-verwante objekte en sodoende inkongruensie veroorsaak (McGhee & Chapman, 1980).

In die tydperk tussen suigeling en voorskool het humor drie funksies, naamlik:

- Oorlewing,

- Vergemakliking van verhoudings met ouers en portuurgroep,
- Effektiewe kommunikasie met die omgewing buite gesinsverband.

Hierdie funksies dra by tot sosialisering deurdat die kind aanleer op watter wyses humor uitgedruk mag word. Daar is ook 'n wedersydse sosialisering tussen die individu en die omgewing deurdat die kind ook besef wat hy of sy humoristies vind en op watter manier hy of sy humor wil uitleef (Simons *et al*, 1986).

In navorsing op kleuters vind McGhee en Lloyd (1981) dat kinders die behoefte om te domineer en selfgeldend op te tree, reeds al op kleuterskool, kanaliseer in humoristiese gedrag. Hierdie kinders is geneigd om meer te speel, was meer ekstrovertief en was meer energiek.

- Middelkinderjare (7 tot 12 jaar)

Tydens die primêre skoolfase het humor 'n tweeledige funksie. Humor is eerstens 'n kommunikasiesisteem met verskeie fasette. Een van dié fasette is dat die kind met 'n ander persoon in verhouding tree deur middel van humor. 'n Tweede fase is dat die kind aan andere sy/haar vaardighede/ontwikkelingsvlak wil uitwys. Die kind kan sy/haar kennis uitwys deur om byvoorbeeld 'n snaakse raaisel te vra en dan met groot plesier die antwoord te gee. Die kind kan kognitiewe bemeestering en sosio-persoonlike groei op hierdie wyse aantoon (Simons *et al*, 1986).

Die tweede funksie is dat humor 'n wedersydse proses is waardeur die kind sosialiseer en deur andere gesosialiseer word. Humoristiese situasies kan beskou word as 'n konteks waarbinne kinders sosiaal aanvaarbare gedrag aanleer en demonstreer. By vroeë humor, dit wil sê, by die baba en kleuter, is humor 'n meer persoonlike, private aangeleentheid. By die ouer kind is humor egter 'n sosiale aangeleentheid. Die ouer/s sal dus 'n kind wys op onaanvaarbare grappe of onvanpaste taalgebruik (Simons *et al*, 1986).

Kognitiewe ontwikkeling is 'n baie belangrike aspek by humor. Die skep, waardering en begrip van humor is 'n sosiale probleemoplossingsvermoë. Om 'n grap te kan verstaan moet inligting onttrek word uit die grap inhoud of uit persoonlike ervaring. Die vermoë om 'n sin vir humor te kan toon word beïnvloed deur kognitiewe vermoë, sosiale kennis en sensitiwiteit (Masten, 1986; Ziv, 1984).

Die kognitiewe voorvereistes om humor te verstaan is:

- Die vermoë om relevante ouditiewe, visuele en linguistiese stimuli te integreer ten einde humor te begryp,

- Die vermoë om geheel/dele verhoudings visueel te integreer,
- Selektiewe aandag te kan gee aan visuele inligting of die sosiale situasie,
- Korrekte opeenvolgende persepsies om humor te kan prosesseeer,
- Die vermoë om inkongruensie te kan identifiseer en kennis van mense en sosiale situasies (Short, 1993).

Konseptuele spoed speel 'n belangrike rol. By navorsing van 8- en 10-jarige seuns is gevind dat meer besonne (*reflective*) seuns humor beter verstaan. Hiermee word seuns aangedui wat meer geneigd is om analities te dink en nie impulsief te reageer nie. Kognitiewe vermoë sowel as konseptuele spoed speel dus 'n rol in die waardering van humor (Brodzinsky, 1977)

Daar word ook gevind dat seuns met leerprobleme humor swakker verstaan en dat hulle waardering van humor min verbeter met maturasie. Fonologiese grappe was vir dié seuns baie moeilik om te verstaan, byvoorbeeld: "What did the judge say when the skunk entered the courtroom? Odor in the court" (Short, 1993, p.65).

Dit volg ook logies dat dié seuns geskrewe grappe moeilik sou vind omdat hulle vermoë om visueel betekenis aan geskrewe taal te gee baie swak is. Tydens die sogenaamde middel- en laat kindertyd (*childhood*) vorm kinders noue bande met 'n klein portuurgroep. Dié groep het ook sekere kwaliteite gemeen, byvoorbeeld voorkoms, fisieke vermoëns, kognitiewe prestasie, sosiale status en geslag. Humorsin word dikwels gebruik om aan te toon wie in die groep behoort. Grappe oor "nerds", die teenoorgestelde geslag of verstandelik beperktes is dan baie gewild, byvoorbeeld: "Why did the moron throw the clock out the window? He wanted to see time fly." Sulke grappe versterk die groepsidentiteit (Simons *et al*, 1986, p.61).

Wolfenstein (1954) was die eerste psigo-analis wat humor by kinders ondersoek het. Sy beweer dat tydens die latente ontwikkelingsfase kinders onderdrukte begeerte en emosionele konflik deur middel van humor kan uitdruk. Bemeestering van kognitiewe vaardighede kan ook deur humor uitgedruk word. Sy beskou humor as 'n paradoks. Aan die een kant funksioneer dit as 'n sosio-persoonlike medium waardeur die kind bemeestering, sosio-persoonlike ontwikkeling en aanpassing op 'n egosentriewe wyse kan bevredig; aan die ander kant gebruik kinders dieselfde vaardighede om persone sosiaal te betrek.

- Adollessensie

Drie belangrike ontwikkelingstake konfronteer die adolessent, naamlik: seksualiteit,

identiteitsvorming en beroepskeuse. Humor by adolessente reflekteer psigo-seksuele ontwikkeling en verskaf 'n manier om angs rondom psigo-seksuele veranderings te kan hanteer. Jong adolessente meisies gebruik humor om liggaamsveranderinge, verhoudings met seuns, masturbasie en ambivalente gevoelens teenoor ma's te hanteer. Humor word veral gebruik om angs en konflik rondom seksualiteit te hanteer (Ransonhoff, 1975)(kyk Hoofstuk 4).

Jonger adolessente (13 jaar oud) is meer gemoeid met kognitiewe vermoëns, terwyl "middel"-adolessente (16 jaar oud) meer gemoeid is met seksuele humor. Ouer adolessente is meer gemoeid met identiteit en beroepskeuse (Prerost, 1984). Tydens adolessensie ontwikkel formele operasionele denke (Piaget, 1952). Die adolessent kan nou meer abstrak dink, maar die adolessent is ook egosentries en idealisties. Adolessente kan dus self humor skep en geniet, veral "*comic strips*". Laat adolessente, dit wil sê 18 - 20-jariges, geniet grappe wat verband hou met beroepe (Prerost, 1984). Die huidige navorser het egter nog nooit hierdie bevinding, in verband met laat adolessente, in die kliniese praktyk waargeneem nie.

Ziv (1984) het gevind dat adolessente met 'n goeie humorsin meer gewild is en oor sterker leierseienskappe beskik. Hy vind ook dat humor en intelligensie en humor en kreatiwiteit positief korreleer by adolessente. Adolessente met 'n goed ontwikkelde sin vir humor word dus as meer sosiaal van pas en bekwaam beskou omdat hulle sosiale situasies beter hanteer en gemakliker kommunikeer.

Humorsin is dus 'n groei-indeks sowel as 'n indikasie van verandering tydens adolessensie, aangesien take soos identiteitsvorming en die hantering van intimiteit en seksualiteit aangespreek en uitgedruk word in die ontwikkeling van en die toepassing van 'n eie unieke humorsin.

Byname verrig 'n belangrike sosiale funksie in die lewens van adolessente. Hulle kan toenemend tussen verskillende taalgebruiksvorme onderskei en is meer sensitief vir gepaste taalgebruik en prosodie. Humoristiese byname kan dien om groepsidentiteit onder die gebruikers te vestig en is 'n manier om ander op 'n subtile wyse uit te nooi om deel te word van die groep. Ook kan humoristiese byname die gesag van 'n ouer persoon ondermyn, byvoorbeeld deur na 'n wiskunde-onderwyser as AAP te verwys (Bosch, 1997; Bosch & De Klerk, 1997).

- Volwassenheid

Persoonlikheid, sosiale omstandighede en geslag speel 'n rol by die humorsin van

volwassenes. Mans is geneig om aggressie, vyandigheid en mededinging deur middel van humor uit te druk. Neerhalende houdings jeens vroue word ook deur mans in grappe uitgebeeld, byvoorbeeld blondegrappe. Vroue maak meer gebruik van ironie, selfkleining en onderskatting om humor uit te druk (Meyers, Ropog & Rodgers, 1997).

Interessante navorsing oor humor en werknemers deur Decker & Rontondo (1999) toon dat werknemers humorsin gebruik om vriendskappe te smee en om verveeldheid te bestry. Hulle bevind ook dat ondergeskiktes meer werkstevredenheid ervaar en hulle meerderes as meer bekwaam beskou as hulle meerderes 'n goeie, positiewe sin vir humor toon.

Navorsing oor vroulike uitvoerende beamptes vind dat die persone met 'n goeie humorsin meer optimisties is, minder stres ervaar en oor 'n beter selfbeeld beskik. Hulle is ook gesonder en minder geneig tot "*burn-out*". Hierdie persone was ook meer geneigd om gepaste ondersteuningsraamwerke daar te stel en om gepaste stappe te neem om 'n gebalanseerde lewensstyl te handhaaf (Fry, 1995).

Ten slotte bevind Thorson en Powell (1993) dat humor 'n oorlewingsvaardigheid is en dat humorsin aangewend kan word om mense te help om doodsangs te oorkom.

- Samevatting

Die voorafgaande beskrywing van die ontwikkeling van humorsin is 'n poging om die funksie van humor as 'n interaktiewe fenomeen te beskryf. Soos wat die baba, kleuter, kind, adolessent en volwassene ontwikkel, ontwikkel sy of haar humorsin in samewerking met ander funksies en word dit stelselmatig meer multidimensioneel en uniek tot dié persoon.

Die ontwikkeling van humor word goed in 'n tabelvorm saamgevat in die uiteensetting van Luckner en Yager (1997), p. 374.

Tabel 3.1 Chronologiese ontwikkeling van humor by kinders

Ouderdom	Vermoëns/Begaan oor	Humor Tipe
0 - 2 jaar	Leer die omgewing ken deur sintuie	Kielie, liggaamskontak
2 - 7 jaar	Ontwikkel taal, nuuskierig oor liggaam	Speel hanswors, <i>nonsense</i> -grappe, "slapstick", grappe oor liggaamsfunksies
7 - 9 jaar	Bewus van tweeledigheid van taal, kan vooruit beplan	Beledigings, bak poetse
9 - 11 jaar	Begaan oor Sosiale aanvaarbaarheid	Konvensionele grappe, raaisels, woordspel
11 + jaar	Ontwikkel abstrakte denke en redeneervermoë, kan 'n ander persoon se mening verstaan	Oorspronklike, goed bedoelde humor, tong-in-die-kies humor, sosiale satire

Uit Luckner & Yager(1997, p.374)

3. 7 TEORIEË TEN OPSIGTE VAN HUMOR EN HUMORSIN

3. 7. 1 INLEIDING

Verskeie sielkundige teorieë maak melding van humor en humorsin in hulle konseptualisering van menslike gedrag. Die belangrikste van hierdie teorieë is Psigo-analitiese teorie, Kognitiewe ontwikkelingsteorie, Sosiale leer teorie, Gestalt teorie, Arousal teorie, 'n Inter-aktiewe perspektief op humorsin, en Apter se teorie.

Alhoewel dit aanvanklik lyk asof hierdie verskillende teorieë verskillende perspektiewe verteenwoordig is dit moontlik om dié teorieë in drie hoofgroepe in te deel. Dié groepe is nie noodwendig onderling uitsluitend nie aangesien daar ooreenstemming is. Dié drie hoofgroepe is die Psigo-analitiese Teorieë, Kognitiewe ontwikkelingsteorie en Sosiale-leer Teorieë.

3. 7. 2 PSIGO-ANALITIESE TEORIEË

Freud (1905) het die eerste poging aangewend om 'n teorie van humor daar te stel. Wolfenstein (1951) het baanbrekerswerk gedoen ten opsigte van kinderhumor. Berlyne (1972) en Apter en Smith (1977) het verdere bydraes gelewer ten opsigte van psigo-analitiese teorieë oor humor.

- Freud se teorie

Freud (1905) het humor, die komiese en geestigheid (*wit*) as drie verskillende wyses beskou om plesier uit intellektuele aktiwiteit te verkry. Dié plesier word toegeskryf aan die uiting gee aan "gespaarde" of opgehoopte affek. Hierdie affek is gewoonlik

aggressiewe of seksuele impulse. Deur uiting te gee aan hierdie impulse in die vorm van 'n lagbui bring verligting of dan 'n tipe *katarsis* te weeg. Freud noem dit 'n "ekonomiese" beginsel omdat minder psigiese energie (libido) gebruik word deur 'n lagbui as om aggressiewe en seksuele impulse te onderdruk. Dus behels 'n komiese situasie die verplasing van 'n ernstige inhoud (in die onbewuste) na 'n onbelangrike inhoud (in die bewuste).

Die ego word bevry en energie (libido) om emosies of kognisies uit te druk deur middel van lag word gespaar. Verder word daar ook op die volgende vlakke energie gespaar:

- Kognitief. Inkongruensie word opgelos en stres word ekonomies geïnhibeer.
- Konatief. Self-verering vind plaas, dus word gedagtes "ekonomies" benut en gespaar.
- Affektief. Plesier word gegeneer, en gevoelens word "ekonomies" benut en gespaar.

Daar is ook twee prosesse by humor ter sprake, naamlik die intra-psigiese proses van 'n individu en die intra-psigiese proses van 'n waarnemer.

Die volgende ietwat kru voorbeeld dien om dié prosesse te illustreer.

'n Veroordeelde word op 'n Maandag na die galg gelei. Op pad sê hy: "Wel, hierdie is 'n goeie begin vir die week." Die veroordeelde skep die humor, die persoon of persone wat hom aanhoor, deel in sy affek (gevoel) en sy intra-psigiese proses. Die aanhoorders "spaar" of hoop ook as't ware affek (gevoel) op omdat hulle nie self hulle affek hoef uit te druk nie. Hulle plesier is dus gesetel in dié besparing.

"There is no doubt that the essence of humour is that one spares oneself the affects to which the situation would naturally give rise and overrides with a jest the possibility of such an emotional display" (Freud, 1957, p.216).

Verder onderskei Freud benewens skadelose en naïewe grappe ook *tendensieuse* grappe, wat naamlik 'n spesifieke "teiken" en agenda het. Die grappe is obseen, aggressief, sinies of absurd. Alhoewel hierdie grappe in 'n mate aan die plesierbeginsel voldoen, is dit hoofsaaklik gerig op die bevrediging van seksuele en aggressiewe behoeftes. Op hierdie wyse kan onderdrukte inhoude vanuit die onderbewuste op 'n sosiaal (meer) aanvaarbare wyse uitgedruk word (Freud, 1957).

Psigo-analiste brei hulle teoretiese benadering van humor op twee verskillende

wyses uit. Ten eerste word beweer dat **humor** 'n verdedigingsmeganisme is wat aangewend word deur die individu om angs, skuldgevoelens, aggressie, woede en konflikterende emosies te hanteer. Humor dien as 'n sosiaal aanvaarde meganisme en is minder patologies as reaksieformasie of ontkenning (Myers & Diener, 1997). Die tweede psigo-analitiese benadering tot die interpretasie van humor is dat die wyse waarop 'n persoon met humor omgaan 'n aanduiding is van die persoon se psigo-seksuele ontwikkeling, wat uit die orale, anale, falliese, latente en genitale fases bestaan (Freud, 1933). So sal kleuters tydens die **anale fase** sogenaamde "toilethumor" geniet. Dit het 'n tweeledige funksie. Die kind hanteer angs rondom die bemeestering van die aktiwiteit, en verwerk ook aggressie teenoor die ouers. Die ouers dwing, volgens die kleuter se verwysingsraamwerk, die kleuter om meer onafhanklik te wees.

Heelwat kritiek is gelewer op Freud se teorie ten opsigte van humor. Eerstens het Freud geen gekontroleerde navorsing oor humor gedoen nie. Verder verklaar hy ook nie hoedat persone **doelbewus** grappe maak nie. As die oorsprong van grappe naamlik slegs in die onbewuste setel, en as humor hoofsaaklik 'n verdedigingsmeganisme is, dan behoort psigotiese uitbarsting tog meestal plaas te vind as humor verhoed word (Lowis, 1993).

- **Wolfenstein se interpretasie van kinderhumor**

Alhoewel Wolfenstein (1951, 1954, 1955) in die jare vyftig navorsing gedoen het, is haar bevindinge ten opsigte van kinderhumor, veral vanuit psigo-analitiese perspektief beskou, steeds van toepassing. Sy beklemtoon die hanterings van angs en frustrasie deur middel van humor. Die gebruik van fantasie is veral belangrik in dié fase. Haar waarneming is dat die sogenaamde "cartoons" soos "Road Runner", "Bugs Bunny", en "Tweety en Sylvester" heelwat aggressie weerspieël. Die karakters is egter fantasie- en dierekarakters; gevolglik kan die kind deur dié tipe humor 'n fantasiewêreld betree.

Uitgebreide navorsing is deur Wolfenstein (1954) oor kinderhumor en raaisels gedoen. In haar analise van kinders se grappe bevind sy dat die inhoud van grappe en raaisels parallel is met die kind se psigo-seksuele ontwikkeling. Verder bevind sy dat grappe kinders help om stres, angs, skuldgevoelens en ander ongemaklike emosies te hanteer. Sy bevind dat die inhoud van grappe tydens die latente fase elemente van emosionele konflik en onderdrukte begeertes bevat, wat nie in vorige fases volledig opgelos is nie. Die konfrontasie van konflik deur middel van humor

is op kognitiewe sowel as emosionele vlak baie bevredigend vir die kind.

Op 6-jarige ouderdom kan die kind insien dat 'n grapfasade nodig is; dit is die meganisme wat balans handhaaf tussen toelaatbare en onweloweglike aspekte van 'n grap. Só word interne en eksterne sensors bevredig en verkry die kind groot plesier. Die rol van bemeestering word ook beklemtoon. Slegs wanneer 'n kind sy omgewing verstaan en hoë vlakke van bemeestering bereik het, kan die kind volgens haar humor op dieselfde vlak as 'n volwassene geniet (Wolfenstein, 1954).

Kritiek teen Wolfenstein is dat sy nie aandag geskenk het aan die kind se interaksie met sy omgewing nie. Sy erken nie die rol wat die sosiale omgewing speel by die ontwikkeling van die kind se interne begrip van sosiaal gepaste gedrag ten opsigte van humor nie.

- Die opwindings- en omkeringsteorie van humor

Uit die klassieke psigo-analitiese teorieë ten opsigte van humor en humorsin het Berlyne (1972) se opwindingsteorie (*arousal theory*) sowel as Apter en Smith (1977) se omkeringsteorie (*reversal theory*) ontwikkel. Dié twee teorieë word onder een titel beskryf omdat daar 'n noue verband tussen hulle bestaan.

Berlyne (1972) postuleer 'n noue verband tussen opwindingsvlak en 'n hedonistiese waarde (plesier en beloning). Hierdie verband hang van twee meganismes af: ten eerste 'n gemiddelde verhoging van opwinding (*arousal boost*) en ten tweede 'n verlaging van 'n hoë opwindingsvlak (*arousal lag*). Wanneer 'n persoon te lae of te hoë opwinding ervaar, ervaar die persoon intra-psigiese ongemak. Humor kan hierdie ongemak aanspreek aangesien dit hoë of lae opwindingsvlakke kan modereer (Lefcourt & Martin, 1986; Lewis, 1993).

Apter en Smith (1977) benader ook humor vanuit 'n sogenaamde "opwindings"-invalshoek. Volgens hulle **teorie van psigologiese omkering** is daar twee psigologiese toestande: **die teliese**; wat beteken dat die individu deur fisiologiese en sosiale behoeftes gedryf word; en die **parateliiese**; wat veronderstel dat gedrag vrylik gekies en geniet word. In die teliese toestand word hoë opwinding as onaangenaam ervaar terwyl dit in die parateliiese toestand as aangenaam ervaar word. Humor word beleef wanneer 'n persoon vanaf 'n teliese toestand na 'n parateliiese toestand omgekeer (*reversed*) word. In hierdie proses moet daar 'n kontras teenwoordig wees sowel as 'n mate van verrassing. Dit word beklemtoon dat dit juis die parateliiese toestand is wat as humor beleef word en dus tot 'n lagbui

aanleiding gee.

Daar word ook in hierdie teorie gepoog om andersoortige humor soos klug (*slapstick humour*) en "Jan Spies-stories" (*shaggy dog stories*) te verklaar. Deur sogenaamde verplasing of verflouing van inligting word humor geskep. Om bogenoemde te illustreer kan filmtonele genoem word waarin persone mekaar met roompasteie toetakel. Die humor lê in die verplasing en verflouing van aggressie; niemand kry seer nie en dus kan die toeskouer van die sogenaamde teliese na die parateliese toestand met gemak "omkeer" (Wyer & Collins, 1992).

Kritiek teen die Psigo-analitiese Teorieë is dat dit nie empiriese ondersoekbaar is nie. Terminologie is asnog vaag en ongedefinieer. Dit konsentreer ook hoofsaaklik op intra-psigiese prosesse en neem nie sosiale of kognitiewe prosesse in ag nie.

3. 7. 3 KOGNITIEWE ONTWIKKELINGSTEORIEË

Hierdie teorie steun sterk op die vier invariante stadia van kognitiewe ontwikkeling van Piaget (1952) naamlik sensories-motories, pre-operasioneel, konkreet operasioneel, en formeel operasioneel.

Tydens elke stadium word sekere kognitiewe vaardighede bereik en ontwikkel die vermoë om abstrak te dink. Die mees gevorderde proses is formele operasioneledenke. Kognitiewe ontwikkelingsnavorsing poog om die ontwikkeling van humor te koppel aan bogenoemde stadia (Nahemov *et al*, 1986). Kognitiewe vermoëns hou dus verband met begripsvermoë, insig en die skep van humor. Navorsing op hierdie gebied bevind dat begripsvermoë, insig en die skep van humor meer gesofistikeerd raak namate die kind vanaf sensomotoriese tot formele operasionele stadia vorder (McGhee, 1971).

Die vermoë om inkongruensie by humor te kan erken is 'n belangrike aspek by kognitiewe ontwikkeling. Inkongruente humor dui op die kind se vermoë om die diskrepansie tussen die bekende en onbekende te kan waarneem. Die vermoë om 'n diskrepansie op te los is meer gesofistikeerd as om sodanige diskrepansie te identifiseer. Identifikasie reflekteer *kennis*, terwyl die "oplos" van 'n diskrepansie *begrip* impliseer. Kinders wat dus beide diskrepansie-oplossing en diskrepansie-identifikasie bemeester is kognitief verder ontwikkel as kinders wat slegs diskrepansies kan identifiseer (McGhee, 1971).

Die onderskeid tussen *kennis* van humor en *begrip* van humor reflekteer die twee primêre kenmerke van hierdie teoretiese oriëntasie. Daar word aangeneem dat:

"the child does not perceive the environment (en humor daarbinne) as it actually is, but cognitively acts upon individualized perceptions of the environment" (Simons *et al*, 1986, p.71).

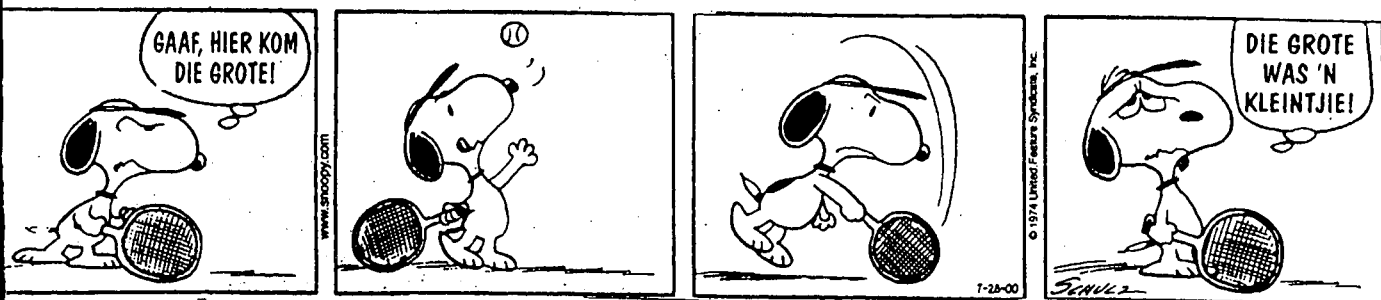
Gedurende hierdie proses konstrueer die kind 'n georganiseerde en betekenisvolle omgewing. Dit kom daarop neer dat die omgewing sowel as die **interaksie** met die omgewing belangrik is. Daarom kan 'n kind en dan later ook die volwassene meer komplekse humor skep namate kognitiewe vermoëns ontwikkel. Diskrepansie-identifikasie *versus* diskrepansie-ontleding kan dus as twee vlakke van begrip gedefinieer word. Diskrepansie-identifikasie reflekteer derhalwe kennis neem van 'n diskrepansie, en diskrepansie-ontleding reflekteer dus begrip van 'n diskrepansie (Simons *et al*, 1988)

Kognitiewe ontwikkelingsteorie ondersoek ook die rol van inkongruensie by humor. Inkongruensie steun op die kind, adolessent of volwassene se vermoë om diskrepanσίες in te sien en te ontleed tussen reeds bekende inligting en dit wat waargeneem word. Inkongruensie by humor betrek ook 'n kognitiewe-affektiewe aspek. Twee voorwaardes is hier belangrik, naamlik dat die wyse waarop diskrepante inligting verwerk word op 'n fantasie-vlak lê en dat daar 'n speelse ingesteldheid (*mind-set*) is (McGhee, 1977).

Die volgende strokiesprent illustreer die voorafgaande.

peanuts

charles m. schulz

Gestalt-teorie dra ook by tot die kognitiewe benadering tot humor.

Die basis vir 'n Gestalt-teorie om humor te beskryf is deur Maier (1932) neergelê. Die tradisionele Gestalt-uitgangspunt word gehuldig, naamlik dat die betekenis van 'n element of 'n groep elemente afhanklik is van die *geheel*. As 'n aspek van die geheel verander word, verander die betekenis van die geheel sowel as spesifieke elemente daarinne. Die verandering van die verwagte uitkoms van 'n grap lei tot die onderskeidelike herkonstruering en dit lei tot die verandering in die interpretasie van die geheel. Die skielike en onverwagte herstrukturering van die verwagte is die kritieke faktor. Objektiviteit is ook belangrik. Humor is (volgens hierdie teorie) geldig indien daar nie met betrokke persone geïdentifiseer word nie en mits eie emosies nie betrek word nie (McGhee, 1971).

As voorbeeld kan die volgende aangehaal word: "Wat is groen en het honderd oë? 'n Boom in Mosambiek" (na aanleiding van ernstige oorstromings in Mosambiek in die jaar 2000).

Kritiek teen die kognitiewe ontwikkelingsteorie is dat dit nie voorsiening maak vir interaksie tussen die individu en die omgewing nie. Die rol wat gespeel word deur betekenisvolle andere, kulturele gebruike en "taboes" word nie in ag geneem nie.

3. 7. 4 SOSIALE-LEERTEORIE

Sosiale-leerteoretici fokus eksklusief op die invloed van omgewingsfaktore op die gedrag van die individu. Humor word dus as 'n gedragsvorm beskou en as sodanig ondersoek. Humor word dus as operante gedrag beskou waar versterking belangrik is (Simons *et al*, 1986).

Vanuit 'n *operante* perspektief kom humoristiese gedrag, soos om grappe te vertel, te lag of raaisels te vra, voor wanneer hierdie gedrag versterk word. As sodanige gedrag heeltemal nuut vir 'n kind is, kan dié gedrag deur modellering en fisieke leiding versterk word. Reeds geleerde gedrag kan in nuwe kombinasies georganiseer word. Die kind leer dus humoristiese gedrag aan deur die reprodusering van humoristiese gedrag of deur modellering of fisieke leiding van humoristiese gedrag, opgevolg deur bykomende versterking. 'n Aangeleerde humoristiese respons word volgehou deur volgehoue of gedeeltelike versterking (Simons *et al*, 1986)

'n Kind sal dus aanhou om grappe te vertel solank as wat die omgewing sulke

gedrag versterk. Die meeste omgewings verskaf egter gedeeltelike versterking en die meeste gedrag, insluitende humoristiese gedrag, sal mettertyd weerstand teen versterking ontwikkel. Die omgewing kan ook sekere gedrag differensieel versterk. Jong kinders se humoristiese, fisieke gedrag (gekskeerdery) word versterk terwyl ouers kinders aangemoedig word om verbale humor te gebruik. Brown, Wheeler & Cash (1980) bevind dat nabootsing 'n primêre metode is waardeur kinders humoristiese gedrag aanleer en dat humor sosiale omgang vergemaklik.

Die sosiale-leerteorie beklemtoon die kontrolerende aard van die omgewing. Humor is dus 'n passiewe respons tot omgewingsinvloede. Kritiek hierteen is dat hierdie teorie nie voorsiening maak vir individuele en eiesoortige humor nie. Daar word ook nie voorsiening gemaak vir die ontwikkeling van die individu se kognitiewe prosesse nie.

- Interaktiewe siening van humorsin

Uit die voorgaande teorieë blyk dit duidelik dat teoretici implisiet óf die kind óf die omgewing in 'n mate "geringskat" as faktor by die ontwikkeling van 'n sin vir humor. Die funksies van humor is egter divers, veranderlik en interaktief. Die kind en die omgewing beïnvloed mekaar wedersyds. 'n Interaktiewe perspektief is baie betekenisvol (Simons *et al*, 1986; Wyer & Collins, 1992).

Volgens die interaktiewe siening is die wisselwerking tussen die ontwikkelende kind en meervoudige kontekste die uiting van menslike ontwikkeling en gedrag. Die omgewing is ook 'n weergawe van 'n geskiedenis, en dié geskiedenis hou verband met die kind. Die kind en die omgewing is dus onafskeidbaar, aangesien daar wedersydse beïnvloeding teenwoordig is (Simons *et al*, 1986; Wyer & Collins, 1992)

Daar word vier interaksionele faktore onderskei wat volgehoue gedragsvorme onderlê, naamlik: 'n persoon se **gedrag** ('n persoon dien dan as voorbeeld); **geheue**; **motivering**; en bemeestering van die vereiste vaardighede om 'n persoon te kan **naboots**.

Enige waarneembare gedrag is dus die gevolg van die wisselwerking tussen kind en omgewing (Simons *et al*, 1986; Wyer & Collins, 1992). Hierdie interaktiewe raamwerk kan direk op humor van toepassing gemaak word, naamlik:

- die kind gee aandag aan 'n persoon se humoristiese gedrag;
- die kind onthou die grap/gedrag;
- die kind se motivering om die grap/gedrag te herhaal; en

- die kind se bemeestering van vaardighede om die grap/gedrag te herhaal.

Hierdie perspektief beklemtoon dus dat die sosiale konteks waarbinne 'n grap vertel word die mense, voorwerpe, gebeure asook die graphoud betrek. Die eienskappe van die verteller sowel as ander informele gegewens is belangrik.

As voorbeeld kan die volgende grap ontleed word: "What is the difference between a canoe and a Jew? The canoe tips."

Die grappie sal nie as snaaks deur 'n persoon van Joodse afkoms beskou word nie. As die verteller self Joods, is sal 'n Jood eerder die grap as snaaks beskou. Die rede hiervoor is dat die stereotipe-beeld is dat Jode suinig kan wees. 'n Persoon wat met Joodse afkoms identifiseer, sal baie sensitief wees vir die feit dat hierdie grappe neerhalend teenoor Jode is. Begrip van humor sowel as humoordeel is dus baie belangrik; sowel as die sosiale konteks waarbinne 'n grap vertel word (Weyers & Collins, 1992)

Hierdie model poog dus om diverse inligting in verband met humor saam te vat. Dit laat ook ruimte vir individuele verskille aangesien die individu sowel as sy/haar **interaksie** met sy/haar intra-psigiese prosesse asook sosiale faktore in ag geneem word. Hierdie model bied 'n verantwoorde standpunt ten opsigte van humor en humorsin.

3. 7. 5 SAMEVATTING VAN TEORIEË

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat teorieë oor humor se funksie en die wyse waarop humorsin gegenereer word uiteenlopend is. Dit blyk dat daar vanaf Freud (1916) tot vandag klemverskuiwing plaasgevind het. Freud (1916) het humor aanvanklik as 'n interne verdedigingsmeganisme beskryf. Ná Freud is humor uit verskeie hoeke beskou. Teoretici het verskeie moontlike verklarings ondersoek. Klem is onderskeidelik op kognitiewe aspekte, sosiale aspekte en motivering gelê.

Teoretici beklemtoon interaksie tussen 'n individu, interne faktore, kognitiewe aspekte en die sosiale omgewing. Dit is opvallend dat die teorieë nie genoegsaam onderskei tussen **humor** en **humorsin** nie. Sodanige onderskeid word egter meestal indirek veronderstel.

Daar word bv. wel deur Eysenck (1972) eksplisiet verwys na 'n **sin vir humor**. Hy skryf dat dit verskeie betekenis kan hê, byvoorbeeld 'n konformistiewe humorsin ('n persoon lag oor dieselfde dinge as ander persone), dat 'n persoon lag, en hoe gereeld 'n persoon grappe vertel en ander persone laat lag. Ook word die geniet

van humor en die skep van humor as aspekte van kreatiwiteit en humor beskou (McGhee, 1979).

Daar word ses komponente van humorsin onderskei. Hierdie komponente is: produksie, speelsheid, humor om sosiale doelwitte te bereik, erkenning van die self as humoristies, waardering van humor en die vermoë om oor probleme te kan lag (Thorson & Powell, 1993)

Ten slotte word die volgende tabel aangebied as opsomming van die teorieë.

Tabel 3.2 Opsomming van hoofkomponente van teorieë

Psigo-analitiese teorie	Kognitiewe Ontwikkelingsteorie	Sosiale-leer teorie
Tendensieuse bevrediging	Waarneem/ontleding van diskrepansie	Kommunikasie
Besparing van psigiese energie	Waarneem/ontleding van inkongruensie	Sosiale response
Verrassing/opwekking	Voel superieur weens bemeestering van inkongruensie	Superioriteit/Status
Verligting van spanning	Speelsheid	Sosiaale gepaste response
Plesier weens intellektuele aktiwiteite	Verligting weens oplos/ontleding van inkongruensie	Groepaanvaarding

(Gedeeltelik uit Lowis, 1993, p. 80)

Uit voorafgaande kan afgelei word dat humorsin 'n dimensie van persoonlikheid is. Daarom word humor en by implikasie humorsin vervolgens as 'n dimensie van persoonlikheid bespreek.

3. 8 HUMOR EN DIMENSIES VAN PERSOONLIKHEID

3. 8. 1 INLEIDING

In die vorige afdeling is aangedui dat teorieë oor humor selde **humorsin** as sodanig aanspreek. Teoretici binne die veld van persoonlikheid skenk aandag aan humor én humorsin as dimensies van die persoonlikheid. Hulle word as die baanbrekers op die gebied beskou aangesien hulle van die heel eerste navorsers was wat gepoog het om 'n humortoets saam te stel en om 'n voorkeur vir sekere grappe te korreleer met persoonlikheidseienskappe. Na 'n uiteensetting van die Model van Catell en Luborsky sal die sienswyse van Maslow en Allport bespreek word. Die gedeelte word afgesluit met die mees kontemporêre siening van Thorson en Powell.

3. 8. 2 MODEL VAN CATELL EN LUBORSKY (1947)

Catell en Luborsky (1947) het uitgebreide navorsing onderneem ten einde wat hulle beskryf as "the foundation of humour study" te bepaal. Hulle skryf dat die volgende drie punte van belang is, naamlik:

- Individue is konsekwent in hul keuse van 'n spesifieke tipe humor;
- Die dinamiese tendense in humorsin blyk gekoppel te wees aan onderdrukking van ongewenste impulse, soos deur Freud beskryf;
- Daar is 'n verband tussen humorsin en projeksietoetse.

Volgens die outeurs kan humortoetse dus vanweë hulle indirekte aard van onskatbare waarde wees vir die terapeut, asook 'n bydrae lewer ten opsigte van insig in intra-psigiese dinamika, emosionele vryheid en die raakpunte (*compatibility*) van individue (Catell & Luborsky, 1947).

Na aanleiding van hulle beskouing oor humor stel Catell en Luborsky (1947) 'n humortoets op wat uit 200 grappe bestaan, interkorreleer die resultate en vind interkorrelasies tussen groepe (*clusters*) grappe. Hiervolgens identifiseer hulle 13 groepe grappe en daarmee gepaardgaande persoonlikheidstrekke. Die 13 groepe en gepaardgaande trekke is:

- Joviale seksualiteit: dit gaan gepaard met impulsiwiteit, sorgvryheid en lewendigheid. Dit is die teenoorgestelde van **inhibering van impulse**.
Voorbeeld: "Gosh you have a lovely figure". "Oh, lets not go all over that again." (p.408).
- Veragtend-superieur; korreleer hoog met **intelligensie**.
Voorbeeld: Boy: "Tell me, do you really like conceited men as well as the other kind?" Girl: "What other kind?" (p.408).
- Om 'n ander persoon tot die wrede waarheid te ruk. Dit korreleer in hoë mate met 'n filosofiese, analiserende en **introspektiewe geaardheid**.
Voorbeeld: "If I refuse to be your wife", she whispered dramatically, "will you really commit suicide?" "That", he said grandly, "has been my usual procedure." (p.409).
- Verontagsaming van konvensies, gaafheid en ordentlikheid. Dit korreleer met **volwassenheid, integriteit en konstantheid**.
Voorbeeld: "Why are you so much interested in art studies in the nude?" "Oh, I guess it is just because I was born that way." (p.410).
- Anti-outoriteitsfigure of spot met persone wat gewoonlik hoog geag word. Dit korreleer met **skaamheid, onttrekking van sosiale situasies, afsydigheid**

en aggressie.

Voorbeeld: Father: "Jimmy you're a pig. Do you know what a pig is?" Jimmy: "Yes Papa. A pig is a hog's little boy." (p.410).

- Onderdrukte *manlike passiwiteit of dominansie*. Dit korreleer hoog met **manlikheid, temperamentele ingesteldheid en selfvertroue**.

Voorbeeld: Man is a delightful little worm who squirms about until he is about 23 and then some chick gets him. (p.411).

- Ironie. Dit korreleer met **selfvertroue, geselligheid en 'n liefde vir sosiale kontak**.

Voorbeeld: "My roommate fell downstairs last night with two pints of gin." "Did he spill any?" "No, he kept his mouth closed." (p.411).

- Ekstrovertiewe, "*hale fellow*"-aggressie; 'n vermoë om **grappe te maak sonder bitterheid**.

Voorbeeld: Where there is a snow storm you'll find a white snow-like substance called snow. (p.413).

- Speelsheid. Dit korreleer met 'n **ongemak met kwaadwilligheid**, en 'n persoonlikheid wat **nie hou van negatiwiteit nie**.

Voorbeeld: Mother (to unambitious daughter): "Your father can't support both of us. Either you get married or I'll have to divorce him." (p.412).

- Verrassing en ongemak te veroorsaak by persone wat goed bedoel. Dit korreleer met **egoïstiese trekke en hoë aggressie** teenoor skrifgeleerdes soos predikante, rabbi's, ens.

Voorbeeld: Love is laughable. In fact it's just two silly. (p.412).

- Sinisme. Dit korreleer met **nugterheid** en 'n **behoefte om dit wat nie perfek is nie** uit te wys.

Voorbeeld: Mother: "Come Lonnie, don't be a little savage, kiss the lady". Lonnie: "No, she is a naughty lady. If I kiss her she may give me a slap just as she did to papa." (p.414).

- Naïwiteit. Dit korreleer hoog met **inhibering en betueling van impulse**.

Voorbeeld: "I want a corset for my wife". "What bust?" asked the clerk. "Nothing, it just wore out." (p.414).

- Ongesofistikeerde goedgeaardheid. Dit korreleer met **lae aggressie**.

Voorbeeld: He: "Pardon me, but you look like Helen Green." She: "So what? I look worse in pink." (p.414).

Uit bogenoemde eerste-orde persoonlikheidsfaktore word vyf tweede-orde persoonlikheids-faktore afgelei:

Beheersdheid

- Goedgeaarde selfgeding, korreleer hoog met joviale seksualiteit en gemiddeld met ironie en dominansie. Dui op 'n goedaangepaste beheersdheid.

Dominansie

- Rebelse dominansie, hoë korrelasie met ironie, anti-outoriteit, naiwiteit en realiteitsgebondheid. Dui op dominansie en afkeur van outoriteit.

Seksualiteit

- Gemaklike sensualiteit *versus* seksuele onderdrukte aggressie, korreleer hoog met joviale seksualiteit en ongemak met persone wat goed bedoel. Dui op hoë aggressie waar seksualiteit onderdruk word.

Superioriteit

- Passiewe kleinering, korreleer met kleinerende superioriteit en onderdrukte manlike dominansie.

Sofistikasie

- Beskaafde sofistikasie, korreleer negatief met speelsheid en naiwiteit. Dui op intelligensie en sofistikasie.

Catell en Luborsky (1947) beweer dat bogenoemde vyf algemene persoonlikheidsfaktore is wat manifesteer in keuse van grappe (en dus humorsin). Verder bepaal intelligensie, kennis, modes, menings en die sosiale situasie of die persoon uiting sal gee aan sy/haar humorsin.

Die waarde van Catell en Luborsky (1947) se studie lê daarin dat dit die basis skep vir inligting ten opsigte van die korrelasie tussen aspekte van persoonlikheid en die keuse van en waardering van grappe. Sodoende dra hulle by tot die uitbreiding van kennis oor persoonlikheid.

3. 8. 3 MODEL VAN ALLPORT (1961)

Allport (1961) is van die min sielkundiges wat in die sestigerjare die klem meer op psigofortologie as op psigopatologie plaas. Hy beweer dat geluk nie 'n doelwit op sigself is nie, maar 'n newe-produk van 'n goed geïntegreerde persoonlikheid. Volgens Allport is die "self" die vernaamste aspek van 'n gesonde persoonlikheid. Hy gebruik die term *proprium* en beskryf hoedat dié sogenaamde *proprium* uit sewe stadia van "self-heid" ontwikkel. Allport het egter nie die term *proprium* of sogenaamde "self-heid" uitgeklaar nie.

Wanneer dié sewe fases suksesvol deurloop is, ontwikkel 'n gesonde persoonlikheid en tree die emosionele volwassene na vore. Volgens Allport (1961) is een van die kriteria vir 'n emosioneel volwasse persoon insig en humorsin, veral nie-aggressiewe humor gemik op hulle eie swakhede en tekortkominge. Allport (1961) beklemtoon dat *insig* en *humorsin* 'n noue verband toon en toelaat dat sodanige persone gemaklik kan wees met teenstrydighede en absurditeite.

3. 8. 4 MODEL VAN MASLOW (1970)

Maslow (1970) beklemtoon dat alhoewel ongunstige gebeure in vroeë ontwikkeling die mens kan beïnvloed, alle mense die potensiaal het om te groei en te ontwikkel en om self-aktualisering te bereik. Dit beteken, volgens Maslow, dat self-aktualiserende persone ontwikkel, hulle potensiaal bereik en die wêreld om hul ken en verstaan. Hulle doelwit is om hulle lewens te verryk en om die vreugde en ekstase van die lewe self te beleef. Sodanige persone is "*metagemotiveerd*" en is gemotiveerd om tot 'n volwasse staat van "*self*" (*being*) te ontwikkel.

Die humorsin van goed funksionerende persone is filosofies van aard. Dit is 'n deurdagte humorsin en dui op begrip en insig. Daarteenoor is goed funksionerende persone nie geneig om op vyandige humor, superieure humor of outoriteitsrebellie-humor te steun nie (Maslow, 1970).

Maslow se holistiese dinamiese model is baie nuttig om navorsing ten opsigte van die gesonde, goed funksionerende individu te genereer. Maslow dwing 'n mens terug na die vreugde van 'n kwaliteit lewe.

3. 8. 5 MODEL VAN THORSON EN POWELL (1993)

Thorson en Powell (1993) bevind dat persone met 'n goed ontwikkelde humorsin meer aanpasbaar, kreatief, ekstrovertief, positief en gemaklik is in sosiale situasies. 'n Sterk ontwikkelde humorsin dui ook op 'n behoefte om te domineer en te kontroleer.

Verder vind Hamps (1992) dat humorsin 'n verband toon met sosiale gedrag asook die vermoë om intimiteit in 'n verhouding te handhaaf. Hamps staaf Thorson en Powell se navorsing op hierdie wyse.

Humorsin is dus 'n aanduiding van die funksionering van die individu. Hierdie funksionering kan in ses komponente ingedeel word, naamlik die produksie van humor, speelsheid, gebruik van humor in sosiale situasies, erkenning van die self as humoristies, waardering van humor en die vermoë om oor probleme te lag. Op

grond van hierdie indeling is die **Thorson and Powell Sense of Humour Scale** ontwikkel. (1993).

3. 8. 6 TEN SLOTTE

Om die multidimensionele aspekte van humor te staaf kan verwys word na die studie van Cohen (1980) wat persoonlikheidstrekke van professionele komediant nagevors het. Daar is bevind dat hierdie persone skaam, hoogs intelligent, kreatief, vasbeslote en esteties is. Hulle is ook vindingryk, self-toereikend en geneig om hul eie behoeftes te bevredig. Hierdie persone was ook van mening dat hulle waarnemers is van menslike gedrag en gebeure en dat hulle derhalwe besonder sensitief en oplettend moet wees ten opsigte van gebeure.

Die analise van humorsin, veral as 'n dimensie van persoonlikheid, is 'n komplekse onderneming aangesien daar meestal slegs tentatiewe afleidings gemaak kan word.

Humor en humorsin is multidimensionele fasette. Dit blyk dat objektiwiteit, die vermoë om die snaakse en verspotte te kan waarneem, intelligensie, kreatiwiteit en speelsheid van kardinale belang is by humor en humorsin (Lowis, 1993).

3. 9 GESLAGSVERSKILLE EN HUMOR

Daar is min navorsing beskikbaar ten opsigte van geslagsverskille en humor. Wat wel gevind is, is dat vrouens meer gebruik maak van sogenaamde neerhalende humor (*disparagement humour*). Vrouens sal meermale hulself afkraak by wyse van humor en geniet ook meerendeels humor waar 'n man of vyand afgekraak word. Só word die volgende grap as voorbeeld genoem om hierdie neerhalende humor te illustreer:

A man at a social function remarked to a stranger at his side, "Heavens what an ugly woman that person is". "That woman," said the stranger, "is my wife". The first man flushed painfully and could only stammer "I'm sorry". "Not as sorry as I am," said the other (Jackson, Jackson & Kimberly, 1997, p.288).

Volgens McGhee (1979) het feminisme 'n besliste invloed op die wyse waarop vroue humor gebruik. Hy beweer dat as gevolg van feminisme die sogenaamde anti-mans-grappe ontstaan het. Gloria Steinem het hierdie tendens knap opgesom met haar kriptiese opmerking "a woman needs a man like a fish needs a bicycle."

Dit is die bevinding van verskeie navorsers dat mans oor die algemeen meer van

humor gebruik maak en humor ook meer geredelik skeep as vrouens. Kultuur en geslag speel ook 'n belangrike rol in die wyse waarop beide geslagte uiting gee aan hul humorsin. 'n Voorbeeld hiervan is dat daar gevind is dat mans meer van sogenaamde "negatiewe" humor, dit wil sê grappe met seksuele of beledigende inhoud, gebruik maak in die werksituasie, veral as 'n manlike toesighouer van dié tipe humor gebruik maak (Decker & Rotondo, 1999).

Ten slotte vind Thorson & Powell (1993) dat mans en seuns meer humor skeep as vroue en humor gebruik om sosiaal te verkeer. Mans en seuns kan humor gebruik as 'n manier waarop hul dominansie van 'n situasie, persoon of groep wil aandui. Dogters en vrouens gebruik humor eerder as 'n hanteringsmeganisme (*coping mechanism*) om stres en probleme te hanteer.

3. 10 KRUISKULTURELE VERSKILLE EN HUMOR

Dit blyk dat humor 'n universele, pan-kulturele fenomeen is. Die basiese kognitiewe beginsel vir die waardering van humor is die oplossing van 'n teenstrydigheid (*incongruity*) (Schultz, 1977; Kruger, 1996).

Daar is ook sterk bewys gevind dat die psigo-analitiese benadering tot humor pan-kultureel voorkom. Met ander woorde, aggressiewe humor en humor wat seksuele inhoud bevat, word as snaakser beskou as nie-aggressiewe humor binne die meeste kulture (McCauley *et al*, 1983).

Navorsing oor die rol van humor in verskeie groepe in Afrika bevind dat humor spanning verlig, 'n konteks skeep om griewe op 'n veilige manier uit te druk, geleentheid bied vir katarsis en homeostase in verhoudings herstel (Schultz, 1977; Kruger, 1996).

Dit blyk dat humorsin by individue mag verskil en dat verskillende groepe se humorsin op verskillende maniere mag uitdruk, maar dat mans, *per se*, humor gebruik om sosiale verhoudinge vlot te laat verloop. Sosiale norme en taboes speel 'n belangrike rol in die wyse waarop humor manifesteer (Thorson & Powell, 1993).

3. 11 HUMOR EN PSIGOLOGIESE WELSTAND

Humorsin word as 'n belangrike eienskap van die gesonde en by implikasie die weerbare persoon beskou. Humorsin is 'n eienskap van selfregulering. Selfregulering is spesifiek die proses waardeur die individu langtermynpatrone van doelgerigte gedrag vestig. Deur selfregulering kan die individu die self rig, kontroleer en bestuur tot self-verbetering, binne die norme soos deur die breër samelewing

voorgeskryf (Witmer & Sweeney, 1992).

Humorsin het positiewe fisiologiese, psigologiese en sosiale verandering tot gevolg omdat dit buigsaamheid van denke verhoog, probleem-oplossing verbeter, rigiede denkpatrone verminder, kommunikasie verbeter en stres neutraliseer. Humorsin kan ook 'n verandering in persepsie te weeg bring: deur die humor in 'n situasie waar te neem kan die waarnemer die situasie herfraseer, met 'n ander oog beskou en beheer verkry.

Valiant (2000) bevind dat studente wat as baie goed aangepas beskou is, meer van humor gebruik maak het as swak aangepaste studente. Humor word beskou as 'n teenvoeter vir stres omdat dit die gebeure sowel as affek rondom dit wat gebeur bewus maak. Verder word humor as waardevol gesien om verhoudings te vestig, kliënte te benader en as 'n nuttige aspek by terapie.

Daar is ook gevind dat individue met interne lokus van kontrole, en wat ook veld-onafhanklik funksioneer, die beste toegerus is om stressore deur middel van humorsin te hanteer. Beide *interne lokus van kontrole* en *veld-onafhanklikheid* impliseer 'n gevoel van bemeestering. Die aktiewe skep van humor het meer, sowel as meer positiewe, luimveranderinge te weeg gebring as passiewe en reaktiewe lagbuie. Die *skep*, dus die *kreatiewe aspek*, van humor dra sterk by tot die vermindering van die negatiewe impak van stressore en dra dus as sodanig by tot psigologiese welstand (Lefcourt & Martin, 1986).

Ten slotte is dit duidelik dat humorsin op al drie die indelings van psigologiese welstand figureer soos dit deur Grotberg (1997) uiteengesit is, naamlik as:

- Eksterne ondersteuning – 'n persepsie van sosiale ondersteuning kan geskep word indien die individu humorsin gebruik om sosiaal van pas op te tree en dus deur die sosiale omgewing aanvaar word. 'n Gevoel van "behoort aan" 'n groep word versterk.
- Innerlike persoonlike sterktes – selfbeeld, interne lokus van kontrole, temperament en intelligensie – word bygestaan en uitgelig deur 'n goeie humorsin.
- Sosiale, interpersoonlike sterktes – humor, kreatiwiteit, kommunikasie, die vermoë om op 'n probleem te fokus en die vergemakliking van die skep van vertrouensverhoudinge en intimiteit toon 'n positiewe verband met humor.

Psigologiese welstand is 'n dinamiese proses en kan ontwikkel en verbeter word deur die gebruik van humorsin.

3. 12 SAMEVATTING: 'N MODEL VAN HUMOR EN HUMORSIN

Na aanleiding van bogenoemde uiteensetting van humor en humorsin kan 'n model van humor en humorsin voorgestel word. Dit word beklemtoon dat humor en humorsin elkeen 'n hoogs individuele multidimensionele konstruk is. Dit is 'n patroon van gedrag wat kruis-kultureel en oor die lewensduur voorkom. Hierdie uiteensetting is 'n poging om die bestaande uiteensettings van humor tot versoening te bring, te verfyn en in 'n model saam te vat.

Ten eerste moet daar onderskei word tussen intra-psigiese en interpersoonlike elemente. Humor kan meerendeels as 'n intrapsigiese element beskou word. Humorsin, dus die uitlewing van 'n ingebore trek, is die manifestasie van humor.

Die heel basiese beginpunt van humor is geleë in die kollektiewe onbewuste. Derhalwe is dit verklaarbaar waarom humor oor die lewensduur sowel as kruiskultureel voorkom. Wanneer die mens se evolusie in ag geneem word, kan die volgende toneel moontlik geskep word:

'n Groep jagter-versamelaars sit in hulle grot en gesels oor die dag se suksesvolle jag. Een van die leiers spring op en verduidelik met groot gebaar hoedat 'n vlakvark een van die mans gejaag het. Verder beduie hy hoedat almal moes saamwerk om die yslike vlakvark dood te steek. Die hele groep lag en boots die verteller se gebare en geluide na.

Die humor in bogenoemde situasie is geskep deur een van die dominante mans. Die vrouens en kinders kan plesier kry uit die vertelling. Groepkohesie is versterk deur die gedeelde plesier. Die kinders het geleer om versigtig te wees vir 'n vlakvark en les bes is die stres van die dag se jag verlig. Die humor fasiliteer binding en verlaag só 'n gevoel van isolasie.

Uit die voorafgaande word gehipotetiseer dat humor en ook humorsin deel is van die ou narratiewe geskiedenis van die mens. Humor en humorsin kon, en het, sosiale omgang en groepkohesie versterk. Uit hierdie orale tradisie het die rol van die koninklike nar, die nar, die hanswors, die komediant en kabaretskrywers ontwikkel. In die Suid-Afrikaanse konteks kan persone soos Pieter-Dirk Uys en Leon Schuster genoem word. Hierdie individuele vermaaklikheidsfigure het die vermoë om in hierdie ou tradisie in te delf en die mens op bewuste sowel as onbewuste vlak aan te spreek.

Volgens Jungiaanse simboliek is die nar 'n belangrike simbool wat die kind of

kinderlike in die volwassene verteenwoordig. Die hofnar was dus die verteenwoordiger van die kinderlike en mog dus die waarheid praat, omdat hy "grappe" maak en twak praat. *King Lear* lewer 'n goeie voorbeeld hiervan. Ook is die hanswors of nar gesien as 'n simbool van wysheid en waarheid (Jung, 1964).

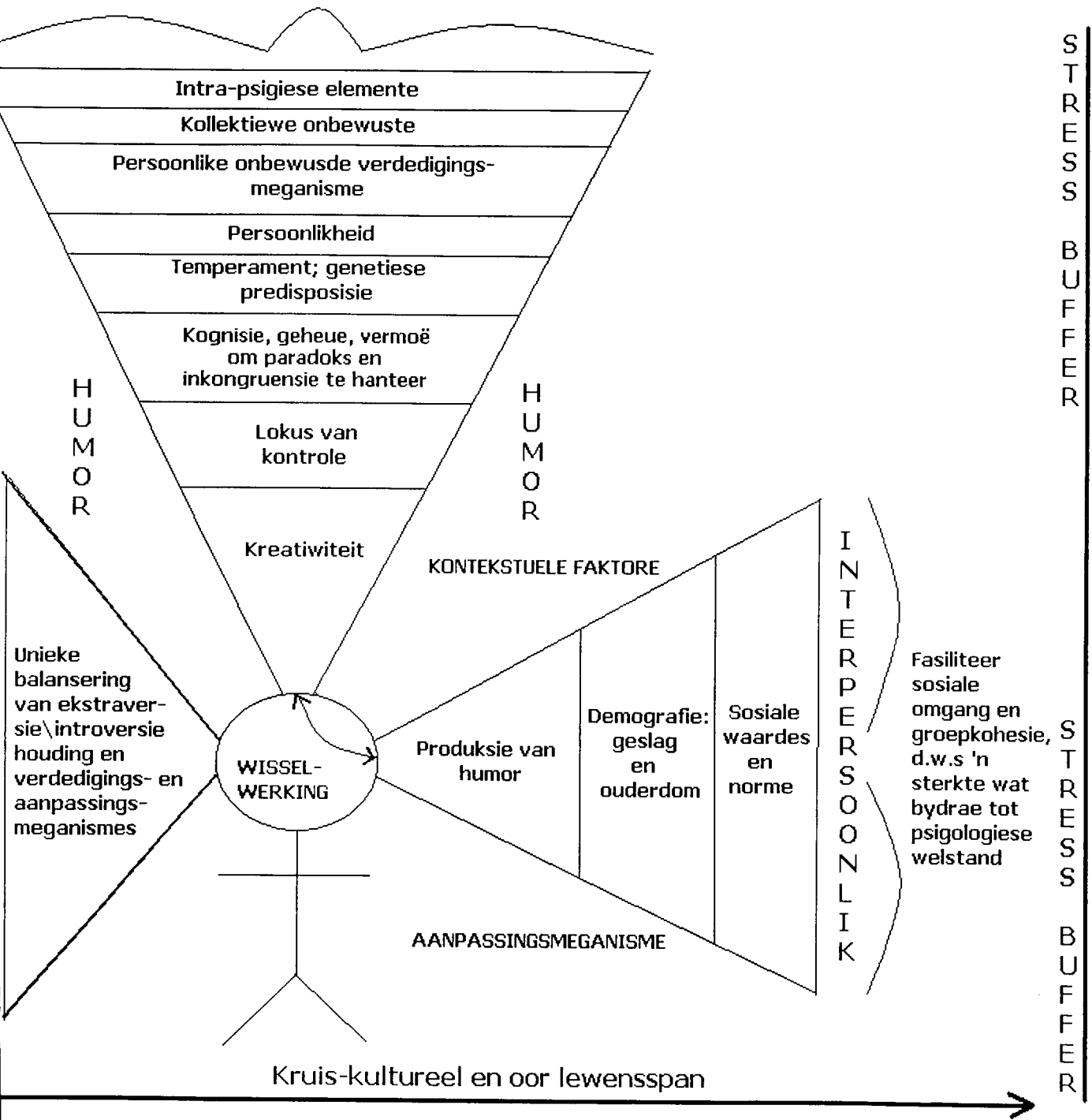
Die tradisionele swart-en-wit uitrustings van narre wys op die spel tussen teenoorgesteldes en die integrasie van teenoorgestelde pole. Hansworse, narre en komediante stel dus gehore in staat om kinderlike emosies te ervaar en om uiting te gee aan inhoude wat diep in die onbewuste gestoor word (Chetwynd, 1982).

Komiese films, tekenprente, grappe, spotprente, humoristiese rubrieke, sogenaamde "sitcoms" op televisie en humoristiese toneelstukke kan gesien word as uitvloeisels en vervangers van die funksies van die nar en hanswors. Die skrywers van *Madam and Eve* skryf hulle sukses enigsins toe aan die volgende doelstelling: "to subvert and challenge racial and ethnic stereotypes". Ander redes vir die reeks se welslae is volgens hulle die aktualiteit daarvan en die toenemende vermoë van Suid-Afrikaners om vir hulleself te lag (Francis, Dugmore & Rico, 1998, p.176).

Volgens die voorgestelde model van humor en humorsin moet onderskei word tussen **intra-persoonlike elemente** en **inter-persoonlike elemente**. Humor word beskryf as soortgelyk aan skoonheid: dit bestaan in der waarheid slegs in die mens se gemoed aangesien dit sekere stimuli, emosies en gedrag kan ontlok sonder dat humor op sigself 'n stimulus, emosie of gedrag is (McGhee, 1979).

Derhalwe koppel die model humor aan intra-persoonlike elemente. Humorsin is dus die wyse waarop humor manifesteer binne die konteks van inter-persoonlike elemente. Verder moet die **proses** wat plaasvind tussen intra- en inter-persoonlike elemente toegelig word. Vervolgens word 'n diagram (Figuur 3.1) aangebied om hierdie model van humorsin te illustreer. Daarna word die verskeie elemente sowel as die proses of wisselwerking tussen die intra- en inter-persoonlike elemente bespreek.

INTRAPERSONLIK

Figuur 3.1 Diagrammatiese uiteensetting van 'n model van humor en humorsin

Intra-persoonlike elemente steun op die **kollektiewe onbewuste**. Die kollektiewe onbewuste is die bron van die individu se humor. Argetipes soos die gek en die nar, sowel as die persoon se verbondheid aan 'n diepgewortelde behoefte om die self te realiseer, skep die basis vir humor as 'n fasiliserende element tot persoonlike groei en ontwikkeling.

Anti-psigoanalitiese teoretici sal waarskynlik krities staan teenoor die voorafgaande, veral omdat dit empiries nie bewysbaar is nie. 'n Ander invalshoek kan vanuit die neurosielkunde aangebied word, naamlik:

Inligting vloei vanaf die korteks, breinstam en diensephalon na die limbiese sisteem. Veral die amigdala en die hipokampus (in die limbiese sisteem) speel 'n rol by die geheue en die erkenning van emosies. Sekere stimuli sal dus tot sekere reaksies lei. Die limbiese sisteem kan ook motoriese bane vuur wat tot sekere emosionele uitdrukkings aanleiding gee. Dit blyk dat individue verskil in die interpretasie van stimuli. Hierdie verskille kan toegeskryf word aan leerervarings sowel as psigo-genetika. Dit beteken dat lede van 'n gesin, familie, nasie of ander groep meer sensitief kan wees vir bepaalde inligting/stimuli en dan positief of negatief daarop reageer (Carter, 1998).

Om bondig te illustreer:

'n Persoon uit 'n stoere boerefamilie sal waarskynlik "Van der Merwe-grappe" geniet omdat dit die Afrikaanse man as prakties, aards en manlik uitbeeld. Hy het dit waarskynlik geërf om vatbaar te wees vir dié stimulus en dit is deur leer-ervarings in sy omgewing versterk.

"For who can tell where the past ends and the self begins? Something quite as ordinary as holding out a hand at the end of a sentence, for example, or a way of telling a joke, could have been transmitted within a family for a thousand years" (Coovadia, 2001, p.8).

Ten einde ekwilibrium te handhaaf moet 'n persoon onvanpaste aggressiewe en seksuele impulse deur middel van verskeie verdedigings- en aanpassingsmeganismes kan hanteer. Humor kan dien as verdedigingsmeganisme teen onaanvaarbare inhoude in die **persoonlike onbewuste**. Dit kan ook dien as 'n bewuste aanpassingsmeganisme wanneer die persoon doelbewus humor gebruik om beter te funksioneer. Humor kan dus as 'n **verdedigings- sowel as 'n aanpassingsmeganisme** beskou word.

Persoonlikheid en veral dan die **temperament** van die individu is belangrike intra-persoonlike elemente. Persoonlikheidsfaktore soos hartlikheid, gulhartigheid, spraaksaamheid, vrolikheid, waaghalsigheid, impulsiwiteit, sorgvryheid, verbeeldingrykheid, entoesiasme, skerp-sinnigheid, sorgeloosheid, selfbeheersheid, skaamheid, terug-houdendheid en so meer sal 'n sterk rol speel in die persoon se gebruik van humor. 'n Persoon se aangebore temperament, dit wil sê die persoon se geneigdheid tot buierigheid, luimskommeling en sowel as die intensiteit van ervaring, sal ook bydraend wees tot die persoon se algemene ingesteldheid en meer kenmerkende bui.

Kognisie, geheue en die **vermoë om paradoks en inkongruensie** te hanteer is verdere elemente wat 'n rol speel. Faktore soos algemene intelligensie, verbale *versus* praktiese intelligensie, begrip, redeneervermoë en korttermyn- *versus* langtermyngeheue sal 'n bepalende rol speel by die persoon se humor. Ook sal ouditiewe *versus* visuele geheue 'n rol speel ten opsigte van die persoon se unieke humor. Bogenoemde kan geïllustreer word aan die hand van 'n strokiesprentboeke soos *Asteriks en Obeliks*. Hoogs intelligente persone sowel as intellektueel agtergeblewenes, verbaal- of prakties geneigde persone sowel as persone wat beter korttermyn of langtermyn inligting stoor, kan almal genot put uit die boeke.

Ook sal **lokus van kontrole** sowel as **kreatiwiteit** 'n rol speel by die persoon se humor. Kreatiwiteit kan meer moontlikhede ontsluit en tree in tandem op met goeie kognisie om die persoon by te staan om inkongruensie te begryp en paradoks te hanteer. Derhalwe word 'n gevoel van bemeestering, bemagtiging sowel as interne lokus van kontrole versterk. Op hierdie wyse word innerlike sterktes ontwikkel wat as buffer teen stres kan dien.

Die **proses** of wisselwerking tussen innerlike of intra-persoonlike elemente en inter-persoonlike elemente steun op *prosodie* en die delikate, unieke balans wat die persoon handhaaf tussen sy/haar ekstrovertiewe en introvertiewe houding, sowel as die balans tussen verdedigingsmeganisme en aanpassingsmeganisme.

Prosodie impliseer dat 'n persoon sensitief en ontvanklik is vir alle aspekte van kommunikasie. Dit sluit die werklike verbale en linguistiese elemente van taal sowel as nie-verbale kommunikasie in. Prosodie is belangrik by die interpretasie van pittigheid (Engels *wit*), speelsheid en terg. Uit bogenoemde kan die hipotese gestel word dat humor en humorsin definitiewe, gespesialiseerde wyses van kommunikasie is. Die volgende vergelyking kan gemaak word. naamlik dat 'n

persoon oor 'n sekere intra-persoonlike kennis van woorde beskik en afhangend van inter-persoonlike elemente sal die persoon dus van sekere woorde gebruik maak. Net só beskik 'n persoon oor sekere intra-persoonlike elemente van humor, en afhangend van inter-persoonlike elemente manifesteer die persoon se humorsin. Die argumentasie verwys hier weer terug na die ou orale tradisie van die mens. Die persoon kies die wyse (modus) van kommunikasie en een van hierdie wyses is humor en humorsin.

Hierdie wyse van kommunikeer word gefasiliteer deur die persoon se ekstrovertiewe *versus* sy/haar introvertiewe houding; sowel as die mate waarin die persoon gebruik maak van verdedigingsmeganismes en aanpassingsmeganismes. Daar moet hier in ag geneem word dat Jung ekstroversie en introversie as kontrasterende basiese houdingstipes onderskei het. Die houdings is onderling uitsluitend en bestaan nie gelyktydig in die bewussyn nie. Hoewel 'n persoon by tye as 'n ekstrovert mag optree en by ander geleenthede as 'n introvert, oorheers een van die houdings gewoonlik dwarsdeur 'n persoon se lewe (Du Toit 1983, p.34).

By 'n bespreking van humor word dit dus duidelik dat daar teoreties 'n onderskeid getref kan word tussen drie maniere om humor voort te bring, naamlik 'n persoon wat grappe kan onthou en dit oorvertel, 'n persoon wat deur sy optrede en kontekstuele faktore humor kan skep en 'n persoon wat van altwee hierdie metodes gebruik maak om humor voort te bring.

'n Moontlike verklaring vir die onderskeid kan uit die persoonlikheidsielkunde gedoen word.

Ekstroversie/introversie dui op die rig van psigiese energie (libido). Persone wat hul energie na buite op die objektiewe wêreld rig, steun op 'n spesifieke wyse van kommunikasie. Hierdie kommunikasievoorkeur sluit die gebruik van humorsin in. Só 'n persoon sal eerder grappe onthou en oorvertel as 'n wyse van kommunikasie. Omdat hy/sy sensitief is vir die houdings van ander mense teenoor hom en afhanklik is van mense, sal so 'n persoon baie sensitief wees vir kontekstuele faktore en humorsin as aanpassingsmeganisme gebruik. Afhangend van intra-persoonlike elemente sal die persoon ook humor as verdediging teen onbewuste impulse gebruik.

Persone wat 'n meer introvertiewe houding openbaar sal waarskynlik eerder self humor skep en humor voortbring, aangesien hierdie persone oor 'n ryk innerlike lewe beskik. Hulle sal waarskynlik ook akkuraat waarneem en absurditeit en

paradokse maklik identifiseer. Omdat hulle nie die goedkeuring van andere nastreef nie, sal hulle ook nie stuit in hulle uitdrukking daarvan nie.

Kontekstuele faktore sal 'n persoon se inherente humor, of die persoon ekstro- of introvertief is of nie, beïnvloed in die uitdrukking daarvan as humorsin.

Humorsin is die wyse waarop humor geproduseer word. Demografiese faktore soos ouderdom en geslag speel 'n belangrike rol. Mans is veral skeppers van humorsin: dit is opvallend hoe min vroulike komediante voorkom. Dit is ook opvallend dat daar nie juis vroulike spotprentkunstenaars of strokiesprent-skrywers is nie. Mans gebruik humorsin dikwels om hul dominansie in 'n groep te vestig en te bevestig. Op hoërskool is die seunsdirigente dikwels net so gewild of gewilder as die sportkapteins. Daarenteen is die vroulike geslag eerder die gebruikers van humorsin en ook dikwels aan die ontvangkant van humor. Dogters word dikwels gesosialiseer om nie te hard te lag nie en om nie "voor-op-die-wa" te wees nie. Daarom leer hulle om meerendeels deur middel van kleinerende humorsin hulself uit te druk. Indien die beleving van humor deur vrouens toegeskryf kan word aan seksistiese vooroordele, behoort daar teenswoordig by die beleving in te tree. Vroue word algaande meer bemagtig deur studierigtings soos Feminisme (UPE).

Ouderdom speel ook 'n rol by humorsin. Ouer persone blyk meer sinies te wees en meer dikwels terug te val op sogenaamde *galgehumor*.

Sosiale waardes en norme beïnvloed ook humorsin. Sekere onderwerpe word binne sekere gemeenskappe as taboes beskou. So mag grappe oor geloofsake, seksualiteit, politieke leiers of outoriteitsfigure ernstig afgewys word deur die gemeenskap.

Uit die voorafgaande kan die hipotese gemaak word dat 'n kultuur, sosiale groep of samelewing 'n sekere toleransie kan toon vir sekere kommunikasie-inhoude en -patrone.

In die mate waarin die persoon die wisselwerking tussen **intra-persoonlike** elemente en **inter-persoonlike** elemente deur middel van **prosodie** en die balansering van sy/haar ekstrovertiewe en introvertiewe houding sowel as aanpassings- en verdedigingsmeganismes kan handhaaf, kan die persoon uit sy/haar humor sy/haar unieke humorsin plooi en aanpas ten einde sosiale omgang en groepkohesie te fasiliteer.

Op hierdie wyse kan humor en humorsin beskou word as 'n sterkte wat 'n besliste

bydrae lewer tot psigologiese welstand.

HOOFSTUK 4

ADOLESSENSIE

4.1 INLEIDING

By die ontwikkeling van die adolessent word ten eerste aandag geskenk aan teorieë van ontwikkeling. Daarná word aspekte wat verband hou met humor en psigologiese welstand op kognitiewe, sosiale en morele vlak bespreek. Ten slotte word die adolessent binne die Suid-Afrikaanse konteks beskryf.

4.2 GESKIEDKUNDIGE PERSPEKTIEF

In primitiewe gemeenskappe was die oorgang vanaf kinderlewe na volwassenheid gewoonlik skielik en die oorgang meestal gekenmerk deur 'n simboliese erkenning of ritus. Na hierdie "*rites de passage*" is 'n jong mens 'n jaar of twee gegun om 'n volwaardige volwasse rol aan te neem. Adolessensie as sodanig is nie beskou as 'n ontwikkelingsfase nie (Craig, 1996).

Die idee of begrip van adolessensie kan terug gevoer word na die filosoof Rousseau se *Emile* waarin die onskuld en potensiaal van die adolessent geromantiseer word (Craig, 1996). Dit is egter toe te skryf aan grootskaalse industrialisering en verstedeliking dat adolessensie as 'n ontwikkelingsfase erken is. Nuwe tegnologiese ontwikkeling het uitgebreide en ingewikkelde opleiding tot gevolg gehad. Vanweë verpligte skoolplasing, kinderarbeids-wetgewing en die verhoogde eise van 'n komplekse samelewing moes plek ingeruim word vir 'n tussentydperk, naamlik *adolessensie*.

Teenswoordig kan adolessensie as 'n *krisistydperk* beskou word. Die adolessent moet onder andere 'n eie identiteit ontwikkel, 'n beroep kies en sosiale verhoudings aanknoop. Waar adolessente voorheen ouers en gesagsfigure as rolmodelle kon nastreef in 'n tradisionele omgewing, het dié situasie drasties verander. Veral in 'n sosiale omgewing soos tans in Suid-Afrika, waar daar indringende politieke en sosiale veranderinge plaasvind, verkeer die adolessent in 'n situasie van toenemende onsekerheid. Dit is in 'n mate gerusstellend om daarop te let dat die meeste adolessente wel sosiale, emosionele en gedragsproblematiek oorkom. Dit is daarom sinvol om vervolgens ontwikkelingsteorieë ten opsigte van die adolessent se ontwikkeling te bespreek sowel as om op gesonde, normale ontwikkeling en die ontwikkeling van sterktes, in hierdie geval *humorsin*, in te gaan (Steinberg, 2001).

4.3 ONTWIKKELINGSTEORIE

'n Diep en begroonde begrip van menslike ontwikkeling word nie gebou op slegs die versameling van feite nie. Dit geskied eerder teen die agtergrond van 'n relevante teorie. Tans is daar nie 'n enkele breë teoretiese perspektief wat al die relevante inligting ten opsigte van menslike ontwikkeling verteenwoordig nie. Daar bestaan verskeie teoretiese perspektiewe wat in die volgende vier benaderingswyses of raamwerke gegroepeer kan word, naamlik:

- Biologiese-rypingsbenadering

Hiervolgens is menslike ontwikkeling *endogeen*, dit wil sê weens genetiese insette. **Ryping** is die volgorde waarvolgens geneties bepaalde ontwikkeling plaasvind. Dit sluit ook die ontwikkeling van sekondêre geslagskenmerke in.

- Omgewing-aanleerbenadering

Volgens hierdie teoretici is die hooforsaak van ontwikkeling *eksogeen*, dit wil sê geleë in die individu se omgewing: ontwikkeling vind plaas deur leer/aanleer. **Leer/aanleer** vind plaas deur middel van ervaring.

- Konstruktivistiese benadering

Hierdie teoretici beskou die voorafgaande twee benaderings as ewe belangrik. Volgens hierdie benadering "konstrukteer" kinders hoër vlakke van kennis deur aktiewe bemeestering van hul omgewing.

- Kulturele-kontekstuele benadering

Bogenoemde drie benaderings tree in interaksie met mekaar deur middel van kultuur. Derhalwe word kennis van taal, waardes, gebruike en geloof van een geslag na 'n ander oorgedra (Cole & Cole, 2000).

Dit wil dus voorkom asof hierdie benaderings aanvullend tot mekaar staan. Hierdie studie fokus op humor en humorsin en die verband daarvan met psigologiese welstand by die adolessent. As 'n multidimensionele konstruk dra humor en humorsin by tot psigologiese welstand. Humor en humorsin pas in by die Omgewingsaanleer-benadering asook die Konstruktivistiese benadering, maar by uitstek by die **Kulturele-kontekstuele benadering**.

4.4 ADOLESSENTE ONTWIKKELING

Vir die doel van die navorsing word adolessensie slegs bespreek waar dit direk van

toepassing gemaak kan word op humorsin en psigologiese welstand. Vir sodanige doeleindes is die volgende temas van adolessensie geïdentifiseer: identiteitsontwikkeling, morele ontwikkeling, kognitiewe ontwikkeling en sosiale ontwikkeling.

Ontwikkelingstake wat verband hou met hierdie sentrale doelwitte sal kortliks bespreek word.

- Identiteitsontwikkeling

Veral twee persone, Erikson (1968) en Marcia (1980), het identiteitsontwikkeling by adolessensie beklemtoon.

Ontwikkelingsteorie van Erikson (1968)

Erik Erikson (1968, 1981) bring die omvattendste beskrywing van identiteitsontwikkeling tydens adolessensie. Erikson was die eerste teoretikus wat die belangrikheid van die vorming van 'n persoonlike identiteit uitgewys het. Erikson het die lewensloop in agt stadiums ingedeel, waarvan elkeen gekenmerk word deur 'n krisis. Die individu moet homself/haarself ten opsigte van twee teenoorgestelde pole oriënteer. Dié agt stadiums is:

- Basiese **vertroue** teenoor **wantroue** (sintese: hoop), 1e lewensjaar
- Outonomie teenoor **skaamte** en twyfel (sintese: wilskrag), 2e lewensjaar
- **Inisiatief** teenoor **skuld** (sintese: doelgerigheid), 3 - 6 jaar
- **Arbeidsaamheid** teenoor **minderwaardigheid** (sintese: bekwaamheid), 6 jaar - puberteit
- **Identiteit** teenoor **identiteitsverwarring** (sintese: betroubaarheid), adolessensie
- **Intimiteit** teenoor **isolاسie** (sintese: liefde), vroeë volwassenheid
- **Generatieweit** teenoor **stagnاسie** (sintese: wysheid), volwassenheid.

(Louw, van Ede, & Louw, 1998).

Die adolessent moet dus reeds oor basiese vertroue, outonomie, inisiatief en arbeidsaamheid beskik om identiteitsontwikkeling suksesvol aan te pak en te volvoer. Die adolessent se identiteitskrisis is 'n tydelike periode van bevraagtekening, eksperimentering en eksplorering. Erikson verwys na hierdie tydperk as 'n *moratorium* waartydens die samelewing die adolessent die geleentheid bied om hulself en hulle rolle as jong volwassenes te definieer.

Die volgende temas is van belang, naamlik: geslagsrolle, verhoudings, die huwelik,

godsdienst, politiek, eie waardesisteem, onafhanklikheid, sosiale verantwoordelikheid en werk/loopbaan plasing. Plaaslike navorsing bevestig dat Suid-Afrikaanse adolessente ook met hierdie temas worstel (Thom, 1998).

Die volgende take moet bemeester word om 'n eie identiteit te bemeester, naamlik: egosintese, sosio-kulturele identiteit, geslagsrol-identiteit, beroepsidentiteit en 'n eie waardesisteem. Die suksesvolle hantering van hierdie take sal identiteitsgevoel vestig en 'n gevoel van getrouheid gee sowel as selfsekerheid meebring. Indien hierdie take nie suksesvol uitgevoer is nie, lei dit tot identiteitsverwarring. Dit het angst, apatie en swak aanpassing tot gevolg. Identiteitsverwarring kan ook manifesteer as 'n vooruitbesliste of negatiewe identiteit (Erikson, 1974).

Freeman (1993) het Erikson se teorie op **swart adolessente** in die sogenaamde "townships" toegepas, eers binne 'n historiese perspektief en daarna op die huidige adolessente. Hy argumenteer dat identiteit vir baie swart adolessente integraal met die strewe tot politieke verandering verbind is.

Daar moet beklemtoon word hoewel "township youth" nie 'n homogene groep is nie, algemene afleidings tog gemaak kan word ten opsigte van hul identiteitsvorming. Om hierdie identiteitsvorming van die swart jeug in Suid-Afrika te verstaan moet in ag geneem word dat Sharpville (1960) die begin was van die swart adolessente se verbintenis tot geweld as middel tot politieke verandering. Die gebeure van 16 Junie 1976 is aangevoer en gedryf deur swart adolessente. Swart adolessente het nie slegs teen Apartheid nie, maar ook teen hulle ouers in opstand gekom. Die ouers is as passief en deel van die rede tot onderdrukking gesien. In die tagtigerjare het geweld toenemend in die "townships" voorgekom. Swart adolessente het skoolbywoning gestaak, en aktief deelgeneem aan politieke aksies. Dit was dan ook hulle wat die meeste in hegtenis geneem is en gedwing is om in ballingskap te gaan. Ooridentifikasie met die groep het plaasgevind en 'n persoonlike identiteit is verbind met die stryd om verandering. Spreuke soos "Freedom now, Education later" het hierdie verbintenis weerspieël. Belangrike rolmodelle was Mandela en Sisulu (Freeman, 1993).

Alhoewel die huidige adolessente nie direk betrokke was by die stryd teen Apartheid nie, is hulle tog in 'n mate slagoffers van die historiese gebeure. Hulle vind dit moeilik om 'n eie identiteit te vestig en moet geleer word om identiteit te vorm deur sosiale rekonstruksie en nie deur 'n stryd om sosiale veranderinge nie. Ook is hulle blootgestel aan gesinsonstabiliteit, onsekerheid oor die ekonomiese toekoms, swak

onderwys en onvoldoende vaardighede om in 'n moderne samelewing te presteer. Dit is almal omstandighede wat op direkte en indirekte wyse deur apartheid veroorsaak is (Freeman, 1993).

Ten spyte van bogenoemde stressore en risikofaktore is daar tog verbasende weerbaarheid onder hierdie adolessente. Freeman (1993) is daarvan oortuig dat hierdie adolessente wel deur sielkundiges, psigiaters en maatskaplike werkers bygestaan kan word om 'n eie identiteit te vestig en om hoë vlakke van psigologiese welstand te kan handhaaf.

Dit is dus duidelik dat adolessensie komplekse en diverse eise aan die jong mens stel. Thom (1988) se navorsing dui daarop dat swart en wit adolessente in Suid-Afrika adolessensie as 'n moeilike ontwikkelingstadium beleef. Nie bloot die uitwerking van liggaamlike, kognitiewe, persoonlikheids- en sosiale ontwikkeling moet geakkomodeer word nie, maar ook die invloed van die verandering in ons samelewing. Swart en wit adolessente in Suid-Afrika moet ook 'n sintese vorm tussen tradisionele kultuur en die moderne Westers-georiënteerde kultuur ten einde 'n identiteit te kan vorm (Thom, 1998).

Die veranderinge in skole, sosiale veranderinge, persoonlike en gesinsveranderinge beïnvloed die adolessent en aanpassing word op 'n hoë vlak vereis. Die Suid-Afrikaanse adolessent moet dus vraagstukke in verband met selfvertroue, selfagting, emosionele stabiliteit, gesondheid, gesinsinvloede, persoonlike vryheid, groepsosialiteit en moraliteit die hoof bied (Burns, 1988). Omdat onafhanklikheid direk afhang van ekonomiese faktore, word dit duidelik dat nog hoër eise aan die Suid-Afrikaanse adolessent gestel word omdat swak ekonomiese omstandighede onafhanklikheid steun.

Uit die voorgaande kan afgelei word dat **humor en humorsin** die adolessent in hierdie fase kan bystaan. Identiteitsontwikkeling oefen 'n invloed uit op selfkonsep. Deur die erkenning van die self as humoristies, sowel as vertroue in die gebruik van humor om situasies goed te kan hanteer, kan die adolessent 'n mate van selfbeskrywing bemeester. Humor en humorsin kan ook die adolessent help om komplekse emosies soos angstigheid, skuld, skaamte en verleentheid te hanteer asook om hulle eie gevoelens en dié van ander te erken (Burns, 1998; Thom, 1998).

Ter aanvulling van Erikson (1968) se teorie word navorsing deur Marcia (1980) aangebied. Sy navorsing is deur Erikson se teorie gestimuleer. Hy formuleer verskillende identiteitstatusse, oftewel wyses waarop die identiteitskrisis tydens

laat-adolessensie opgelos kan word. Twee kriteria bepaal die identiteitskrisis van die adolessent, naamlik:

- krisis wat reeds deurwerk is;
- die mate van en aard van getrouheid aan hierdie keuses.

Daar kan dus vier identiteitstatusse op grond van bogenoemde kriteria onderskei word:

Status 1: Identiteitsbereiking; waar die persoon die krisisperiode afgehandel het en sterk verbonde is aan 'n beroep en waardestelsel;

Status 2: Identiteitsmoratorium; waartydens die persoon steeds in die krisisperiode verkeer en verskillende moontlikhede ondersoek;

Status 3: Vooruitbesliste identiteit; waar geen krisis ervaar is nie, maar daar wel doelwitte en waardes aanwesig is, of kan wees, as gevolg van ouers se invloed;

Status 4: Identiteitsverwarring; waar 'n krisis aanwesig kan wees of nie maar die persoon nie verbonde is aan iets nie en ook nie poog om 'n verbondenheid te skep nie (Thom, 1998).

Dit is algemeen die geval dat adolessente tussen hierdie statusse kan fluktureer, vanaf vooruitbesliste en identiteitsverwarring tot moratoriumstatus om uiteindelik 'n finale identiteit te vorm. Adolessente kan ook ten opsigte van een faset van ontwikkeling in een identiteitstatus wees en ten opsigte van 'n ander faset in 'n ander status. So kan 'n adolessent sy ouers se geloof aanhang (vooruitbesliste identiteit) terwyl hy/sy nog nie weet watter beroep om te volg nie (identiteitsverwarring). Dit blyk ook verder dat daar nie verskille by die verskillende geslagte aanwesig is nie ten opsigte van die proses van identiteitsontwikkeling. Die tipe identiteit wat bereik word verskil egter. Seuns is geneig om 'n beroepsidentiteit te vestig terwyl meisies eerder geneig is om identiteit rondom interpersoonlike verhoudings, geslagsrolle, seksualiteit en die balansering van werkrolle en gesinsrolle te vorm (Burns, 1988; Thom, 1998).

Verder kan die identiteitstatus wat gevorm word persoonlikheid beïnvloed. Diegene wat identiteit bereik, of nog steeds moontlikhede ondersoek, het 'n gesonde selfkonsep, is minder emosioneel en is minder selfbewus as persone wat vooruitbesliste identifisering of identiteitsverwarring beleef.

- Morele ontwikkeling

Ten einde suksesvol aan te pas binne die samelewingsisteem moet 'n persoon 'n waardesisteem ontwikkel wat met die samelewing se waardesisteem ooreenstem. Dit sluit ook by 'n ander ontwikkelingstaak aan, naamlik sosiaal aanvaarbare gedrag wat gerig word deur 'n waardesisteem. 'n Waardesisteem sluit ook by **humor en humorsin** aan, aangesien 'n goed ontwikkelde waardesisteem sekere grappe en optredes sal belet. So sal 'n gelowige adolessent nie godslasterlike grappe vertel of geniet nie (Lerner, 1998).

Moraliteit is nie die gevolg van 'n enkelvoudige sielkundige proses nie, maar moet beskou word as 'n komplekse multidimensionele fenomeen wat die integrasie van kognitiewe, sosiale en persoonlikheidskomponente verg. Hierdie intra-psigiese komponente moet ook binne die konteks van geskiedkundige en sosio-kulturele omstandighede beskou word (Ferns & Thom, 2001).

Dit blyk dat wit en swart Suid-Afrikaanse adolessente verskillende patrone ten opsigte van morele ontwikkeling toon. Omdat swart persone in Suid-Afrika in die apartheidsjare in 'n groot mate aan diskriminasie blootgestel was, het hulle veiligheid en sekuriteit gevind in die tradisionele waardes en norme van hul etniese groep. Die gevolg was dat swart persone, selfs tans, gemoed is met die bevordering van groepsbelange *versus* individuele belange. Die ontwikkeling vanaf 'n apartheidsisteem tot 'n veelrassige demokrasie vereis 'n volledige transformasie en noodsaak individue om hul waarneming, persepsie, kennis en gedrag te verander. Hierdie transformasie verg tyd en dit blyk dat hierdie proses gereflekteer word in die verskil in morele ontwikkeling by swart en wit adolessente (Ferns & Thom, 2001).

Wit Suid-Afrikaanse adolessente ontwikkel volgens Kohlberg se model. Dit beteken dat hulle stadium 5-ontwikkeling bereik en weens 'n hoër vlak van redenering interne morele standaarde vir hulself stel. Daarenteen ontwikkel swart Suid-Afrikaanse adolessente tot by stadium 4. Hulle is dus ingestel op wat goed en reg is *vir die gemeenskap*. Dus word konformering met die groep, die welvaart van die groep en inter-afhanklike ontwikkeling belangriker geag as in die Westerse samelewing, wat eerder self-aktualisasie, individualisme en onafhanklike optrede beklemtoon. Alhoewel tradisionele swart waardes en norme beïnvloed word deur globalisasie, inligtingstechnologie, opvoeding en assimilasie van Christen-waardes en norme, is die invloed van die tradisionele Afrika-kultuur steeds sterk aanwesig in die daaglikse

funksionering van swart persone (Tudin, Straker en Mendolsohn, 1994; Ferns & Thom, 2001).

Vervolgens word Kohlberg (1975) se model van morele ontwikkeling bespreek.

Kohlberg se teorie van morele ontwikkeling hou verband met die stadiums van kognitiewe ontwikkeling wat deur Piaget (1952) beskryf is. Kognitiewe ontwikkeling word later bespreek. Kohlberg het die ontwikkeling van morele oordeel en redenering op drie vlakke geplaas en twee stadiums by elke vlak geplaas. Hierdie vlakke en stadiums word in Tabel 4.1 aangebied.

Tabel 4.1 Kohlberg se fases van morele ontwikkeling

Ouderdom	Vlak/Stadium	Soort gedrag
	Vlak I Prekonvensionele vlak	
± 5 - 9 jaar	Stadium 1 Heteronome moraliteit. Straf- en gehoorsaamheids-oriëntasie	Die kind gehoorsaam reëls om straf te vermy.
	Stadium 2 Individualistiese moraliteit – instrumentele doel en uitreiking	Die kind gehoorsaam reëls om beloning of gunste te verkry.
	Vlak II Konvensionele vlak	
	Stadium 3 Moraliteit van interpersoonlike verwagtings, verhoudings en konformiteit - goeie seun/meisie-oriëntasie	Die kind gehoorsaam reëls om aanvaar te word en verwerping te vermy.
Die meeste adolessente en volwassenes	Stadium 4 Moraliteit van sosiale sisteme en gewete – wet-en-orde-oriëntasie	Die individu aanvaar reëls omdat hy homself daarmee identifiseer en dit as noodsaaklik vir die handhawing van die samelewing beskou.
	Vlak III Postkonvensionele vlak	
	Stadium 5 Moraliteit van sosiale ooreenkoms, bruikbaarheid en individuele regte	Beskou reëls as kontraktuele ooreenkomste wat ten doel het om die regte van individue te beskerm en die algemene welsyn te bevorder.
Slegs 'n klein persentasie volwassenes	Stadium 6 Moraliteit van universele etiese beginsels	Die persoon tree volgens selfgekoose beginsels op wat op universele waardes berus.

Uit Louw *et al*, 1998, p.38

Dit is belangrik om daarop te let dat dit nie moontlik is vir 'n persoon om enige vlak

van morele ontwikkeling oor te slaan nie en dat die bereik van 'n sekere stadium van kognitiewe ontwikkeling nie waarborg dat die individu die vlak van morele ontwikkeling sal bereik wat met daardie spesifieke stadium van kognitiewe ontwikkeling geassosieer word nie. Die hoogste vlak van morele ontwikkeling word nie noodwendig deur alle mense bereik nie; Kohlberg (1975) beklemtoon dat min volwassenes stadium 6 bereik (Thom *et al*, 1998; Lewis, 1991).

Veral twee faktore is betrokke by die bereik van hoër vlakke van morele redenering, naamlik kognitief-morele konflik en rolaanvaarding. Kognitief-morele konflik vind plaas wanneer 'n persoon in aanraking kom met 'n waardesisteem wat van hul eie verskil. Die persoon raak bewus van teenstrydighede in hul eie waardesisteem, ervaar kognitiewe spanning en poog om teenstrydighede op te los. Hierdie proses lei tot morele ontwikkeling. Rolaanvaardingsvaardighede word bevorder deur deelname aan groepsaktiwiteite. Op hierdie wyse word 'n persoon bewus van verskillende sienings en waardes en hierdie kognitiewe disekwilibrium kan opgelos word indien die persoon sy/haar morele waardestelsel kan aanpas deur nuwe waarnemings te inkorporeer (Thom *et al*, 1998; Lewis, 1991).

'n Studie van Tudin *et al* (1994) vind dat wit en swart Suid-Afrikaanse studente tussen die ouderdom van 18 en 24 jaar volgens stadium 5 van die postkonvensionele vlak van morele ontwikkeling kan redeneer. Die outeurs verklaar hierdie gevorderde ontwikkeling aan die hand van blootstelling aan politieke kompleksiteit en sosiale kompleksiteit. Ook is bevind dat die studente wat op stadium 5 reageer ook dikwels op die vlak van stadium 2 redeneer. Hulle bevind is verder dat hierdie patroon van bimodale redenering, soos ook deur Kohlberg uitgewys, as 'n metode van selfbeskerming aangewend kan word. Hulle was ook van mening dat hierdie patroon van bimodale redenering veroorsaak is omdat die studente dikwels onveilig gevoel het. Só sou die studente byvoorbeeld teen morele geweld gekant wees, maar nogtans in sekere situasies wel gewelddadig optree.

Dit is belangrik dat goeie morele ontwikkeling by beide wit en swart studente 'n rol speel by psigologiese welstand. Morele onrypheid of onvolwassenheid word gekenmerk deur egosentrisme ('n onvermoë om 'n saak vanuit 'n ander se perspektief te beskou) en heteronorme aanvaarding van ander se waardestelsels (die individu staan onder die outoriteit van andere en het nie hul eie oortuigde waardesisteem nie) (Louw *et al*, 1998). Dit volg dus logies dat sulke persone verlaagde psigologiese welstand sal toon, swakker aanpas en selfs tot misdaad in staat kan wees (Fourie & Myburgh, 1989).

Die invloed van "normale" Godsdiensoefening by adolessente toon groter morele verantwoordelikheid, hulle sien die toekoms as voorspelbaar en seker, is minder angstig en ervaar meer sekuriteit. Verder kom promiskue gedrag en voorhuwelikse geslagsgemeenskap, alkohol en dwelmgebruik ook minder by hierdie adolessente voor (Hauser, 1981).

- Kognitiewe ontwikkeling

As gevolg van die vermoë om hipoteties-deduktief te redeneer, van die moontlike na die werklike te redeneer en abstrak te redeneer, kan die adolessent teenstrydighede en inkongruensie waarneem en begryp. Derhalwe kan die adolessent meer gebruik maak van humor om konflik en stres te hanteer. Die adolessent kan ook van **humor en humorsin** gebruik maak om 'n mate van interne lokus van kontrole te verkry ten opsigte van outoriteits-figure, ouers, reëls en regulasies. Alhoewel die adolessent inkongruensie kan waarneem (byvoorbeeld dat onderwysers op die skoolterrein mag rook, maar leerders nie) het hulle weinig mag om sulke situasies te hanteer. Deur middel van humor kan die adolessent 'n mate van beheer verkry oor die situasie. Dit is interessant om te let op onderwysers se byname en hoedat daar altyd in skooljaarboeke met onderwysers se optredes, sê-goed en dissiplinêre reëls die spot gedryf word (Steinberg, 2001).

Die adolessent se kognitiewe ontwikkeling en toenemende strewe na outonomie veroorsaak dikwels dat die adolessent in konflik met hul ouers kom. 'n Verdere bron van konflik is die adolessent se bevraagtekening van hul ouers se algemene leefwyse. Deur gebruik te maak van humor en humorsin kan beide die adolessent en ouer/s verligting van hierdie spanningsvolle situasie kry. Deur saam te kan lag word stres opgehef. Gesins/familie-humor bevestig ook weer eens die noue verbondenheid van die verskeie lede (Thom *et al*, 1998; Steinberg, 2001). Die volgende strokiesprent kan bogenoemde goed illustreer:

itts

jerry scott & jim borgman

Die adolessent beoordeel sosiale, politieke en religieuse stelsels krities omdat hulle toenemend hipoteties-deduktief, abstrak en van die moontlike na die werklike kan redeneer. 'n Tydskrif soos *MAD Magazine* illustreer dié bevraagtekening sowel as die adolessent se idealisme en vermoë tot toenemende introspeksie (Thom *et al*, 1998).

Na die outeur se mening is die vermoë tot formeel-operasionele denke soos 'n tweesnydende swaard. Aan die een kant stel dit die adolessent in staat tot meer gevorderde denkpatrone, maar dit op sigself bring konflik, spanning en stres mee. Omdat hulle bewus is hoe dinge is en hoe dit kon gewees het, kan dit aanleiding gee tot gemoedskommeling en depressie. Humor en humorsin kan juis hier as 'n meganisme tot beter aanpassing en dus psigologiese welstand dien. Die adolessent kan humor gebruik, skep, geniet en waardeer. Op hierdie wyse kan **humor en humorsin** as 'n persoonlike interne sterkte dien wat bydraend is tot 'n buffer teen stres.

Om die adolessent se kognitiewe ontwikkelingstake verder toe te lig word Piaget (1972) se teorie van kognitiewe ontwikkeling bespreek.

Die volgende vier stadiums van kognitiewe ontwikkeling word in sy teorie aangetref:

- sensories-motories (geboorte tot 2 jaar).
- pre-operasioneel (2 - 7 jaar).
- konkreet-operasioneel (7 - 11 jaar).
- formeel operasioneel (11 - 15 jaar).

Elke stadium word gekenmerk deur 'n kwalitatiewe verbetering in die kind se vermoë om probleme op te los en logies te redeneer (Lewis, 1991).

Wanneer die kind adolessensie betree is die kind se kognitiewe vermoëns gewoonlik tussen die 3e stadium, konkrete operasionele denke, en die 4e stadium, formele operasionele denke. Die adolessent ontwikkel geleidelik en sommige is op 15 jaar in staat tot abstrakte denke, hipoteties-deduktiewe denke, redenering van die moontlike na die werklike, wetenskaplike denke, reflektiewe abstraksie, interproporsionele redenering en kombinatoriese denke (Thom *et al*, 1998).

Nie alle adolessente en volwassenes bereik die stadium van formele operasies nie. Moontlike redes hiervoor is :

- Aanleg en vaardighede – sommige persone beskik oor beperkte aanleg en vaardighede

- Sosiale interaksie en oordrag – gebrek aan stimulasie kan persone benadeel
- Kultuur – sommige kulture ontmoedig byvoorbeeld vroue om te studeer (Thom *et al*, 1998).

Dit is van belang om daarop te let dat Piaget (1972) ook klem lê op die individuele interaksie met die omgewing. Deur middel van **organisasie** en **aanpassing** vind 'n ewilibrasieproses plaas. **Aanpassing** behels die volgende: (i) *Assimilasie* vind plaas wanneer nuwe inligting in die bestaande kognitiewe struktuur opgeneem word, en (ii) *akkomodasie* vind plaas wanneer daar 'n verandering in die bestaande kognitiewe struktuur plaasvind. **Organisasie** is die koördinasie en integrasie van kognitiewe skemas om 'n meer geïntegreerde en komplekse struktuur daar te stel.

Hetsy die adolessent ten volle of gedeeltelik daarin slaag om formeel operasionele denke te bereik, vind organisasie en aanpassing wel plaas. Dit het tot gevolg dat die adolessent sy/haar wêreld ondersoek en indringende vrae vra. Die adolessent dink na oor sy denke, sy omstandighede, geloof, toekoms en verwagtinge. Hierdie kognitiewe ontwikkeling het 'n direkte invloed op die adolessent se skeep, waardeer en gebruik van humor (Kuiper, McKenzie & Belanger, 1995).

Hatfield *et al* (1992) maak 'n sterk argument daarvoor uit dat stadium 4-denke soos deur Piaget gedefinieer tot gesonde aanpassing (psigologiese welstand) lei. Hulle bevind dat gesonde psigologiese ontwikkeling aanleiding gee tot latere lewensukses omdat die individu ervarings kan simboleer; 'n kapasiteit toon vir empatie en altruïsme en ook outonoom kan funksioneer. Ook beklemtoon hierdie navorsers dat stadium 4-denke aangemoedig, gestimuleer en aangeleer kan word, veral by die adolessent.

Wanneer 'n adolessent dus kognitief goed ontwikkel, kan daardie adolessent hoër psigologiese welstand ervaar omdat hy/sy meer keuses kan oorweeg, meer geleenthede kan erken, beter na hulself kan omsien en hul omgewing beter kan bestuur. Humor en humorsin vereis kognitiewe integrasie. Humor en humorsin kan ook die adolessent bystaan in die produktiewe bestuur van sy/haar omgewing.

Die adolessent wat daarin slaag om humor te bemeester het vele voordele. So 'n adolessent kan inkongruensie hanteer en met groter gemak die diskrepansie hanteer tussen wat rolmodelle sê en wat hulle doen. Sodanige adolessent kan ook die absurde aspekte van sekere reëls en regulasies raaksien en deur daarmee die draak te steek rebelsheid en opstandigheid hanteer. Deur van **humor en humorsin** gebruik te maak kan die adolessent buigbaarder wees en met groter gemak sy/haar

perspektief van stresvolle gebeure aanpas. Deur die perspektief op 'n stresvolle gebeurtenis te verander kan die adolessent emosionele afstand verkry en sodoende negatiewe effekte vermy (Kuiper *et al*, 1995).

Dit moet ook aangetoon word dat daar 'n verband bestaan tussen kognitiewe ontwikkeling en morele ontwikkeling. Sogenaamde post-formele denke en Kohlberg se 6e stadium van morele ontwikkeling, naamlik die vermoë om universele etiese beginsels na te volg, word slegs deur 'n klein persentasie volwassenes bereik. Adolessente se toenemende vermoë om hipoteties-deduktief te redeneer, abstrak te dink en van die moontlike na die werklike te redeneer kan by sommige adolessente aanleiding gee tot post-formele denke en die vermoë om universele etiese beginsels na te volg. Hierdie denke dra by tot die algehele welstand van die samelewing.

Verder moet genoem word dat coping 'n kognitiewe beoordeling is van 'n persoon se vermoë om stres en trauma te hanteer. Dus kan goeie kognitiewe ontwikkeling ook bydra tot coping (kyk 2.3.9). Ook kan humor en humorsin aangewend word as 'n manier van cope en daar kan afgelei word dat kognitiewe ontwikkeling, die skep en gebruik van humor en coping saamwerk om psigologiese welstand te verhoog (kyk Hoofstuk 6).

- Sosiale ontwikkeling

Die vermoë om verhoudinge met lede van beide geslagte te vorm is 'n belangrike ontwikkelingstaak. Sosialisering met die portuurgroep is hier van groot belang. By laat-adolessensie is die portuurgroep as sodanig nie meer van kardinale belang nie maar vriendskappe is wel van uiterse belang. Dit dra by tot lewenskwaliteit en verskaf 'n maatstaaf vir die evaluering van die self.

Portuurgroepverhoudings bied bevrediging van emosionele behoeftes, bied geleentheid vir sosialisering en dien as inligtingsbron vir die adolessent. Dunphy se model, wat reeds in 1963 ontwikkel is, blyk nog steeds van toepassing te wees. Die model word vervolgens bespreek.

- Stadium 1: Tydens vroeë adolessensie vorm seuns en dogters klein groepe of "klieks" van om en by vyf tot sewe lede. Hulle deel waardes, belangstellings en houdings en is goeie vriende. Hulle skep tydelike identiteit terwyl hul eie identiteit vorm.
- Stadium 2: "Klieks" van teenoorgestelde geslagte meng. Dit dien as

veilige basis om met die teenoorgestelde geslag te meng.

- Stadium 3: Tydens middel-adolessensie word heteroseksuele kliëks gevorm.
- Stadium 4: Kliëks meng vrylik en 'n sogenaamde *losgroep* word gevorm. Losgroepe bestaan uit persone wat in 'n mate waardes, belangstelling en houdings deel.
- Stadium 5: Losgroepe breek op en groepe paartjies ontstaan. Paartjies gaan nou meer saam uit.

Bogenoemde uiteensetting dui op normale ontwikkeling. Dit blyk dat adolessente met bepaalde persoonlikheidstreke beter as ander aanvaar word. Van die trekke is verdraagsaamheid, simpatie, vrolikheid en entoesiasme. Ook dra intelligensie, aantreklikheid, humorsin, selfvertroue en pro-sosiale gedrag by tot gewildheid. Adolessente wat inter-aksie bevorder, aangename aktiwiteite beplan en deurvoer en ander goed laat voel het 'n groot voordeel by die ontwikkeling van sosiale verhoudings. Sulke adolessente kan dus, deur **humor en humorsin** optimaal te benut, goeie status in hul groep verwerf (Parkhurst & Asher, 1992).

Adolessente meet hul waarde aan ander se reaksies en is derhalwe afhanklik van die portuurgroep vir aanvaarding en erkenning. In 'n studie oor die geestesgesondheid van swart Suid-Afrikaanse adolessente blyk dit dat goeie portuurgroepverhoudings 'n gedragskenmerk is waar swart adolessente goed vergelyk met ander bevolkingsgroepe. Hierdie gesonde sosiale verhoudings is geleë in die feit dat hulle 'n mate van beheer oor sosiale situasies kan ervaar en dat hul portuurgroep as 'n buffer teen negatiewe omgewingsfaktore soos armoede kan dien. Dit dra dus by tot psigologiese welstand (Beukes, 1994).

Masten (1986) se studies toon dat adolessente met 'n goed ontwikkelde sin vir humor meer gewild is en oor sterker leiereienskappe beskik. Hy vind ook dat by adolessente **intelligensie** en **humorsin** positief korreleer, soos ook **humorsin** en **kreatiwiteit**. Bykomend vind Hamps (1993) dat daar by adolessente ook 'n positiewe verband tussen intimiteit en humorsin is, asook tussen humorsin en streshantering in verhoudings. Gedrag is dus sosiaal meer vanpas en bekwaam. Dit skep die geleentheid om by 'n sterk portuurgroep aan te sluit. Die adolessent wat sosiaal gemaklik is en selfvertroue het kan meer geredelik wegbly van aktiwiteite soos drank- en dwelmmisbruik, promiskue gedrag, jeugmisdaad en bendelidmaatskap.

Louw *et al* (1998) beklemtoon dat al die fasette van die adolessent se ontwikkeling, die liggaamlike, seksuele, kognitiewe, persoonlikheids-sosiale en morele ontwikkeling, binne 'n sosiale konteks plaasvind. Hierdie sosiale konteks kan ontwikkeling bevorder of strem.

Daar is in die verlede in sielkundige literatuur klem gelê op die generasiegaping, konflik binne die ouer-adolessent-verhouding en die onafhanklikwording en gepaardgaande problematiek. Met die klemverskuiwing in die sielkunde word daar meer op 'n psigo-fortologiese paradigma gefokus, dit wil sê daar word ondersoek gedoen na die ondersteuningstelsels wat wel beskikbaar is vir adolessente namate hulle die sosiale omgewing betree. Konflik word derhalwe as 'n normale faset van ontwikkeling beskou (Steinberg, 1990, 2001; Louw *et al*, 1998).

Dit blyk dat sosiale ontwikkeling veral deur die ouer-adolessent-verhouding sowel as portuurgroepverhoudinge beïnvloed word. Dit is 'n erkende feit dat adolessente en hul ouers konflik beleef. Navorsers kan nie juis bepaal waarom dit die geval is nie. Van die verklarings is dat die adolessent sy/haar ouers bevraagteken, hulself distansieër en minder tyd saam met hul ouers spandeer. Ouers vind hierdie fase moeilik en stresvol omdat die adolessent veeleisend, verwerpend en wisselvallig optree (Lau en Kwok, 2000; Steinberg, 2001).

By 'n studie in Suid-Afrika het Thom (1998) gevind dat wit adolessente meer met hul ouers saamstem as swart adolessente, veral wanneer dit gaan oor politiek, seksuele gedrag en verhoudings. Dit kan wees dat swart adolessente meer verwesters is as hul ouers, en dat die verbrokkeling van tradisionele waardes, sowel as ouers wat weg van hul tuistes moet werk, ook hiertoe bydra. Armoede, alkoholisme, oorbewoning, etniese verskille tussen ouers en ongeletterheid by ouers is faktore wat veroorsaak dat konflik kan vermeerder.

Dit is belangrik om daarop te let dat konflik tussen adolessente en hul ouers nie noodwendig negatief is nie. Deur te leer hoe om hulself te handhaaf in 'n konfliktsituasie leer adolessente hoe om keuses te maak, besluite te neem en verantwoordelikheid vir hul keuses te neem. Deur argumentasie kan hul bewus word van waardes en norme asook meer kennis en begrip van die wêreld rondom hulle verkry. Sodoende kan psigologiese welstand bevorder word omdat die adolessent vaardighede slyp en aanleer. Humor en humorsin kan hier as 'n meganisme dien om konfliktsituasies vir beide adolessent en ouers minder aggressief te maak (Steinberg, 1995; Larson, 2000).

Ouers speel 'n belangrike rol in die onafhanklikwording van adolessente. Deur middel van **humor en humorsin** kan die ambivalente gevoelens van ouers en adolessente gehanteer word. Veral ambivalensie ten opsigte van kognitiewe, gedrags-, emosionele en morele outonomie kan onsekerheid by die adolessent veroorsaak en bydra tot die ouers se besef dat hulle ouer word. Hierdie ambivalensie kan erken en gehanteer word deur middel van grappe, gekseer en spot met mekaar. Sodoende voel albei partye dat 'n mate van kontrole herstel is en die adolessent kan meer beheer oor outonomie verwerf. Dit dra dan weer by tot psigologiese welstand (Louw *et al.* 1998).

- Ontwikkelingstake wat verband hou met **humor en humorsin**

Verskeie ontwikkelingstake is deur Erikson (1974), Burns (1988), Thom (1998), van Ede (1996) Ferns (1998), en Louw (1998) geïdentifiseer. Ontwikkelingstake wat veral verband hou met **humor en humorsin** is die volgende: **keuse van en voorbereiding tot 'n beroep**, ontwikkeling van **onafhanklikheid** van ouers en ander volwassenes, hantering van **seksualiteit**, aanvaarding van **fisieke veranderinge**. Hierdie take word nou kortliks bespreek.

As gevolg van die politieke veranderinge in Suid-Afrika, wêreldwye ekonomiese veranderinge sowel as die verandering vanaf 'n industriële na 'n inligtingsera bied die veld van beroepskeuses nuwe moontlikhede maar ook uitdagings. Die demokratisering van Suid-Afrika en regstellende aksie, om die wanbalans weens die gewese apartheidsekonomie se bevoordeling van wit mense aan te spreek, maak baie blankes angstig oor hul beroepstoekoms. Die uitputting van natuurlike bronne, die verlies van kundiges wat die land verlaat sowel as werkloosheid (kyk 4.5) is probleme wat die hoof gebied moet word. Veranderinge in die onderwys (kyk 4.5) lei ook daartoe dat sommige leerders weens swak onderwysers en 'n tekort aan leermateriaal ernstige probleme ondervind ten einde siftingsvereistes by hoërondewysinstansies te behaal (Louw *et al.*, 1998).

Dit volg uit bogenoemde dat hierdie taak onderhewig is aan verskeie risikofaktore. Daar word tans van adolessente verwag om meer aktief, self-gemotiveerd en entrepreneur-gerig te wees. 'n Hoë mate van koherensiesin sal hiertoe bydra (kyk 2.3.1).

Weens die risikofaktore wat in die vorige ontwikkelingstaak uitgewys is, is dit moeilik vir adolessente om deur middel van werk ekonomies minder afhanklik van hul ouers te wees. Die verkryging van emosionele onafhanklikheid van ouerlike sub sisteme

en ander betekenisvolle volwasseenes is 'n baie belangrike ontwikkelingstaak (Steinberg, 2001).

Navorsing in die tagtigerjare het gefokus op die verandering in gesinsverhoudinge in terme van die adolessent se behoefte om te individualiseer. Verskeie breë algemene afleidings is deur hierdie navorsing gemaak, naamlik dat daar ten eerste meningsverskille tussen adolessente en hul ouers ontstaan, wat lei tot 'n afname in gehegtheid en gesamentlike vryetydsbesteding. Sodanige disekwilibrium lei tot 'n gemakliker, rustiger en gelyke verhouding tydens laat-adolessensie. Dit blyk dus dat adolessente deur middel van meningsverskille en konflik meer onafhanklik raak van hul ouers (Kaplan, 1978; Steinberg, 2001).

Weens liggaamlike ontwikkeling tydens puberteit raak adolessente toenemend bewus van hul seksualiteit, en hierdie ontwaking word deel van interpersoonlike verhoudings. Tydens hierdie fase ontdek adolessente hul seksuele oriëntasie en moet hulle die belangrike ontwikkelingstaak bemeester om hul seksuele behoeftes op sosiaal aanvaarbare wyse te bevredig (Louw *et al*, 1998).

In elke kultuur bestaan daar bepaalde waardes en opvattinge rondom die uitleef van seksuele behoeftes. Weens die ontwikkeling van voorbehoedmiddels en verbeterde mediese behandeling van seksueel oordraagbare siektes, het die moontlikheid van sogenaamde "vrye seks" na vore getree. Die gevolg is 'n botsing tussen persone wat tradisionele beperkings op seksuele gedrag wil plaas en diegene wat seksuele vryheid voorstaan (Louw *et al*, 1998).

Die adolessent moet dus poog om sy waardesisteem, teenstrydige inligting en seksuele behoeftes te integreer. Seksuele gedrag soos masturbasie en orale seks kan as oplossings beskou word. Dié aktiwiteite kan egter tot skuldgevoelens aanleiding gee.

Deur middel van **humor en humorsin** kan adolessente hierdie skuldgevoelens hanteer. Deur te spot, te terg en grappe te maak word hierdie gedrag algemeen en aanvaarbaar gemaak.

Dit is ook so dat adolessente vroeër **seksueel aktief** raak en om verskeie redes seksuele omgang het. Tieners word derhalwe gekonfronteer met tienerswangerskappe, seksueel oordraagbare siektes en MIV/Vigs (*HIV/Aids*). Hierdie risikofaktore word later bespreek.

Gepaardgaande met hantering van **seksualiteit** is ook die interne sowel as

eksterne veranderinge kenmerkend van adolessensie. Hierdie biologiese veranderinge val ook saam met 'n verandering in die wyse waarop die sosiale omgewing op die adolessent reageer. Die verandering van primêre en sekondêre geslagskenmerke, sowel as sogenaamde "rites of passage" soos *barmitzvah*, bevestiging in 'n geloofsisteem en debutanteballe, toon aan dat 'n nuwe fase betree word. Veldskole is belangrike gebeure vir swart adolessente (Louw *et al*, 1998).

Die aanvang van menstruasie is 'n belangrike aspek van die adolessente dogter se ontwikkeling. Wanneer meisies van alle kulturele agtergronde goed voorberei is op menstruasie, is dit meerendeels vir hulle 'n bron van trots en 'n ondervinding van vroulike volwassewording. Meisies wat nie voorberei is nie, en dié wat vroeg begin menstrueer, mag menstruasie as stresvol en angswekkend beleef (Louw *et al*, 1998).

Vir die meeste adolessente seuns, ongeag kulturele agtergrond, is die verskyning van primêre en sekondêre geslagkenmerke baie welkom. Alhoewel ereksies en nagtelike saadstorting 'n verleentheid kan wees, is die meeste seuns trots hierop en word dit beskou as 'n teken van manlikheid en viriliteit (Louw *et al*, 1998).

Die adolessent se veranderde liggaam, verhoogde kognitiewe funksionering en intense introspeksie lei daartoe dat hulle weerloos is ten opsigte van hul persepsie van hul eie en andere se liggaamsbou. Meisies is veral geneig om hul aantreklikheid aan hulle gewig te koppel. Die algemeenste stereotipe is dat 'n skraal bou en klein heupe by meisies die mooiste is. Die kriteria vir vroulike skoonheid verskil by die kulture van Afrika, en die Karibbiese Eilande. By hierdie kulture word 'n groter liggaam, vlesigheid en breë heupe as mooi beskou. Dit blyk dat norme vir aantreklikheid stabiel bly en dat aantreklike persone baie voordele geniet in sosiale situasies, meer aandag kry en voortdurend deur hul kultuur betoon word. Dit blyk dat aantreklike adolessente seuns en dogters die meeste voordele verkry. Hulle toon meer selfvertroue en selftevreedenheid (Rosenblum & Lewis, 1999).

Dit kan dus afgelei word dat aantreklike adolessente wat vroeg ontwikkel (seuns) of tydig ontwikkeling (dogters) die minste stres ten opsigte van hul veranderde liggame ervaar. Voorbereiding op primêre en sekondêre geslagsverandering is belangrik aangesien hierdie veranderinge tot hoë stresvlakke en verlaagde psigologiese welstand aanleiding kan gee. **Humor en humorsin** kan veral aangewend word om angs en ambivalensie rondom ontwikkeling, menstruasie en

masturbasie te hanteer. Deur grappe te maak oor biologiese veranderinge kan adolessente binne die groep oor dié sake kommunikeer en versekering kry dat hulle nie alleen is in hul verwarring en verwondering rondom hul ontwikkeling nie (Lerner, 1998) (kyk 3.6).

Uit voorafgaande bespreking kan afgelei word dat **humorsin** die adolessent met die vername ontwikkelingstake kan bystaan, naamlik:

- **Identiteitsvorming** – deur lidmaatskap van 'n sterk groep as gevolg van sosiale vaardighede en selfvertroue;
- **Hantering van konflik** rondom psigo-seksuele ontwikkeling sowel as die vermoë om intimiteit in 'n verhouding te handhaaf;
- **Beroepskeuse**. Angshantering rondom beroepskeuse sowel as die vermoë om jouself realities te evalueer en vir jou eie tekortkominge te lag word deur humorsin vergemaklik;
- Humorsin staan die adolessent by in hul **bevraagtekening** van normes en waardes soos daargestel deur opvoeders, ouers en die samelewing. Deur die absurde in gesagsfigure se gedrag waar te neem en daaroor te kan lag, kan die adolessent makliker sy/haar eie waardes en norme ontwikkel.

Wanneer daar dus krities na die voorafgaande gekyk word, is dit duidelik dat humorsin op al drie die indelings van psigologiese welstand figureer soos deur Grotberg (1997) uiteengesit, naamlik as:

- **Eksterne ondersteuning** – 'n persepsie van sosiale ondersteuning kan geskep word indien die adolessent humorsin gebruik om sosiaal van pas op te tree en dus deur die sosiale omgewing aanvaar te word. 'n Gevoel van "behoort" aan 'n groep word versterk.
- **Innerlike persoonlike sterktes** – selfbeeld, interne lokus van kontrole, temperament en intelligensie word bygestaan en uitgelig deur 'n goeie humorsin.
- **Sosiale, interpersoonlike sterktes** – humor, kreatiwiteit.

Bogenoemde ontwikkelingstake geskied binne 'n spesifieke konteks. Vervolgens word die adolessent in die Suid-Afrikaanse konteks bespreek.

4.5 DIE ADOLESSENT IN DIE SUID-AFRIKAANSE KONTEKS

Wanneer die adolessent in die Suid-Afrikaanse konteks bespreek word, is dit nodig om te verwys na die belangrikste sisteme, soos **sosio-ekonomiese omstandighede, onderwysstelsel, gesondheid en politieke omstandighede**.

Dit word vervolgens kortliks bespreek.

- Politieke omstandighede

Die apartheidsbestel (1948 - 1994) is gekenmerk deur wetlike rassesekeiding en gepaardgaande negatiewe gevolge. Vir die swart adolessent het die verandering in politieke omstandighede veroorsaak dat daar 'n gevoel van positiewe verwagtinge ontstaan; dat dit sal beter gaan. Alhoewel dit met baie adolessente beter gaan, is dit egter die geval dat by die grootste deel van die adolessente bevolking hulle materiële omstandighede basies dieselfde gebly het as gevolg van wêreldwye ekonomiese afplating. Alhoewel hulle in politieke sin vry is, is daar dus gevoelens van frustrasie en neerslagtigheid by die grootste deel van die adolessente bevolking.

Die wit adolessent ervaar dieselfde gevoel van frustrasie en neerslagtigheid omdat baie adolessente se ouers weens regstellende aksie hul werk verloor het en die vooruitsigte van 'n moontlike beroep in die toekoms nie vir hulle rooskleurig is nie. Hierdie onsekerheid ten opsigte van werksgeleenthede dra by tot verlaagde psigologiese welstand by adolessente (De Goede, Spruijt & Maas, 1999).

Na die outeur se mening moet in die groter konteks ook die politieke onrus in buurstate soos Zimbabwe, asook die gebeure van 11 September en die daaropvolgende aanvalle in Afganistan in ag geneem word. Hierdie tipe onrus en onstabieleit beïnvloed die Rand en skep 'n algemene atmosfeer van onrus en onbestendigheid wat die samelewing in die breë en die adolessent in die besonder beïnvloed (Haffajee & Green, 2001). Adolessente kan weens hierdie omstandighede moeiliker hul toekomsverwagtinge vorm en 'n positiewe en hoopvolle oriëntasie daarstel.

- Sosio-ekonomiese omstandighede

- Werkloosheid

Verskeie faktore in die sosio-ekonomiese omstandighede van Suid-Afrikaners het bygedra tot hoë werkloosheid. Van die belangrikste faktore is 'n wêreldwye ekonomiese afplating, gebrek aan beleggersvertroue in Suid-Afrika en uitdiensstelling van wit persone weens regstellende aksie.

Die Internasionale Arbeidsorganisasie beweer dat teen 'n werkloosheidskoers van 25.5%, Suid-Afrika vierde op die wêreldlys is. Volgens South African Survey 2000/2001 was 62% van die indiensneembare persone (*Labour Force*) in 1999 in diens.

Hiervan was 68% Blank, 63% Kleurlinge, 61% Indiërs en 47% Swart indiërsneembare persone wel in diens. By swart mans was 25% persone werkloos teenoor 5% by blankes. Werkloosheid het met 4% by blankes en 29% by swartes toegeneem.

Die implikasies vir beide wit en swart adolessente is verhoogde armoede, hoër misdadsyfers, verbrokkeling van gesinne en families weens immigrante-arbeid en ingekorte toekomsverwagtinge vir die jeug (kyk 4.4.7).

- Armoede

Volgens Robinson en Sadan (1999) is daar tans 17 miljoen kinders tussen geboorte en 18 jaar wat in Suid-Afrika in armoede leef. Dit is 44.24% van die bevolking en beteken dat 6 uit 10 kinders in stede en 7 uit 10 kinders op die platteland in armoede leef.

Ondanks die politieke veranderinge in Suid-Afrika, wat veroorsaak het dat die swart bevolking onbelemmerd tot die Suid-Afrikaanse werkmag en ekonomie kan toetree, is daar egter nog baie ongelykheid wat betref uitgeebare inkomste van die verbruikende bevolkingsgroepe. Tabel 4.2 gee 'n uiteensetting van die inkomste vir die verskillende bevolkingsgroepe.

Tabel 4.2 Veranderinge in uitgeebare inkomste (*personal disposable income per capita*) 1995 - 2000

Ras	1995	2000	Verandering
Swart	R4,122	R7,567	83.6%
Gekleurd	R8,482	R12,960	52.8%
Indiër	R12,696	R25,541	101.2%
Wit	R30,572	R50,804	66.2%

Uit South Africa Survey 2000/2001, p. 377

Steinberg (2001) beklemtoon dat armoede daartoe lei dat die adolessent se totale lewensverwagtinge beïnvloed word. Armoede lei tot onderprestasie in die skool, skoolstaking, onvoorbereidheid om 'n werk te vind, swak gesondheid weens die afwesigheid van immunasie, en swak prenatale sorg. Verder gee dit aanleiding tot 'n gevoel van desperaatheid en hulpeloosheid by kinders van ouers wat in armoede leef en derhalwe nie uitkoms vir hulself sien nie. Arm adolessente is geneig om laer selfvertroue te hê en meer gedragsafwykings te toon, en is in groter mate

blootgestel aan fisieke en psigiese mishandeling (Steinberg, 2001).

Armoede hou ook verband met siekte, wanvoeding en woonbuurt-misdaad. In hierdie konteks moet arm studente dikwels hul eie weg vind aangesien die bestaande outoriteitsfigure afwesig is of nie tot leiding in staat is nie. Problematiese demografiese tendense en die agteruitgang van die Suid-Afrikaanse ekonomie lei tot verhoogde misdaad, dwelmsmisbruik en jeugmisdaad. Swart adolessente is steeds swakker daaraan toe as ander bevolkingsgroepe. Alhoewel daar 'n toename van 83.6% in inkomste vanaf 1995 tot 2000 by swart persone plaasgevind het, het swart Suid-Afrikaners steeds die laagste inkomste per persoon.

- Misdaad

Volgens die South African Survey (2000/2001) het moord, motorroof (*carjacking*), dwelmverwante misdaad, veediefstal en diefstal van motors in 2000 afgeneem. Verkragting, roof, aanrandings en huisdiefstalle het egter toegeneem. Vanaf 1994 tot 1996 het misdaadsyfers met 4% gestyg. Verkragting het met 8% toegeneem. Moord het met 20% verminder en dwelmverwante misdaad met 21%.

Die slagoffers van moord was meerendeels swart mans (80%); 74% van moordenaars was swart mans. Die slagoffers van alle misdade was meestal blankes (40%), gevolg deur Indiërs en kleurlinge. Mans is meer dikwels slagoffers van misdaad as vrouens (South African Survey 2000/2001).

Dit blyk dat adolessente se gebruik van dwelms en alkohol skrikwekkend toeneem. Volgens Jordan (Sunday Times, 2 Desember 2001, p. 5) is 20% van pasiënte by behandelingssentrums vir verslawing jonger as 20 jaar. Daar word gereken dat graad 11-leerlinge in Kaapstad tot R22 miljoen per jaar aan dwelms, alkohol en sigarette bestee. 'n Verklaring vir dié toename in middelmisbruik is dat adolessente hierdie middels gebruik ten einde stres te hanteer. Adolessente boots ook hul ouers na wat alkohol as 'n middel gebruik om stres te verlig.

Swart adolessente in die sogenaamde "townships" was veral blootgestel aan vernederende aspekte van die gevolge van Apartheid. Hulle het meestal in armoede geleef en is blootgestel aan ernstige misdaad en geweld, insluitende die politieke geweld van die vryheidstryd. Baie van hierdie adolessente het gehard geraak en geweld as 'n copingstrategie ontwikkel. Verder is hulle opvoedkundige agtergrond swak en is werkseleenthede skaars. Tog word gevind dat daar verbasende weerbaarheid onder lede van die sogenaamde "lost generation"

bestaan (Freeman, 1993).

Dit is die outeur se mening dat wit adolessente en hul ouers nie aan hierdie omstandighede blootgestel was nie en steeds poog om copingstrategieë te ontwikkel.

- Onderwysstelsel

Reeds in 1983 skryf Garbers, Wiid, Myburgh, van Biljon en Fourie dat leer en ander aktiwiteite by die skool binne sosiale konteks plaasvind. Daar is dikwels 'n gedwonge aanvaarding van medeleerders en onderwysers aangesien 'n gemeenskaplike doel binne die skoolkonteks nie sonder die samewerking van ander bereik kan word nie. Deur identifisering met die skool kan die adolessent 'n greep op sy veranderde selfbeeld kry en derhalwe 'n groter mate van selfverwesening bereik. Verder is dit 'n kenmerkende eienskap van die skool dat hoe verder die leerling vorder hoe hoër die eise is wat gestel word. Dit lei daartoe dat die adolessent sy egosentriese oriëntasie oorkom en tot groter sosiale soepelheid in staat is. Ook ondersteun dit die adolessent se strewe na onafhanklikheid en kan die adolessent formele situasies en situasies wat selfstandigheid vereis beter hanteer.

Die belangrikheid van die skool en sy invloed kan dus nie onderskat of ontken word nie, en die verandering in die onderwysstelsel in Suid-Afrika moet deeglik in ag geneem word ten opsigte van die ontwikkeling van die adolessent.

Volgens Basckin (2001) word ouers se besluite oor onderwys hoofsaaklik op persepsies en sentiment gebaseer. Hy beweer dat eerste persepsies deur angste verdraai word. Stakings deur onderwysers kan waargeneem word as die oplewing van demokrasie óf as ernstige ontwrigting van roetine en 'n ondermyning van die ordelike leerproses. Angste oor lae onderrigstandaarde word deur koerantartikels aangeblaas. Polemieke oor die staat se onderwysbeleid vererger ook persepsies. Onderstrominge soos die *de facto* suiwering van die nasie se top opvoeders deur die voormalige minister van onderwys, Sibusiso Bengo, se vrywillige en ruim skeidingspakette, skoolboekkrisisse, die twyfelagtigheid van matriekuitslae, die ideologiese oorlading van uitkomsgebaseerde onderwys sowel as die swak implementering daarvan, die verlaging van die ouderdom waarop kinders vir die eerste keer skool mag bywoon en die groter getal kinders in 'n klas, lei tot negatiewe gevoelens en 'n gevoel van hopeloosheid. Daar is egter ook positiewe gevoelens en sentimente. Die sportprestaties van onafhanklike skole, die goeie prestasies

van toppresterders in die matriekeksamen, die groot getal skoolverlaters wat tersiêre onderwys ontvang, die bevoorregte toegang tot netwerke en magsbemiddelaars kan onder meer genoem word (Basckin, 2001).

Hofmeyr (2001) skryf dat daar 'n nasionale krisis ten opsigte van onderwysers bestaan. As gevolg van die sluiting van en inlywing van onderwyskolleges by teknikons en universiteite, sowel as die impak van MIV/Vigs (*HIV/AIDS*), word 30,000 bykomende onderwysers teen 2005 benodig en 50,000 teen 2010. Tans kwalifiseer slegs 6,000 onderwysers per jaar. Sy skryf ook dat 15% van matrikulante in die middel jare negentig in die onderwys gaan studeer het en dat daar tans slegs 5% van matrikulante as onderwysers opgelei word. Indringende verandering in die opleidingsbeleid van die regering en opleidingsinstansies word vereis. Hierdie tekort aan onderwysers sal 'n direkte impak hê op adolessente, veral in vakke soos wiskunde, rekeningkunde en natuur- en skeikunde. Veral arm studente wat nie toegang tot ekstra klasse het nie sal hierdeur geraak word (kyk 4.4.7).

- Gesondheid

Benewens algemene gesondheidsprobleme wat Suid-Afrika as ontwikkelingsland kenmerk, ondervind die land een van die hoogste voorkomsyfers van MIV (*HIV/Aids*) in die wêreld. Die hele Afrika vaar egter sleg in die stryd teen MIV. Een en sewentig persent (24,5 miljoen) van die wêreld se Vigs-bevolking woon in Suid-Afrika. Na raming is daar 12.1 miljoen kinders wat weens Vigs in Afrika wees gelaat is. Gedurende 1999 is 5.6 miljoen persone wêreldwyd met MIV besmet, waarvan 68% (3.8 miljoen) in sub-Sahara Afrika was; dit is die streek waar die pandemie die vinnigste toeneem. Die persentasie swanger vroue in Kwa-Zulu-Natal wat met MIV besmet is, het van 9.6% in 1993 tot 32.5% in 1999 toegeneem (Sunter, 1996).

Die volgende statistieke ten opsigte van MIV (*HIV/Aids*) is deur Forgey *et al* (2001) genoem.

- In die jaar 2000 was 13% van alle Suid-Afrikaners tussen 20 - 64 jaar met Vigs besmet. Die MIV-infeksiesyfer vir Suid-Afrikaners tussen 15 en 49 was 20%
- In die werkmag is 13% van die bevolking MIV-positief.

Wanneer die toename in malaria, tuberkulose, ebola-infeksies, cholera, meningitis en diaree in ag geneem word, is dit duidelik dat daar tans groot potensiaal in Afrika bestaan om wêreldwye plae te veroorsaak. Kinders en adolessente, veral diegene wat ondervoed is en nie toegang het tot goeie en korrekte mediese sorg nie, is baie weerloos teen hierdie infeksies. Die afleiding kan dus gemaak word dat daar 'n

wesenlike verband tussen armoede en die voorkoms van siektes is (Sunter, 1996).

Volgens Van Dyk (2001) kan daar 'n definitiewe sosio-religieuse filosofie by veral swart Suid-Afrikaners (spesifiek op die platteland) waargeneem word. Daar kan gepraat word van 'n oorkoepelende Afrika-wêreldsiening wat van die Westerse en Oosterse sieninge verskil. Binne die Afrika-siening word siekte en veral Vigs aan hekserie toegeskryf. Om 'n eksterne rede vir 'n siekte te noem verlig skuld en angs, en verteenwoordig 'n poging om Vigs te verklaar. Verder word die gebruik van kondome soms afgekeur omdat daar geglo word dat semen 'n geskenk is van die man; dat semen vrouens mooi en jonk hou en bydra tot die gesonde ontwikkeling van die fetus. Gesien vanuit hierdie perspektief, kan verstaan word waarom voorligting op 'n spesifieke wyse en grootskaals aan swart adolessente gebied moet word (Van Dyk, 2001).

4.6 GEVOLGTREKKINGS

Na aanleiding van die uiteensetting van die konteks van die Suid-Afrikaanse adolessent is die volgende stressore geïdentifiseer wat veral 'n invloed het op die Suid-Afrikaanse adolessent en sy/haar psigologiese welstand.

- Dit is veral die swart adolessent wat blootgestel is aan hoë vlakke van **armoede** en die psigiese gevolge wat dit vir die adolessent mag inhoud.
- As gevolg van bogenoemde werkloosheid onder die wit bevolking word wit adolessente ook meer blootgestel aan **armoede**.
- Die swart leerders vaar steeds slegter in die matriekeksamen weens gebreke in die **onderwysstelsel**. Dit benadeel toelating tot tersiële instansies en werkgeleenthede.
- Beide wit en swart adolessente word blootgestel aan **MIV/Vigs (HIV/Aids)**. Swart adolessente veral op die platteland is egter meer weerbaar weens 'n sosio-religieuse filosofie ten opsigte van siekte. Swart adolessente maak ook minder gebruik van kondome weens kulturele oortuigings.
- Swart adolessente, veral die sogenaamde "township youth", het 'n lang geskiedenis van blootstelling aan politieke **geweld**. Alhoewel daar gevind word dat van dié adolessente verbasende weerbaarheid toon, moet afgelei word dat hierdie adolessente oor die algemeen geweld as 'n oplossing sien. Wit adolessente was selde blootgestel aan politieke

geweld. Beide wit en swart adolessente word egter beïnvloed deur politieke stressore soos die verswakking van die ekonomie as gevolg van beleggerswantroue weens politieke onrus in suidelike Afrika.

4.7 SAMEVATTING

Daar vind tans indringende politieke en sosiale veranderinge in Suid-Afrika plaas. Binne hierdie konteks word adolessente aan vele stressore blootgestel. Die hantering van hierdie stressore kan ontwikkelingstake van hierdie ontwikkelingsfase beïnvloed. Psigologiese welstand word wel in die meeste gevalle bereik en humor en humorsin kan as 'n sterk bydraende faktor gesien word. Versekeie kontekste waarbinne adolessente funksioneer en waar humor en humorsin van toepassing is en as sterkte funksioneer, is in hierdie hoofstuk geïdentifiseer, naamlik

- Verskeie **ontwikkelingstake** moet bemeester word. Psigologiese welstand word bevorder en gehandhaaf wanneer hierdie take suksesvol bemeester word.
- **Humor en humorsin** is bydraend tot sowel die hantering van ontwikkelingstake as die bereik van psigologiese welstand.
- Vele stressore is op sosio-ekonomiese, politieke en opvoedingsvlak aanwesig. **Humor en humorsin** dien as 'n buffer en dra dus by tot psigologiese welstand.
- **Humor en humorsin** figureer as eksterne ondersteuning en innerlike sterkte sowel as sosiale en inter-persoonlike sterkte.
- **Kognitiewe** sowel as **sosiale ontwikkeling** manifesteer in **humor en humorsin**.
- **Humor en humorsin** dra ook by tot gesonde sosiale en kognitiewe ontwikkeling.
- Die skep, gebruik en waardering van humor en humorsin verhoog **psigologiese welstand**.
- Die gebruik van **humor en humorsin** sowel as die daarstel van psigologiese welstand hou belangrike implikasies in vir die terapeut, navorser en opvoeder.

HOOFSTUK 5

METODE VAN ONDERSOEK

5.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk word die metode van die ondersoek bespreek. Aandag sal spesifiek aan die meetinstrumente wat afgeneem is, die veranderlikes ter sprake, die ondersoekgroep, die data-insamelingsproses, die navorsingsvraag en die statistiese prosedures gegee word.

Die doel van die studie is tweeledig. Die primêre doelwit is om die relatiewe bydrae van verskillende veranderlikes tot die verklaring van die variansie in adolessente se psigologiese welstand te ondersoek. Die betrokke veranderlikes is humorsin en ook enkele biografiese veranderlikes. Die tweede doelwit van die ondersoek is om die moontlike rol van geslag, taal en skoolplasing (enkel- en gemengdegeslagskole) in die adolessente se humorsin te ondersoek.

Vir die eerste doelwit van die studie is psigologiese welstand dus die kriteriumveranderlike (afhanklike veranderlike), terwyl die adolessente se humorsin tesame met die enkele biografiese veranderlikes die voorspeller veranderlikes (onafhanklike veranderlikes) is. Tydens die ondersoek van die tweede doelwit is die adolessente se humorsin die afhanklike veranderlike, terwyl hulle biografiese besonderhede die onafhanklike veranderlikes verteenwoordig.

Voordat die meetinstrumente en die data-insamelingsproses in meer besonderhede bespreek word, word die veranderlikes (kriterium- en voorspeller veranderlikes) eers kortliks bespreek.

5.2 KRITERIA- EN VOORSPELLERVERANDERLIKES

Die kriteria vir die bepaling van psigologiese welstand sowel as die voorspeller veranderlikes word vervolgens kortliks bespreek.

5.2.1 KRITERIA VIR BEPALING VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND

Om 'n aanduiding van die adolessente se vlak van psigologiese welstand te verkry, is metings rakende lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin verkry. Gevolglik word in die studie drie kriteriumtellings gebruik. Drie verskillende meetinstrumente is

dan ook gebruik ten einde inligting oor hierdie drie komponente van psigologiese welstand te verkry. Hierdie meetinstrumente word volledig in paragraaf 5.3 bespreek.

5. 2. 2 VOORPELLERVERANDERLIKES

Soos reeds in paragraaf 5.1 aangetoon, word verskillende voorspeller veranderlikes tydens die ondersoek na die primêre doelwit van die studie benut. Eerstens is daar humorsin wat uit verskillende subskale bestaan. 'n Totaaltelling op elkeen van die subskale kan vir elke respondent verkry word. Tweedens is daar enkele biografiese veranderlikes, naamlik die adolessente se geslag, taal en skoolplasing (enkel- en gemengdegeslagskole) wat ook as voorspeller veranderlikes benut sal word. In paragraaf 5.5 word laasgenoemde in meer besonderhede bespreek.

Daar sal nou oorgegaan word tot die bespreking van die verskillende meetinstrumente wat gebruik is om hierdie kriterium- en voorspeller veranderlikes te meet.

5. 3 MEETINSTRUMENTE

- Soos aangedui in paragraaf 5.2.1 is die konstruk psigologiese welstand meëfasettig van aard en drie verskillende komponente, naamlik lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin, is dus betrek. Daar bestaan nie 'n instrument wat al drie hierdie komponente gelyktydig meet nie, en gevolglik is van verskeie meetinstrumente gebruik gemaak; naamlik:
  - Lewenstevredenheidvraelys van Diener
  - Koherensiesinvraelys van Antonovsky
  - Fortologievraelys van Pretorius.

Ten einde 'n meting van die adolessente se humorsin te verkry, is die Multidimensionele humorsinskaal (MHS) gebruik.

Elke meetinstrument word vervolgens bespreek ten opsigte van rasionaal, aard, administrasie en interpretasie, betroubaarheid en geldigheid sowel as motivering vir keuse en gebruik.

5. 3. 1 MEETINSTRUMENTE VIR PSIGOLOGIESE WELSTAND

5.3.1.1 LEWENSTEVREDENHEIDVRAELYS

5.3.1.1.1 RASIONAAL

Die Lewenstevredenheidvraelys staan ook bekend as die Satisfaction with Life Scale (SWLS) Diener, Emmons, Larson en Griffen (1985). Hierdie is 'n

selfrapporteringsvraelys wat die mate van lewenstevredenheid wat 'n persoon ervaar aandui. Die persoon evalueer sy eie belewenis en lewenstevredenheid deur sy huidige belewenis met 'n standaard wat hy vir homself stel, te vergelyk. Volgens Diener *et al* (1985), vind beoordeling op 'n kognitiewe eerder as 'n emosionele vlak plaas.

5.3.1.1.2 AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE

Die SWLS het vyf items en neem slegs 'n paar minute om af te neem. Vrae word op 'n sewepunt-Likertskaal beantwoord. Die response van die individu rakende elk van die vyf items kan gesommeer word om 'n totaalstelling te verkry. Tellings kan wissel vanaf 5 (lae lewenstevredenheid) tot 35 (hoë lewenstevredenheid).

5.3.1.1.3 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Die betroubaarheid van die SWLS is ondersoek deur die interne konsekwenheid-koëffisiënt te bereken. In hierdie geval rapporteer Diener *et al* (1985) 'n koëffisiënt van 0,82. Pavot en Diener (1993) het die Cronbach alfa-koëffisiënt gebruik om 'n aanduiding van die interne konsekwenheid-koëffisiënt te verkry en hulle rapporteer koëffisiënte wat tussen 0,80 en 0,89 wissel. Pavot & Diener (1993) het ook die toets-hertoets-betroubaarheid van die meetinstrument ondersoek en rapporteer in hierdie geval koëffisiënte wat tussen 0,84 en 0,54 wat van een maand tot vier jaar intervalle wissel. Laasgenoemde outeurs het ook aangedui dat die meet-instrument oor goeie konstrukteldigheid beskik.

Die betroubaarheid van die SWLS is ook vir die Suid-Afrikaanse ondersoekgroep ondersoek deur Cronbach se alfa-koëffisiënt te bereken. Dit is vir die verskillende taalgroepe afsonderlik gedoen en die resultate vir die SWLS verskyn in Tabel 5.1.

Tabel 5.1 Cronbach se α -koëffisiënte vir die SWLS en vir die taalgroepe afsonderlik (SA groep)

Vraelys	α -koëffisiënt		
	Engels	Afrikaans	Afrikataal
Lewenstevredenheid	0,792	0,738	0,645

Die koëffisiënte is redelik hoog en daar kan aanvaar word dat die SWLS redelik betroubare metings van die SA-groep se lewenstevredenheid sal verskaf.

5.3.1.1.4 MOTIVERING VIR GEBRUIK

Die SWLS is 'n kort en eenvoudige vraelys. In die literatuurstudie is

lewenstevredenheid as 'n konstruk van psigologiese welstand aangewys. Daar is ook gevind dat dié skaal nuttig is by kruiskulturele aspekte van lewenstevredenheid (Pavot & Diener, 1993). 'n Subjektiewe belewenis van lewenstevredenheid op 'n kognitiewe vlak is van waarde in hierdie studie.

5.3.1.2 KOHERENSIESINVRAELYS

5.3.1.2.1 RASIONAAL

Ten einde 'n meting van 'n persoon se koherensiesin te verkry, kan die *Sense of Coherence* (SOC) vraelys wat deur Antonovsky in 1987 ontwikkel is, gebruik word. Die meetinstrument staan ook as die Koherensiesinvraelys bekend en dit meet die mate waarin 'n persoon 'n gevoel van sekerheid beleef. Die mate waarin die persoon stimuli uit die interne sowel as eksterne omgewing gedurende die verloop van die lewe as gestruktureerd, voorspelbaar en verklaarbaar ervaar, word deur hierdie instrument gemeet. Die SOC verskaf ook 'n aanduiding of die bronne wat beskikbaar is om aan die eise van hierdie stimuli te voldoen, voldoende is en of die eise van bogenoemde stimuli uitdagings is wat die moeite werd geag word om by betrokke te raak en energie in te belê. Die SOC toon 'n positiewe korrelasie met psigologiese en fisieke welsyn (Van Eeden, 1999).

Koherensiesin word as 'n belangrike determinant van psigologiese welstand beskou (Antonovsky, 1987, 1993). Die SOC word as 'n geskikte vraelys beskou om die mate van psigologiese welstand, en meer spesifiek koherensiesin, van 'n persoon aan te dui.

5.3.1.2.2 AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE

Daar bestaan twee weergawes van die Koherensiesinvraelys, naamlik 'n meer omvattende weergawe met 29 items en 'n verkorte weergawe van 13 items. In hierdie studie is die meer omvattende weergawe gebruik. Die vraelys word deur die proefpersoon ingevul deur die 29 items op 'n semantiese differensiaalskaal te beoordeel.

Die instruksies kom op die vraelys voor en is maklik verstaanbaar. Geen tydsbeperking word opgelê nie en die vraelys neem omtrent 20 minute om te voltooi. Die skaal word nagesien deur eerstens die skaalwaardes by spesifieke items (wat negatief geformuleer is) om te draai, en dan die skaalwaardes van die 29 items bymekaar te tel. 'n Totaaltelling met minimum- en maksimumtelling van onderskeidelik 29 en 203 kan op hierdie wyse bekom word (Antonovsky, 1987 in Du Toit,

1999).

'n Hoë telling op die SOC dui daarop dat die individu die interme en eksterne stimuli as ordenbaar, verstaanbaar en redelik voorspelbaar sien; die lewe as hanteerbaar beskou; meen dat hy/sy oor bronne beskik om die lewe te hanteer; dat hy/sy die lewe as sinvol beleef en meen dat hy/sy energie wil belê in die eise wat die lewe stel.

5.3.1.2.3 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Antonovsky (1993) vind by twee verskillende ondersoeke betroubaarheids- en geldigheidsindekse wat tussen 0,88 en 0,91 wissel. Die toets-hertoets-betroubaarheid van die meetinstrument is ook ondersoek en koëffisiënte wat tussen 0,52 en 0,56 wissel is gevind wanneer die tydsverloop tussen die twee toepassings 'n jaar is. In 'n ander ondersoek waar die tydsverloop tussen die twee toepassings twee jaar was, is koëffisiënte gevind wat tussen 0,54 en 0,55 gewissel het. Antonovsky (1993) bevind ook op grond van verskeie studies dat die SOC oor goeie gesigs-, inhouds-, konstruk- en kriteriumgeldigheid beskik (Du Toit, 1999).

Die betroubaarheid van die SOC is ook vir die Suid-Afrikaanse ondersoekgroep ondersoek deur Cronbach se alfa-koëffisiënt te bereken. Dit is vir die verskillende taalgroepe afsonderlik gedoen en die resultate vir die SOC verskyn in Tabel 5.2.

Tabel 5.2 Cronbach se α -koëffisiënte vir die SOC en vir die taalgroepe afsonderlik (SA groep)

Vraelys	α -koëffisiënt		
	Engels	Afrikaans	Afrikataal
Koherensiesin	0,859	0,837	0,770

Die koëffisiënte is hoog en daar kan aanvaar word dat die SOC betroubare metings van die SA-groep se koherensiesin sal verskaf.

5.3.1.2.4 MOTIVERING VIR GEBRUIK

Hierdie vraelys is in die navorsing ingesluit omdat navorsing deur Wissing & Van Eeden (1994) getoon het dat koherensiesin 'n goeie aanduiding en weerspieëling van psigologiese welstand is. Die SOC is ook 'n skaal wat universeel geldig is vir verskillende kultuurgroepe, geslagte en sosiale groepe. In Suid-Afrika word die skaal se bruikbaarheid deur studies van Wissing & Van Eeden (1994) aangetoon. Hulle vind 'n betroubaarheidsindeks van 0,85 en 0,91 (aangehaal uit Du Toit 1999).

5.3.1.3 FORTOLOGIEVRAELYS

5.3.1.3.1 RASIONAAL

'n Vraelys is in 1997 deur Pretorius ontwikkel om persone se vlak van fortologie te evalueer. Volgens Pretorius (1998) ondersoek hierdie vraelys (FORQ) die individu se vermoë om stres te hanteer en gesond te bly. Die krag om stres te hanteer en psigologiese welstand te handhaaf word geput uit:

- die self
- die gesin/familie
- ondersteuning deur andere.

Fortologie ontwikkel uit die interaksie van die persoon met sy/haar leefwêreld en die algemene afleidings wat die persoon oor hom/haarself maak wat uit dié interaksie voortspruit. Hierdie afleidings verteenwoordig evaluasies van die self, familie en ondersteuning van andere. Met ander woorde, 'n persoon se evaluasie van homself, sy vermoëns, ondersteuningsnetwerke en gesinsomgewing beïnvloed sy emosies en gedrag gedurende sy interaksie met die omgewing. Persone wat dus hulself, ondersteuningsnetwerke en omgewing negatief ervaar sal neig om vertwyfeling te sien op sigte van streshantering te hê en dus onderhewig wees aan negatiewe effekte van 'n stressor. Aan die ander kant behoort individue wat 'n hoë mate van fortologie ervaar, geneig te wees om vertroue te hê in hulle vermoë om stres te hanteer; hulle behoort stresvolle gebeure dus beter te kan hanteer as diegene wat nie oor 'n hoë mate van fortologie beskik nie (Julius, 2000).

5.3.1.3.2 AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE

Die FORQ het 20 vrae en daar word aanbeveel dat die vraelys binne groepsverband afgeneem word. Antwoorde word met 'n pen of potlood op 'n vierpunt-Likertskaal afgemerkt. Die skaalwaardes is soos volg:

1. Nie van toepassing;
2. Gering van toepassing;
3. Baie van toepassing;
4. Baie sterk van toepassing.

5.3.1.3.3 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Die betroubaarheid van die FORQ is ondersoek deur onder andere die interne

konsekwentheid-koëffisiënt te bereken. Pretorius (1997) het die Cronbach alfa-koëffisiënt gebruik om 'n aanduiding van die interne konsekwentheid-koëffisiënt te verkry en hy rapporteer vir die totaalskaal 'n koëffisiënte van 0,85 terwyl vir die drie subskale koëffisiënte verkry is wat tussen 0,74 en 0,82 wissel.

Wat die geldigheid van die FORQ betref, vind Pretorius interkorrelasie tussen subskale van 0,38 en 0,48 wat aandui dat alhoewel die skale verband hou, die skale tog onafhanklik is. Die korrelasies tussen die subskale en die totaalskaal was relatief hoog (wissel tussen 0,72 en 0,84) en dit dui daarop dat die subskale betekenisvol tot die meting van fortologie bydra.

Die betroubaarheid van die FORQ is ook vir die Suid-Afrikaanse ondersoekgroep vir die totaalskaal ondersoek deur Cronbach se alfa-koëffisiënt te bereken. Dit is vir die verskillende taalgroepe afsonderlik gedoen en die resultate vir die FORQ verskyn in Tabel 5.3.

Tabel 5.3 Cronbach se α -koëffisiënte vir die FORQ en vir die taalgroepe afsonderlik (SA groep)

Konstruk	α -koëffisiënte		
	Engels	Afrikaans	Afrikataal
Fortologie	0,857	0,841	0,823

Die koëffisiënte is ook in hierdie geval hoog en daar kan aanvaar word dat die FORQ betroubare metings van die SA-groep se fortologie sal verskaf.

5.3.1.3.4 MOTIVERING VIR GEBRUIK

Fortologie toon 'n duidelike verband met psigologiese welstand aangesien die vermoë om stres sinvol te hanteer van kardinale belang vir psigologiese welstand is. Die vermoë om sterktes ten opsigte van stres hantering te identifiseer, asook probleem-oplossingsvaardighede, is ook sterk bydraend tot psigologiese welstand. Die FORQ word dus as 'n geskikte instrument beskou om in die huidige navorsing te gebruik. Aangesien Pretorius dit aanbeveel, sal slegs die totaalskaal van die FORQ in hierdie studie gebruik word.

5.3.2 MEETINSTRUMENT VIR HUMORSIN

Daar is van 'n enkele meetinstrument gebruik gemaak om 'n aanduiding van die adolessente se vlak van humorsin te verkry, naamlik die multidimensionele humorsinskaal (MSHS) van Thorson en Powell (1993). 'n Volledige bespreking van

die skaal volg nou.

5.3.2.1 RASIONAAL

Hierdie skaal is deur Thorson & Powell (1993) ontwikkel en laasgenoemde outeurs dui die volgende elemente aan waaruit humorsin bestaan, naamlik:

- Erkenning van die self as 'n humoristiese persoon
- Erkenning van 'n ander se humor
- Waardering van humor
- Lag
- Perspektief;
- Hanteringshumor (*coping humour*).

Uit bogenoemde elemente is die multidimensionele humorsinskaal ontwikkel en in Tabel 5.4 word die verskillende subskale asook die spesifieke items van elke subskaal aangetoon.

Ten einde die vier verskillende subskale te bepaal is faktorontledings gedoen. Die aanvanklike 124 items is tot 24 items verminder deur middel van 'n hoofkomponent faktorontleding waartydens van die "varimax" rotasie van die asse gebruik gemaak is. Die ontleding het aangetoon dat daar vier faktore voorkom en die items wat ladings op hierdie vier faktore toon, word in Tabel 5.4 verskaf.

Tabel 5.4 Spesifieke items waaruit subskale van humorsinskaal bestaan

Subskaal	Itemnommer
Humorproduksie en kreatiwiteit.	1,5,9,12,15,18 en 24
Gebruik van humor as aanpassings-meganisme vir coping.	2,6,13,16,19,20 en 22
Waardering van humor/sosiale gebruik van humor	3,7,17, 21 en 23
Houding ten opsigte van humor en humoristiese persone	4,8,10,11 en 14

Humorproduksie en kreatiwiteit dui op die erkenning van die vermoë om humor te skep en om andere te amuseer. **Gebruik van humor as aanpassings-meganisme vir coping** dui op die gebruik van humor op 'n bewuste kognitiewe vlak om stres en ongemaklike situasies te hanteer. **Waardering van humor/sosiale gebruik van humor** is 'n aanduiding van die gebruik van humor om sosiale situasies te bemeester. **Houding ten opsigte van humor en humoristiese persone** meet die erkenning van ander persone se humor en humorsin. Ook word die proefpersoon se houding, dit wil sê goedkeuring of afkeuring, van humor gemeet.

5.3.2.2 AARD, ADMINISTRASIE EN INTERPRETASIE

Die meetinstrument bevat 24 items waarvan 18 positief en ses negatief geformuleer is. Dit is gedoen om die probleem van instemmingsgeneigdheid wat mag voorkom, teen te werk. Die toets word op 'n vyfpunt-Likertskaal beoordeel. Die skaalwaardes is soos volg:

1. Verskil baie
2. Verskil
3. Neutraal
4. Stem saam
5. Stem beslis saam

Om 'n persoon se totaalstelling op die humorsinskaal te verkry, word sy/haar response op al die items gesommeer. Aangesien ses van die items negatief geformuleer is, moet die skaalwaardes vir hierdie items eers omgedraai word voordat die totaalstelling bereken kan word. Die laagste moontlike telling is 24 en die hoogste moontlike telling is 120. 'n Hoë telling op die totaal- sowel as die subskaaltellings is aanduidend daarvan dat die persoon hoë vlakke van humorsin toon. Thorson & Powell het 'n studie met 426 persone tussen ouderdom 18 en 90 (gemiddelde ouderdom = 37,9 jaar, S.D. 21,7 jaar) in Nebraska onderneem. Die groep se totaalstellings op die humorsinskaal het tussen 31 en 96 gewissel met 'n gemiddelde van 71,8 en 'n standaardafwyking van 12,9. Geen statisties beduidende verskille in die gemiddelde totaalstellings is vir die verskillende geslagte en ouderdomsgroepe gevind nie. Inligting oor die gemiddeldes en standaardafwykings van voorgenoemde groepe word in Tabel 5.5 verskaf.

Tabel 5.5 Gemiddeldes en standaardafwykings op totaalstelling van humorsinskaal vir verskillende geslagte en ouderdomsgroepe vir 'n studie onderneem deur Thorson en Powell

Geslagte	$\bar{X}$	s
Mans (N = 136)	72,5	13,3
Vroue (N = 290)	71,5	12,8
Ouderdomsgroepe		
18 - 21 (N = 115)	69,8	12,5
22 - 25 (N = 108)	73,0	11,1
26 - 59 (N = 97)	74,0	13,2
60 - 90 (N = 106)	70,9	14,6

Inligting in bostaande tabel is deur die outeurs van die meetinstrument by wyse van persoonlike korrespondensie aan die navorser verskaf. Toestemming is ook van hulle verkry om die MSHS in die huidige studie te gebruik.

5.3.2.3 BETROUBAARHEID EN GELDIGHEID

Volgens Dowling & Fain (1999) is 'n alfa-koëffisiënt van 0,88 vir die totaalskaal van die MSHS bereken terwyl die alfa-koëffisiënte vir die subskale tussen 0,78 en 0,85 gewissel het.

Aangesien die MSHS in Afrikaans vertaal is en ook op Suid-Afrikaanse adolessente toegepas is, is besluit om ook die betroubaarheid van die meetinstrument te ondersoek. Dit is gedoen deur die interne konsekwentheid waarmee die items in elk van die vier subskale sowel as vir die totaalskaal meet, te ondersoek. Cronbach se α -koëffisiënte is vir hierdie doel bereken deur van die SPSS-rekenaarprogrammatuur (SPSS Incorporated, 1983) gebruik te maak. Die koëffisiënte is vir die vier subskale en totaalskaal telkens vir die drie taalgroepe afsonderlik bereken en dit word so in Tabel 5.6 aangedui.

Tabel 5.6 Cronbach se α -koëffisiënte vir die vier subskale en totaalskaal van die MSHS vir die verskillende taalgroepe

Vraelys/konstruk	α -koëffisiënte		
	Engels	Afrikaans	Afrikataal
Skep van humor	0,8358	0,8248	0,7865
Gebruik van humor	0,7866	0,7621	0,7760
Sosiale gebruik van humor	0,6445	0,6125	0,6404
Houding jeens humor	0,6852	0,5904	0,6114
Totaalskaal	0,8995	0,8827	0,8828

Die berekende koëffisiënte in Tabel 5.6 toon eerstens aan dat die koëffisiënte van die totaalskaal vir al drie die taalgroepe hoë interne konsekwente metings lewer. Wat die vier subskale van humorsin betref, toon die eerste twee subskale (skep van humor en gebruik van humor vir coping) vir al drie die taalgroepe ook hoë interne konsekwente metings. Die orige twee subskale (sosiale gebruik van humor en houding jeens humor) toon vir al drie die taalgroepe laer koëffisiënte. Volgens Foster en Parker (1999) is bostaande betroubaarhede egter steeds aanvaarbaar aangesien die skale nie-kognitief van aard is. Volgens hierdie outeurs word in kognitiewe toetse betroubaarhede van 0,8 of hoër verwag, terwyl in nie-kognitiewe metings laer betroubaarhede verwag word aangesien dit gewoonlik 'n breër

konstruk meet. Die laaste twee subskale bestaan net uit vyf items wat ook 'n rol in die bepaling van die betroubaarheid speel.

5.3.2.4 MOTIVERING VIR KEUSE EN GEBRUIK

Die meeste meetinstrumente ten opsigte van humor en humorsin is hoofsaaklik op proefpersone se reaksies gerig. Persone lag byvoorbeeld nie net omdat iets humoristies is nie. Dit kom telkens voor dat iemand uit angstigheid, senuweeagtigheid of weens nabootsing sal lag (Thorson & Powell, 1993)

Verder het verskeie navorsers ook ondersoek gedoen na die erkenning van humor, die gebruik van humor as 'n verdedigingsmeganisme, humorsin as deel van die persoonlikheid en die verband tussen humorsin en kreatiwiteit. Voorafgaande is onder meer deur die 'Situational Humour Response Questionnaire' (Lefcourt & Martin, 1984) die 'Coping Humour Scale' (Lefcourt & Martin, 1983) asook 'Svebak's Sense of Humour Questionnaire' (Svebak, 1974) ondersoek. Geen van die vraelyste ondersoek egter humor as 'n multidimensionele konstruk nie. Humorsin is 'n meerdimensionele en komplekse wêreld- en lewensbeskouing wat onder meer ondersteunend en bydraend tot psigologiese welstand is. Die Multidimensionele Humorsinskaal is derhalwe as die mees veelsydige meetinstrument geïdentifiseer en gevolglik is besluit om dit in hierdie studie te benut (Thorson & Powell, 1993).

5.3.3 BIOGRAFIESE VRAELYS

'n Kort biografiese vraelys is ook gebruik ten einde inligting oor die proefpersone se geslag, ouderdom, skoolplasing (enkel- of dubbelgeslagskole) en huistaal te bekom.

Die wyse waarop die data ingesamel is, word vervolgens bespreek.

5.4 INSAMELING VAN GEGEWENS

In hierdie ondersoek is graad 12-leerders vanuit 10 skole in die Pretoria-omgewing (Gauteng) en Oos-London omgewing (Oos-kaap) betrek. Skole is betrek waar die skoolhoofde bereid was dat die ondersoek gedoen kon word. Gevolglik is van 'n toevallige steekproeftrekkingsmetode gebruik gemaak. Behalwe die skoolhoofde se toestemming is ook die ouers van die leerders se toestemming verkry. Die voltooiing van vraelyste het in een of twee sessies geskied en die onderwysers gemoeid met voorligting was betrokke by die afneem van die vraelyste. Vraelyste is in die leerder se onderrigtaal beskikbaar gestel. Die deelnemers is nie vergoed nie. Vraelyste is na voltooiing gekontroleer vir akkuraatheid en volledigheid.

Response is gekodeer waarna dit in die rekenaar vir ontledingsdoeleindes ingesleutel is.

Die ondersoekgroep in terme van hulle biografiese veranderlikes word in die volgende paragraaf bespreek.

5.5 ONDERSOEGGROEP

Die biografiese veranderlikes wat in die ondersoek ter sprake is, is die adolessente se geslag, taal en skoolplasing. Al drie die biografiese veranderlikes is op die nominale skaal gemeet en kan slegs in terme van frekwensies en persentasies beskryf word. Aanvanklik is inligting vir 906 adolessente bekom. Van hierdie 906 adolessente het slegs 17 manlike en 5 vroulike adolessente wat 'n afrikataal as huistaal het in die enkelgeslag skole voorgekom. Verskeie pogings is aangewend om meer van laasgenoemde adolessente in die steekproef in te sluit, maar dit was nie moontlik nie omdat enkelgeslagskole nie werklik vir hierdie taalgroep voorkom nie. Gevolglik is besluit om die 22 adolessente weg te laat aangesien dit te min is om 'n eie subgroep(e) te vorm. Die finale ondersoekgroep bestaan dus uit 884 adolessente en inligting oor die verspreiding van hulle rakende die drie biografiese veranderlikes, is met behulp van die SAS-rekenaarprogrammatuur (SAS Institute, 1985) bereken en word in Tabel 5.7 verskaf.

Tabel 5.7 Frekwensiedistribusie van ondersoekgroep volgens geslag, taal en skoolplasing

Biografiese veranderlike	Seuns		Dogters		Totaal	
	f	%	f	%	f	%
Gemengdegeslagskole						
Engels	95	35,3	94	30,3	189	32,6
Afrikaans	93	34,6	109	35,2	202	34,9
Afrikataal	81	30,1	107	34,5	188	32,5
Subtotaal	269	46,5	310	53,5	579	-
Enkelgeslagskole						
Engels	85	49,4	70	52,6	155	50,8
Afrikaans	87	50,6	63	47,4	150	49,2
Afrikataal	-	-	-	-	-	-
Subtotaal	172	56,4	133	43,6	305	884

Soos reeds aangetoon, kon daar nie voldoende respondente in die Afrikataalgroep

by enkelgeslagskole bekom word nie. Die ander twee taalgroepe versprei redelik gelykop, naamlik 50,8% Engels- en 49,2% Afrikaanssprekende adolessente. By hierdie skole versprei die seuns en dogters ook redelik gelykop, met effens meer seuns (56,4%) as dogters (43,6%). By die gemengdegeslagskole is die verspreiding van die adolessente volgens taalgroep baie eweredig. In hierdie geval kom weer effens meer dogters (53,5%) as seuns (46,5%) in die ondersoekgroep voor.

Die spesifieke navorsingsvrae wat in die studie ondersoek sal word, word in die volgende paragraaf bespreek.

5.6 NAVORSINGSVRAE

Twee navorsingsvrae word met hierdie studie ondersoek. Die eerste navorsingsvraag handel daarvoor om te bepaal wat die relatiewe bydrae van die verskillende stelle veranderlikes, naamlik humorsin en enkele biografiese veranderlikes, tot die verklaring van die variansie in adolessente se psigologiese welstand is.

Die tweede vraag handel oor die moontlike rol wat die adolessente se biografiese besonderhede, naamlik geslag, taal en skoolplasing in hul beoefening van humorsin mag speel.

Die statistiese prosedures wat in die studie gebruik sal word, word nou bespreek.

5.7 STATISTIESE PROSEDURE

In aansluiting by die eerste navorsingsvraag van hierdie studie (kyk 5.6) is die adolessente se vlak van psigologiese welstand aan die hand van a) lewens-tevredenheid, b) fortologie en c) koherensiesin bereken en dit sal as die drie kriteria in die ontledings gebruik word. Aangesien hier drie kriteria is, sal die ontledings vir elk van hierdie kriteria herhaal word.

Ten einde die mate waarin die variansie in psigologiese welstand (lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin) deur die komponente van humorsin tesame met die biografiese veranderlikes (onafhanklike veranderlikes) verklaar kan word, sal hiërargiese regressie-ontledings uitgevoer word. Om die biografiese veranderlikes in die regressie-ontleding te kon benut, is dit na skynveranderlikes geherkodeer. Veranderlikes met twee kategorieë is as -1 en +1 gekodeer, terwyl waar meer as twee kategorieë aanwesig was, is -1, 0 en +1 gebruik om die verskillende kategorieë te herkodeer. Dit is egter belangrik om daarop te let dat nie alleen die bepaalde voorspeller se unieke bydrae bepaal is nie, maar ook

die bydrae van die **stel** veranderlikes. Die eerste stel is humorsin (met die vier subskale) en die tweede stel is die biografiese veranderlikes.

Die werkswyse wat gevolg is, is om eerstens die totale variansie wat deur die voorspeller veranderlikes gesamentlik (volledige model) ten opsigte van elk van die drie kriteria verklaar, te bepaal. Daarna is telkens een van die voorspeller veranderlikes weggelaat om daardie spesifieke veranderlike se bydrae tot die verklaring van die variansie te bepaal. Aan die einde is al die veranderlikes van 'n bepaalde **stel** voorspellers weggelaat om die bydrae wat hulle gesamentlik tot die variansie in psigologiese welstand lewer, te bepaal. Die persentasie variansie wat deur 'n spesifieke stel veranderlikes verklaar word, word deur R^2 (gekwadreeerde meervoudige korrelasiekoëffisiënt) aangetoon.

Om te bepaal of 'n spesifieke veranderlike of stel veranderlikes se bydrae tot die R^2 -waarde statisties beduidend is, sal dit met behulp van die hiërargiese F -toets ondersoek word. Die wyse waarop hierdie toets bereken kan word, word vervolgens verskaf:

$$F = \frac{(R^2_{y,1..k_1} - R^2_{y,1..k_2}) / (k_1 - k_2)}{(1 - R^2_{y,1..k_1}) / (N - k_1 - 1)}$$

waar:

$R^2_{y,1..k_1}$ = Gekwadreeerde meervoudige korrelasiekoëffisiënt vir die groter getal onafhanklike veranderlikes

$R^2_{y,1..k_2}$ = Gekwadreeerde meervoudige korrelasiekoëffisiënt vir die kleiner getal onafhanklike veranderlikes

k_1 = Groter getal onafhanklike veranderlikes

k_2 = Kleiner getal onafhanklike veranderlikes

N = Totale aantal gevalle

(Van der Walt, 1980)

Behalwe die hiërargiese regressie-ontledings, sal ook die interkorrelasies tussen die voorspellers onderling sowel as met die kriteriumveranderlike aangedui en kortliks bespreek word. Beskrywende statistiek (gemiddeldes en standaardafwykings) van die voorspeller- sowel as die kriteriumveranderlikes sal ook bereken en aangedui word.

Wat die tweede navorsingsvraag betref, word ondersoek ingestel na die beduidendheid van verskille in gemiddelde tellings op die vier subskale van die humorsinskaal vir die drie biografiese veranderlikes. Aangesien drie onafhanklike veranderlikes voorkom en vier afhanklike veranderlikes (vier subskale) ter sprake is, sal 'n meerveranderlike variansie-ontleding (MANOVA) uitgevoer word. Indien 'n beduidende resultaat (F-waarde) met die MANOVA ontledings verkry sou word, sal die analise met eenveranderlike variansie-ontledings op elk van die afhanklike veranderlikes opgevolg word. Indien meer as twee kategorieë (soos by taalgroep) voorkom, sal die Scheffé-prosedure benut word om te bepaal *watter* van die subgroepe se gemiddelde tellings op die afhanklike veranderlikes statisties beduidend verskil. By MANOVA berus statistiese inferensie egter op die volgende aannames:

- (a) die datastel moet afkomstig wees uit 'n meerveranderlike normaalpopulasie,
- (b) met gelyke subgroep kovariansiematrikse, en
- (c) die subgroepe is 'n versameling van onderling onafhanklike datastelle.

(Du Toit & Stumpf, 1982)

Daar kan ten opsigte van die eerste aanname met 'n groot mate van sekerheid aanvaar word dat die datastel uit 'n meerveranderlike normaalpopulasie afkomstig is. Die kleinste getal waarnemings per peil van die drie onafhanklike veranderlikes is 63 en daarom verdeel die subpopulasiegemiddeldes volgens die sentrale limietstelling (Huysamen, 1983) benaderd meerveranderlik normaal.

Om te bepaal of die datastel aan die tweede aanname voldoen, naamlik dié van gelyke subgroep kovariansiematrikse, is 'n deel van die SAS-DISCRIM prosedure (SAS Institute, 1985) gebruik. Wanneer met hierdie prosedure 'n beduidende χ^2 -waarde verkry word, dui dit op ongelyke subgroepekovariansie-matrikse. Hierdie aanname is vir die biografiese veranderlikes (geslag, taalgroep en skoolplasing) rakende die subskale van die humorsinskaal ondersoek en die resultate verskyn in Tabel 5.8.

Tabel 5.8 Toets vir gelykheid van kovariansiematrikse rakende humorsinskaal

Onafh. Veranderlike	χ^2 -waarde	v	p
Geslag	0,154	1	0,6945
Taalgroep	0,106	2	0,9482
Skoolplasing	0,425	1	0,5145

Vanuit Tabel 5.8 is dit duidelik dat nie een van die χ^2 -waardes op minstens die eenpersentpeil beduidend is nie, sodat aanvaar kan word dat gelyke subgroep kovariansiematrikse voorkom.

Wat die derde aanname betref, blyk uit die navorsingsontwerp (kyk 5.1) dat die subgroepe onderling onafhanklik is. Aangesien aan al die aannames voldoen word, sal met die MANOVA-ontledings voortgegaan word.

Die 1 %-peil van beduidendheid word in hierdie studie gebruik en daar word telkens net met routellings gewerk. Om egter ook uitspraak te lewer oor die praktiese belang van statisties beduidende resultate wat met die ondersoek gevind sou word, sal ook na die praktiese beduidendheid van die resultate gekyk word. As maatstaf van praktiese beduidendheid sal effekgroottes bereken word. Soos blyk uit die bespreking sal verskillende statistiese tegnieke aangewend word om die statistiese beduidendheid van die resultate te ondersoek. Weens die verskeie statistiese prosedures wat gebruik word, verskil die metodes ook waarvolgens die effekgroottes bereken moet word. Hierdie metodes sal kortliks bespreek word en riglyne sal verskaf word vir die beoordeling van die effekgroottes soos verskaf deur Steyn (1999).

By regressie-ontledings word die bydrae wat 'n bepaalde voorspeller of stel voorspellers lewer, bereken. In hierdie geval verskaf die effekgrootte 'n aanduiding van die bydrae tot R^2 in terme van die proporsie onverklaarde variansie van die volledige model. Volgens Van der Westhuizen, Monteith en Steyn (1989) kan die effekgrootte van die individuele bydraes in terme van f^2 bereken word en wel met behulp van die volgende formule:

$$f^2 = \frac{R^2 - R^2_1}{1 - R^2}$$

waar:

R^2 = proporsie variansie verklaar deur die volledige model

R^2_1 = proporsie variansie verklaar deur die kleiner getal onafhanklike veranderlikes

Die riglynewaardes wat volgens Cohen gebruik kan word, is die volgende:

$f^2 = 0,01$: klein effek

$f^2 = 0,15$: medium effek

$f^2 = 0,35$: groot effek

Tydens die vergelyking van meer as twee populasiegemiddeldes, sal eenrigting variansie-ontledings uitgevoer word en in hierdie geval sal die effekgroottes soos volg bepaal word:

$$f = \sqrt{(k-1)/(N-k)} \cdot \sqrt{F}$$

Ten einde hierdie effekgroottes te interpreteer, kan die volgende riglynwaardes gebruik word:

$f = 0,1$: klein effek

$f = 0,25$: medium effek

$f = 0,4$: groot effek

Voorgenoemde riglyne sal telkens gebruik word om die praktiese beduidendheid van die verkreeë resultate te beoordeel. Slegs wanneer statisties beduidende resultate (op die 1%-peil) gevind word, sal die ooreenstemmende effekgroottes bereken word.

Daar sal nou oorgegaan word tot die bespreek van die resultate.

HOOFSTUK 6

RESULTATE EN BESPREEKING VAN RESULTATE

6.1 INLEIDING

In hierdie hoofstuk sal die resultate van die ondersoekgroep ontleed en bespreek word aan die hand van die statistiese prosedure wat in die vorige hoofstuk bespreek is. Aandag sal eerstens aan die eerste navorsingsvraag gegee word, waarna die resultate van die tweede navorsingsvraag ondersoek en bespreek sal word.

Voordat oorgegaan word om die resultate van die hiërargiese regressie-ontledings te gee en te bespreek, sal die beskrywende statistieke (gemiddeldes, standaardafwykings en korrelasies) van al die betrokke veranderlikes vir die ondersoekgroep as geheel aangedui en kortliks bespreek word.

6.2 BESKRYWENDE STATISTIEK

Die beskrywende statistiek (gemiddeldes en standaardafwykings) word ten opsigte van die drie kriteria- sowel as die voorspeller veranderlikes vir die totale ondersoekgroep in Tabel 6.1 aangetoon. Behalwe die gemiddeldes en standaardafwykings van die ondersoekgroep word vir interpretasie-doeleindes ook die teoretiese minimum, maksimum en gemiddeldes van die verskillende subskale aangetoon.

Tabel 6.1 Gemiddeldes en standaardafwykings vir die totale ondersoekgroep vir die kriteria- en voorspeller veranderlikes

Veranderlike	N	$\bar{X}$	s	Teoretiese		
				Min.	$\bar{X}$	maks
Kriteriaveranderlikes:						
Lewenstevredenheid	854	22,25	5,95	5	20	35
Fortologie	841	55,99	9,28	20	50	80
Koherensiesin	838	128,22	19,84	29	116	203
Voorspeller veranderlikes:						
Skep van humor	870	23,66	5,13	5	20	35
Gebruik van humor vir coping	858	26,24	4,72	5	20	35
Sosiale gebruik	870	17,80	3,38	5	15	25
Houding jeens humor	869	21,17	3,01	5	15	25

Wanneer na die gemiddeldes van die vier humorsinsubskale gekyk word, moet dit

in gedagte gehou word dat die teoretiese minimum- en maksimumtellings vir die eerste twee subskale, naamlik **skep van humor** en **die gebruik van humor vir coping**, onderskeidelik 5 en 35 is. Vir die orige twee subskale is die twee waardes (minimum- en maksimumtelling) onderskeidelik 5 en 25. Hoe hoër die totaalstelling vir 'n subskaal is, hoe groter is die vlak van humorsin wat die adolessent rakende die bepaalde aspek openbaar. Wat die subskale van die MSHS betref, blyk duidelik uit Tabel 6.1 dat die ondersoekgroep se gemiddeldes op al vier die subskale hoër is as die teoretiese gemiddelde vir die subskale. (Weens 'n gebrek aan beskrywende statistiek vir ander vergelykbare groepe is die teoretiese gemiddelde gebruik).

Uit Tabel 6.1 is dit verder duidelik dat die ondersoekgroep ook ten opsigte van die psigologiese welstandsfaktore 'n hoër gemiddelde op al drie die konstrunkte behaal het as wat die teoretiese gemiddelde tellings vir die konstrunkte is.

Dit wil voorkom of die adolessente oor 'n gemiddelde tot bo-gemiddelde vlak van psigologiese welstand en humorsin beskik.

Tweedens is die verbande tussen die voorspeller veranderlikes onderling asook met die drie kriteria (lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin) ondersoek en vir hierdie doel is Pearson se produkmomentkorrelasiekoëffisiënte bereken. Dit is vir die totale ondersoekgroep gedoen en die resultate verskyn in Tabel 6.2.

Tabel 6.2: Interkorrelasies vir die totale groep

Veranderlike	4	5	6	7
1 Lewenstevredenheid	01	03	03	03
2 Fortologie	14*	09*	15*	08
3 Koherensiesin	11*	07	15*	12*
4 Skep van humor	-	60*	76*	27*
5 Gebruik van humor vir coping		-	64*	49*
6 Sosiale gebruik van humor			-	33*
7 Houdings jeens humor				-

L.W. Desimale tekens is weggelaat; * $p \leq 0,01$

Tydens die bespreking van die resultate in Tabel 6.2 sal daar hoofsaaklik op die korrelasies tussen die voorspellers en die drie kriteria gekonsentreer word. Die korrelasiekoëffisiënte in Tabel 6.2 toon dat:

a) nie een van die subskale van humorsin met lewenstevredenheid (eerste

kriterium) statisties beduidend korreleer nie.

b) drie van die vier subskale, naamlik **skep van humor**, **gebruik van humor vir coping** en **sosiale gebruik van humor**, met fortologie (tweede kriteria) korreleer en dat hierdie koëffisiënte op die 1%-peil beduidend is. Verder is dit duidelik dat die koëffisiënte almal positief is, wat daarop dui dat hoë tellings op elk van die drie subskale (hoë humor) met hoë tellings rakende fortologie gepaardgaan. Met ander woorde, adolessente wat hoë vlakke van psigologiese welstand (fortologie) ervaar, sal geneig wees om hoë vlakke van humor te openbaar.

c) drie van die vier subskale, naamlik **skep van humor**, **sosiale gebruik van humor** en **houding jeens humor** met koherensiesin (derde kriteria) korreleer en dat hierdie koëffisiënte op die 1%-peil beduidend is. In hierdie geval is ook al die koëffisiënte positief, wat daarop dui dat hoë tellings op elk van die drie subskale (hoë humor) met hoë tellings rakende koherensiesin gepaardgaan. Met ander woorde, adolessente wat hoë vlakke van psigologiese welstand (koherensiesin) ervaar, sal geneig wees om hoë vlakke van humor te openbaar.

d) twee van die vier subskale, naamlik **skep van humor** en **sosiale gebruik van humor**, met koherensiesin sowel as fortologie 'n statisties beduidende korrelasie toon. Die resultate in Tabel 6.2 dui reeds in hierdie stadium daarop dat dit veral laasgenoemde twee subskale van die humorsinskaal is wat moontlik die grootste deel van die variansie in psigologiese welstand van adolessente gaan verklaar. Om hierdie aangeleentheid nou verder te ondersoek, word oorgegaan tot die aanbieding van die hiërargiese regressie-ontledings en die bespreking van die vernaamste bevindinge.

6.3 RESULTATE VAN HIËRARGIESE REGRESSIE-ONTLEDINGS

Hiërargiese regressie-ontledings is met behulp van die SAS-rekenaarprogrammatuur (SAS Institute, 1985) gedoen ten einde ondersoek in te stel na die bydraes van die verskillende humorsin-subskale sowel as die biografiese veranderlikes tot die verklaring van die variansie in psigologiese welstand van adolessente. Inligting rakende die psigologiese welstand wat die adolessente ondervind, is verkry deur metings van hulle lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin in te samel. Dit is dus duidelik dat in die studie drie kriteria ter sprake is en die hiërargiese regressie-ontledings is vir elk van hierdie drie kriteria afsonderlik gedoen en sal dus afsonderlik aangetoon en bespreek word.

Die persentasie variansie van die kriterium wat deur elk van die

voorspeller veranderlikes verklaar word, word deur R^2 aangedui. Ten einde die spesifieke bydrae wat elke voorspeller tot 'n bepaalde kriterium se variansie lewer, sal die R^2 -waarde met en weer sonder die bepaalde voorspeller bereken word. Die verskil in R^2 wat voorkom se beduidendheid sal met behulp van die hiërargiese F -toets bereken word. Aangesien 'n relatief groot groep ($N=884$) adolessente in die studie betrek is, word daar verwag om redelik maklik beduidende *statistiese* resultate te verkry. Gevolglik is ook die *praktiese* beduidendheid van die resultate ondersoek deur die effekgroottes (f^2) te bereken. Die effekgroottes is slegs vir die statisties beduidende resultate bereken. Volgens Cohen (Steyn, 1999) kan die volgende riglyne gebruik word om die effekgroottes te beoordeel, naamlik 0,02 as 'n klein 0,15 as 'n medium en 0,35 as 'n groot effekgrootte.

Die resultate van hierdie ontledings word eerstens vir lewenstevredenheid, daarna vir fortologie en laastens vir koherensiesin verskaf. Die resultate vir lewenstevredenheid verskyn in Tabel 6.3.

Tabel 6.3 Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir lewenstevredenheid

Veranderlikes in ontleding	R^2	Bydrae tot R^2 : volledig minus verminderde model	F	f^2
1. [biogr]+[humor]	0,0149	1-6 = 0,0046	1,020	
2. [biogr]+sh	0,0112	2-6 = 0,0009	0,799	
3. [biogr]+hc	0,0124	3-6 = 0,0021	1,867	
4. [biogr]+soh	0,0111	4-6 = 0,0008	0,710	
5. [biogr]+hh	0,0108	5-6 = 0,0005	0,444	
6. [biogr]	0,0103			
7. [humor]+[biogr]	0,0149	7-12 = 0,0101	2,240	
8. [humor]+dt1	0,0099	8-12 = 0,0051	4,523	
9. [humor]+dt2	0,0055	9-12 = 0,0007	0,618	
10. [humor]+dg	0,0064	10-12 = 0,0016	1,414	
11. [humor]+sp	0,0058	11-12 = 0,0010	0,883	
12. [humor]	0,0048			

Sleutel: [biogr=biografiese veranderlikes]; [dt1=taalgroep 1; dt2=taalgroep 2; dg=geslag; sp=skoolplasing]; [sh=skep van humor; hc=gebruik van humor vir coping; soh=sosiale gebruik van humor; hh=houding jeens humor]; [ ] - dui die stelle veranderlikes aan

* $p \leq 0,01$

Die resultate in Tabel 6.3 dui eerstens aan dat al die voorspeller veranderlikes gesamentlik 1,49% ($R^2 = 0,0149$) van die variansie in *lewenstevredenheid* van die adolessente verklaar. Hierdie berekende R^2 -waarde is nie op die 1%-peil beduidend nie [$F_{8,790} = 1,495$].

Die resultate toon verder aan dat die **stel** humorsinveranderlikes 0,46% tot R^2 in die totale model van lewenstevredenheid bydra [$F(4/874)=1,02$] terwyl die stel biografiese veranderlikes (geslag, taalgroep en skoolplasing) 1,01% tot R^2 in die totale model van lewenstevredenheid bydra [$F(4/874)=2,24$]. Nie een van hierdie F -waardes is op minstens die 1%-peil beduidend nie.

Die hiërargiese regressie-ontleding se resultate rakende fortologie word in Tabel 6.4 verskaf.

Tabel 6.4 Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir fortologie

Veranderlikes in ontleding	R^2	Bydrae tot R^2 : volledig minus verminderde model	F	F^2
1. [biogr]+[humor]	0,0355	1-6 = 0,0278	6,298*	03
2. [biogr]+sh	0,0295	2-6 = 0,0218	19,723*	02
3. [biogr]+hc	0,0202	3-6 = 0,0125	11,202*	01
4. [biogr]+soh	0,0349	4-6 = 0,0272	24,745*	03
5. [biogr]+hh	0,0157	5-6 = 0,0080	7,137*	01
6. [biogr]	0,0077			
7. [humor]+[biogr]	0,0355	7-12 = 0,0120	2,719	
8. [humor]+dt1	0,0248	8-12 = 0,0013	1,170	
9. [humor]+dt2	0,0336	9-12 = 0,0101	9,177*	01
10. [humor]+dg	0,0243	10-12 = 0,0008	0,720	
11. [humor]+sp	0,0275	11-12 = 0,0040	3,611	
12. [humor]	0,0235			

Sleutel: [biogr=biografiese veranderlikes]; [dt1=taalgroep 1; dt2=taalgroep 2; dg=geslag; sp=skoolplasing]; [sh=skep van humor; hc=gebruik van humor vir coping; soh=sosiale gebruik van humor; hh=houding jeens humor]; [ ] - dui die stelle veranderlikes aan

* $p \leq 0,01$

Die resultate in Tabel 6.4 dui eerstens aan dat al die voorspeller veranderlikes gesamentlik 3,55% ($R^2 = 0,0355$) van die variansie in *fortologie* van die adolessente verklaar. Hierdie berekende R^2 -waarde is op die 1%-peil beduidend

[$F_{8,779} = 3,588$].

Die resultate toon verder aan dat die **stel** humorsin-veranderlikes 2,78% tot R^2 in die totale model van fortologie bydra [$F(4/874)=6,298$; $p \leq 0,01$]. Die vier humorsin-veranderlikes, naamlik skep van humor, gebruik van humor vir coping, sosiale gebruik van humor en houding jeens humor, dra onderskeidelik 2,18%, 1,25%, 2,72% en 0,8% tot die verklaring van die variansie in fortologie van adolessente by. In al hierdie gevalle is die bydraes op die 1%-peil beduidend.

Die stel biografiese veranderlikes (geslag, taal en skoolplasing) dra 1,20% tot R^2 in die totale model van fortologie by [$F(4/874)=2,719$]. Hierdie F -waarde is nie op die 1%-peil beduidend nie. Die bydrae van die skynveranderlike taalgroep 2 (Afrikaans) tot die verklaring van die variansie in fortologie van adolessente is 1,01% wat wel op die 1%-peil beduidend is.

Na aanleiding van die riglynwaardes van die verskillende effekgroottes, is dit vanuit Tabel 6.4 duidelik dat die bydraes van die statisties beduidende voorspellers aanduidend van 'n klein effekgrootte is.

Die hiërargiese regressie-ontleding se resultate rakende koherensiesin word in Tabel 6.5 verskaf.

Tabel 6.5 Bydraes van die verskillende veranderlikes tot R^2 vir koherensiesin

Veranderlikes in ontleding	R^2	Bydrae tot R^2 : volledig minus verminderde model	F	f^2
1. [biogr]+[humor]	0,0399	1-6 = 0,0242	5,506*	03
2. [biogr]+sh	0,0241	2-6 = 0,0084	7,557*	01
3. [biogr]+hc	0,0180	3-6 = 0,0023	2,057	
4. [biogr]+soh	0,0334	4-6 = 0,0177	16,078*	02
5. [biogr]+hh	0,0295	5-6 = 0,0138	12,485*	01
6. [biogr]	0,0157			
7. [humor]+[biogr]	0,0399	7-12 = 0,0109	2,481	
8. [humor]+dt1	0,0298	8-12 = 0,0008	0,724	
9. [humor]+dt2	0,0291	9-12 = 0,0001	0,095	
10. [humor]+dg	0,0350	10-12 = 0,0060	5,460	
11. [humor]+sp	0,0315	11-12 = 0,0025	2,267	
12. [humor]	0,0290			

Sleutel: [biogr=biografiese veranderlikes]; [dt1=taalgroep 1; dt2=taalgroep 2; dg=geslag; sp=skoolplasing]; [sh=skep van humor; hc=gebruik van humor vir coping; soh=sosiale gebruik van humor; hh=houding jeens humor]; [ ] - dui die stelle veranderlikes aan. * $p \leq 0,01$

Die resultate in Tabel 6.5 dui eerstens aan dat al die voorspeller veranderlikes gesamentlik ongeveer 4,00% ($R^2 = 0,0399$) van die variansie in *koherensiesin* van die adolessente verklaar. Hierdie berekende R^2 -waarde is ook op die 1%-peil beduidend [$F_{8,776} = 4,030$].

Die resultate toon verder aan dat die **stel** humorsin veranderlikes 2,42% tot R^2 in die totale model van koherensiesin bydra [$F(4/874)=5,506$; $p \leq 0,01$]. Wat die bydraes van elk van die humorsinveranderlikes betref, toon drie van die vier veranderlikes 'n statisties beduidende bydrae tot die verklaring van die variansie in koherensiesin van adolessente. Die drie humorsinveranderlikes, naamlik skep van humor, sosiale gebruik van humor en houding jeens humor, dra onderskeidelik 0,84%, 1,77% en 1,38% tot die verklaring van die variansie in koherensiesin van adolessente by. In al drie die gevalle is die bydraes op die 1%-peil beduidend.

Die stel biografiese veranderlikes (geslag, taal en skoolplasing) dra 1,09% tot R^2 in die totale model van koherensiesin by [$F(4/874)=2,481$] en dit is nie op die 1%-peil beduidend nie. Die individuele biografiese veranderlikes lewer ook nie 'n beduidende bydrae tot die verklaring van die variansie in koherensiesin van adolessente nie.

Na aanleiding van die riglynwaares van die verskillende effekgroottes, is dit vanuit Tabel 6.5 duidelik dat die bydrae van al die statisties beduidende voorspellers aanduidend van 'n klein effekgrootte is.

In die volgende paragraaf sal die resultate van die tweede doelstelling van die studie aangedui en bespreek word, naamlik die moontlike rol wat die adolessente se biografiese besonderhede, naamlik geslag, taal en skoolplasing, in hul beoefening van humorsin mag speel.

6.4 RESULTATE VAN MEERVERANDERLIKE VARIANSIE-ONTLEDINGS

Ten einde die moontlike rol wat die adolessente se biografiese besonderhede, naamlik geslag, taal en skoolplasing in hul beoefening van humorsin mag speel, te ondersoek, is die resultate met behulp van die SAS-rekenaarprogrammatuur (SAS Institute, 1985) uitgevoer. Verskeie onafhanklike veranderlikes (biografiese besonderhede) en vier afhanklike veranderlikes (subskale van humorsin) is hier ter sprake en gevolglik is die MANOVA-prosedure gebruik. Die drie hoofeffekte (geslag, taal en skoolplasing) is eerstens afsonderlik getoets. waarna ook die

interaksies (geslag*taal; geslag*skoolplasing en taal*skoolplasing) ondersoek is. Uit Tabel 5.4 is dit duidelik dat geen Afrikataalsprekers by enkelgeslagskole in die ondersoekgroep voorkom nie. Gevolglik moet in ag geneem word dat wanneer die interaksie tussen taal*skoolplasing getoets word, dit slegs ten opsigte van die Engels- en Afrikaanssprekers en skoolplasing (enkel- en gemengdegeslagskole) gedoen is. Die resultate van die MANOVA-ontleding verskyn in Tabel 6.6

Tabel 6.6 Manova F-waardes vir die toets van hoofeffekte en interaksies rakende die humorsinsubskale

Bron	F-waarde+	v	p
Geslag	5,568	4; 818	0,0002*
Taal	2,032	8; 1634	0,0395
Skoolplasing	1,492	4; 818	0,2027
Geslag*taal	1,405	4; 647	0,2307
Geslag*skoolplasing	3,988	4; 647	0,0011*
Taal*skoolplasing	1,807	4; 647	0,1256

* $p \leq 0,01$

+ Hotelling-Lawley-toetsgrootheid is gebruik

Uit Tabel 6.6 blyk dit dat daar verskille in die gemiddelde humorsin-subskale vir die verskillende **geslagte** asook vir die **interaksie tussen geslag en skoolplasing** voorkom wat op die 1%-peil beduidend is. Geen beduidende F-waarde is vir die ander veranderlikes (as hoofeffek of in interaksie met mekaar) gevind nie en gevolglik word dit nie verder ondersoek nie.

Ten einde te bepaal op watter van die vier subskale van die humorsinvraelys daar beduidende verskille in gemiddeldes vir die twee geslagte voorkom, is eenrigting variansie-ontledings gedoen. Laasgenoemde prosedure verskaf eerstens 'n aanduiding ten opsigte van *watter subskale* daar beduidende verskille en tweedens vir *watter groepe* hierdie verskille voorkom. Aangesien vier afhanklike veranderlikes/subskale ter sprake is, is dit volgens Shaw en Du Toit (1985) verkieslik dat die p-waarde van elke vergelyking afsonderlik ten minste $0,01/4 = 0,0025$ sal wees om op die meervoudige peil van 1% beduidend te wees. Die resultate ten opsigte van die vier subskale tesame met die berekende effekgroottes (f) verskyn in Tabel 6.7.

Tabel 6.7 F-waardes van die eenrigting variansie-ontleding om te toets vir verskille in gemiddelde tellings op die humorsin subskale vir die twee geslagte

Humor-subskale	F-waarde	<i>p</i>	<i>f</i>
Skep van humor	16,81	0,0001*	0,14
Gebruik van humor	1,82	0,1782	-
Sosiale gebruik van humor vir coping	9,16	0,0023*	0,11
Houding jeens humor	0,98	0,3213	-

* Beduidend op die 1%-peil vir die gelyktydige vergelyking van 4 subskale ($p = 0,0025$)

Dit is vanuit Tabel 6.7 duidelik dat daar verskille in groepgemiddeldes vir die twee geslagte voorkom rakende twee van die vier humorsin subskale wat op die 1%-peil beduidend is. Die twee subskale is **skep van humor** asook **sosiale gebruik van humor**. Die ooreenstemmende *f*-waardes dui egter aan dat die resultate aanduidend van klein effekgroottes is. Aangesien hier slegs twee groepe ter sprake is, is geen post hoc *t*-toetse uitgevoer nie en die gemiddeldes en standaardafwykings van die twee geslagte vir die twee betrokke subskale word in Tabel 6.8 aangetoon..

Tabel 6.8 Gemiddeldes en standaardafwykings vir die twee geslagte op die twee humorsin subskale

Humor-subskale	Seuns		Dogters	
	$\bar{X}$	<i>s</i>	$\bar{X}$	<i>s</i>
Skep van humor	24,36	5,07	22,95	5,09
Sosiale gebruik van humor	18,12	3,29	17,48	3,44

Die resultate in Tabel 6.8 toon dat die seuns, in vergelyking met die dogters, telkens 'n hoër gemiddelde telling op beide die subskale behaal het. Dit wil dus voorkom of die seuns hoër vlakke van humorsin rakende skep van humor en die sosiale gebruik van humor as die dogters toon. Hierdie bevinding is in ooreenstemming met die literatuur wat aantoon dat seuns, in vergelyking met dogters, meer humor skep en meer dikwels humor gebruik om 'n sosiale situasie te domineer of spanning in so 'n situasie te ontloft (Thorson, Powell, Sarmany-Schuller & Hampes, 1997).

Vervolgens is ondersoek ingestel op watter van die vier subskale van die humorsinvraelys daar beduidende verskille in gemiddeldes vir die vier groepe

(interaksie tussen geslag en skoolplasing) mag voorkom. Die vier groepe is soos volg saamgestel: Groep 1 (seuns in gemengdegeslagskole); Groep 2 (seuns in enkelgeslagskole); Groep 3 (dogters in gemengdegeslagskole); Groep 4 (dogters in enkelgeslagskole). 'n Eenrigting variansie-ontleding is gedoen om te bepaal ten opsigte van *watter subskale* daar beduidende verskille voorkom en tweedens om te bepaal vir *watter groepe* hierdie verskille voorkom. Aangesien hier vier groepe ter sprake is, is die Scheffé-prosedure gebruik om die groepverskille te identifiseer. Die resultate ten opsigte van die vier subskale tesame met die berekende effekgroottes (*f*) verskyn in Tabel 6.9.

Tabel 6.9 F-waardes van die eenrigting variansie-ontleding om te toets vir verskille in gemiddelde tellings op die humorsin subskale vir die vier groepe

Humor-subskale	F-waarde	<i>p</i>	<i>f</i>
Skep van humor	10,08	0,0001*	19
Gebruik van humor vir coping	3,79	0,0103	-
Sosiale gebruik van humor	7,06	0,0001*	16
Houding jeens humor	5,65	0,0008*	14

* Beduidend op die 1%-peil vir die gelyktydige vergelyking van 4 subskale ($p = 0,0025$)

Dit is vanuit Tabel 6.9 duidelik dat daar verskille in groepgemiddeldes vir die vier groepe voorkom rakende drie van die vier humorsin subskale wat op die 1%-peil beduidend is. Die drie subskale is **skep van humor**, **sosiale gebruik van humor** asook **houding jeens humor**. Die ooreenstemmende *f*-waardes dui egter aan dat die resultate aanduidend van klein tot matige effekgroottes is. Aangesien hier vier groepe ter sprake is, is post hoc *t*-toetse met behulp van die Scheffé-prosedure uitgevoer en die gemiddeldes en standaardafwykings van die vier groepe vir die skep van humorsubskaal word in Tabel 6.10 aangetoon.

Tabel 6.10 Scheffé-resultate rakende skep van humor vir die vier groepe

Groepe wat verskil	N	$\bar{X}$	s	GROEPE
Groep 1 van 2	266	24,99	5,23	Seuns gemeng (groep 1)
Groep 1 van 3	168	23,37	4,65	seuns enkel (groep 2)
	303	22,67	5,09	dogters gemeng (groep 3)
	133	23,60	5,04	dogters enkel (groep 4)

Volgens die Scheffé-resultate in Tabel 6.10 verskil die gemiddelde skep van humor-telling van adolessente seuns in gemengdegeslagskole van dié van adolessente seuns in enkelgeslagskole sowel as dié van dogters in gemengdegeslagskole. Laasgenoemde twee groepe se gemiddelde tellings verskil egter nie beduidend van mekaar nie. By nadere ondersoek blyk dit dat die seuns in gemengdegeslagskole 'n beduidend hoër gemiddelde telling op skep van humor as groep 2 (seuns enkel) en groep 3 (dogters gemeng) behaal het.

Dié bevinding stem ooreen met navorsing wat aantoon dat seuns geneig is om meer humor as dogters te skep. Seuns in gemengdegeslagskole neig om humor te skep ten einde dominansie te bevestig en ook as 'n wyse om intimiteit te vestig. Deur die skep van humor kan hulle meisies laat lag en so kontak bewerkstellig. 'n Algemene waarneming wat gemaak kan word, is dat dirigente by sportbyeenkomste net so gewild is soos die hoofseun en sportkapteins by gemengdegeslagskole (Thorson et.al, 1997; Walker & Goodson, 1977).

Dubberley (1993) toon in 'n studie aan dat seuns, in vergelyking met dogters, 'n groter mate van geestigheid (*wit*) openbaar en gevolglik daarop ingestel is in die skep van humor. Vandaar ook die groter waagmoed van seuns om onderwysers subtiel uit te daag deur poetse, grappe en die gee van byname.

Die Scheffé-resultate vir die vier groepe rakende die sosiale gebruik van humorsubskaal word in Tabel 6.11 aangetoon.

Tabel 6.11 Scheffé-resultate rakende die sosiale gebruik van humor vir die vier groepe

Groepe wat verskil	N	$\bar{X}$	s	Groepe
Groep 1 van 2	263	18,59	3,23	seuns gemeng (groep 1)
Groep 1 van 3	170	17,39	3,26	seuns enkel (groep 2)
	305	17,43	3,52	dogters gemeng (groep 3)
	132	17,61	3,27	dogters enkel (groep4)

Soos in die geval van skep van humor, toon die Scheffé-resultate in Tabel 6.11 dat die gemiddelde sosiale gebruik van humor-telling van adolessente seuns in gemengdegeslagskole van dié van adolessente seuns in enkelgeslagskole sowel as dié van dogters in gemengdegeslagskole verskil. Laasgenoemde twee groepe se gemiddelde tellings verskil egter nie statisties beduidend nie. By nadere ondersoek blyk dit dat die seuns in gemengdegeslagskole 'n beduidende hoër

gemiddelde telling op sosiale gebruik van humor as groep 2 (seuns enkel) en groep 3 (dogters gemeng) behaal het. Soos reeds aangetoon het vorige navorsing ook aangedui dat seuns humor meer as dogters gebruik. Die skep van humor en die gebruik van humor gaan hand aan hand. Seuns is meer geneig om humor, in die vorm van sarkasme, grappe of geestigheid (*wit*) te gebruik om outoriteit uit te daag. Seuns gebruik ook humor om groepe te domineer en om leierskap af te dwing (Thorson & Powell, 1993).

Die Scheffé-resultate vir die vier groepe rakende die houding teen humor-subskaal word in Tabel 6.12 aangetoon.

Tabel 6.12 Scheffé-resultate rakende houding teenoor humor vir die vier groepe

Groepe wat verskil	N	$\bar{X}$	s	Groepe
Groep 2 van 1	266	21,45	3,11	seuns gemeng (groep 1)
Groep 2 van 4	168	20,31	3,49	seuns enkel (groep 2)
	302	21,18	2,72	dogters gemeng (groep 3)
	133	21,71	2,51	dogters enkel (groep4)

Volgens die Scheffé-resultate in Tabel 6.12 verskil die gemiddelde houding jeens humortelling van adolessente seuns in enkelgeslagskole van dié van die adolessente seuns in gemengdegeslagskole sowel as dié van dogters in enkelgeslagskole, terwyl laasgenoemde twee groepe se gemiddelde tellings nie statisties van mekaar verskil nie. By nadere ondersoek blyk dit dat die seuns in enkelgeslagskole 'n beduidende laer gemiddelde telling op houding jeens humor as groep 1 (seuns gemeng) en groep 4 (dogters enkel) behaal het.

Die huidige navorsing kan nie plaaslike navorsing ten opsigte van seuns in gemengdegeslag- *versus* enkelgeslagskole opspoor nie. Walker & Goodson (1977) skryf dat seuns in gemengdegeslagskole onderwysers uitdaag en poog om grense tussen outoriteit/leerders deur middel van humor daar te stel.

Die seuns in gemengdegeslagskole poog ook om verhoudings binne die portuurgroep deur middel van humor te bestuur. Seuns in enkelgeslagskole toon daarenteen minder waardering vir humor *per se* aangesien hulle meer ingestel is op fisieke prestasie en direkte kontak/konfrontasie met outoriteitsfigure. Aangesien daar nie dogters teenwoordig is nie, is die verhouding met portuurlede en onderwysers waarskynlik meer direk en hoef strategieë soos humor nie so dikwels

gebruik te word nie. Seuns in gemengdegeslagskole skeep en gebruik humor en ag ook die waarde van humor hoër as seuns in enkelgeslagskole aangesien hulle daardeur intimiteit met die dogters kan vestig.

Dogters in enkelgeslagskole toon 'n beduidende hoër gemiddelde telling op die houding jeens humorskaal as seuns in enkelgeslagskole. 'n Moontlike verklaring hiervoor kan wees dat dogters humor gebruik as buffer teen stres, om liggaamsverhoudinge te hanteer en om intimiteit te vestig. Dogters gebruik humor ook meer geredelik op 'n "self-kleinerende" wyse. Deur jouself af te wys en met jou tekortkominge te spot kan die dogters in enkelgeslagskole waarskynlik gemaklike verhoudings handhaaf en humor as buffer teen stressore gebruik (Rimm, 1999).

Seuns in enkelgeslagskole kan waarskynlik direk uiting gee aan aggressie, terwyl dogters in enkelgeslagskole eerder humor sal gebruik om uiting te gee aan aggressie (Thorson *et al*, 1997).

6.5 SAMEVATTING

Die spesifieke doelwit van die studie was om die bydrae van humorsin tesame met enkele biografiese veranderlikes tot die voorspelling van adolessente se vlakke van psigologiese welstand en dan spesifiek lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin te ondersoek. Hoewel dit die primêre doel van die studie was, is ook die moontlike rol ondersoek wat die adolessente se biografiese besonderhede, naamlik geslag, taal en skoolplasing, in hul beoefening van humorsin mag speel.

Wat die voorspelling van die verskillende komponente van psigologiese welstand (lewenstevredenheid, fortologie en koherensiesin) betref, is dit duidelik dat die genoemde voorspeller veranderlikes gesamentlik slegs daarin slaag om 'n beduidende persentasie van die variansie in fortologie en koherensiesin te verklaar. Die twee stelle (humorsin en biografies) slaag nie daarin om 'n beduidende persentasie van die variansie in lewenstevredenheid van adolessente te verklaar nie.

Wat die spesifieke humorsinveranderlikes betref, lewer al vier die subskale (afsonderlik) 'n statisties beduidende bydrae in die verklaring van die variansie in **fortologie** van adolessente, terwyl drie van die vier subskale, skeep van humor, sosiale gebruik van humor en houding jeens humor, 'n statisties beduidende bydrae in die verklaring van die variansie in **koherensiesin** van adolessente lewer.

Volgens die variansie-resultate wil dit voorkom of die seuns hoër vlakke van

humorsin rakende skeep van humor asook sosiale gebruik van humor as die dogters toon. Wat die interaksie tussen geslag en skoolplasing betref, blyk dit dat die seuns in gemengdegeslagskole 'n beduidende hoër gemiddelde telling op skeep van humor sowel as sosiale gebruik van humor as groep 2 (seuns enkel) en groep 3 (dogters gemeng) behaal het. Wat houding jeens humor betref, toon die seuns in enkelgeslagskole 'n beduidende laer gemiddelde telling as seuns in gemengdegeslagskole asook die dogters in enkelgeslagskole.

Bogenoemde bevindinge word nou in verband met bevindinge in die literatuurstudie bespreek.

- **Fortologie se verband met humorsin**

Soos beskryf in Hoofstuk 2 (kyk 2.3.2) dui fortaliteit op die sterkte van 'n persoon in die bestuur van sy/haar stres en dit berus op 'n beoordeling van die self, die gesin en/of familie en die ondersteuning van andere. Die domeine van fortaliteit is:

- **'n Evalueerende waarneming van die self.** Wanneer die adolessent hom/haarself evalueer, kan humor en humorsin as 'n sterkte geïdentifiseer word en dus bydraend wees tot 'n gevoel van bekwaamheid sowel as bemeestering.
- **'n Evalueerende waarneming van die gesin en/of familie.** Humorsin is bydraend tot die verligting van konflik in 'n gesin en kan sterk bydraend wees tot die kohesie in die gesin en familie.
- **'n Evalueerende waarneming van ondersteuning van andere.** Deur die skeep van humor en die gebruik van humor in sosiale situasies word verhoudings gevestig, intimiteit geskep en onderhou en dit dra daartoe by dat die adolessent 'n ondersteunende netwerk kan opbou.

Humor en humorsin dra dus betekenisvol by tot al drie die domeine van fortaliteit. Dit beteken dus dat die adolessent in sy/haar evaluasie van hom/haarself beseft dat hy/sy oor 'n bemagtende vermoë beskik, maar ook subjektief te wete kom dat daar 'n buffer of sterkte teenwoordig is om stres te hanteer.

Die feit dat die adolessent stres kan hanteer, beter kan cope, sosiale situasies beter kan bestuur en handhaaf deur middel van humor dra dus by tot 'n oortuiging van fortaliteit en psigologiese welstand.

- **Koherensiesin se verband met humorsin.**

Koherensiesin is 'n globale oriëntasie en dui op die mate waarin 'n persoon 'n grondliggende, standvastige en dinamiese gevoel van vertroue en selfvertroue het dat die interne en eksterne omgewing voorspelbaar is; en dat genoegsame hulpbronne beskikbaar is om aan eise te voldoen (kyk Hoofstuk 2, 2.3.1). Deur die skep van humor en die gebruik van humor om te cope sowel as die gebruik van humor in sosiale situasies kan die adolessent die vertroue kweek dat die interne sowel as die eksterne omgewing voorspelbaar is. Deur humor en humorsin kan die adolessent 'n wyse vind om aan eise te voldoen en word koherensiesin versterk.

- **Biografiese gegewens se verband met humorsin**

Die bevindinge van hierdie studie is in ooreenstemming met ander navorsingsbevindinge wat aantoon dat seuns, in vergelyking met dogters, meer humor skep en daarvan in sosiale situasies gebruik maak (kyk Hoofstuk 3). Volgens die resultate van hierdie studie wil dit voorkom of seuns in gemengdegeslagskole, in vergelyking met seuns in enkelgeslagskole, meer daartoe geneig is om humor te skep en te gebruik. Dit kan daaraan toegeskryf word dat humor en humorsin 'n wyse is om gemaklike kontak en intimiteit met dogters te handhaaf. Dit is ook 'n wyse om outoriteit subtiel uit te daag en dominansie aan te dui. Seuns in enkelgeslagskole is waarskynlik meer konfronterend van aard en maak minder gebruik van indirekte konfrontering. Verder toon die resultate dat dogters in enkelgeslagskole 'n hoër gemiddelde telling as seuns in enkelgeslagskole rakende hul houding jeens humor behaal het. Dit kan moontlik toegeskryf word daaraan dat dogters meer van sogenaamde 'kleinerende humor' as seuns gebruik maak en dus die waarde van humor en humorsin hoër as seuns in enkelgeslagskole ag.

HOOFSTUK 7

SAMEVATTING EN GEVOLGTREKKING

7.1 INLEIDING

Die samevatting en gevolgtrekkings van hierdie studie word hier weergegee. Navorsingsvrae wat in Hoofstuk 1 geformuleer is, dien as riglyne in die bespreking van samevattinge en gevolgtrekkings. Die bydrae van hierdie studie ten opsigte van die adolessent en humorsin sowel as die invloed van humorsin op die adolessent se psigologiese welstand word vervolgens bespreek. Ten slotte word aanbevelings vir verdere navorsing gemaak.

7.2 NAVORSINGSVRAE

Soos reeds in Hoofstuk 1 geformuleer, is die primêre navorsingsvraag van hierdie studie soos volg:

- Wat is die verband tussen **humorsin** en **psigologiese welstand** by adolessente?

Ten einde bogenoemde vraag breedvoerig en meer volledig te beantwoord is die volgende spesifieke navorsingsvrae in Hoofstuk 1 gevra. Dié vrae word vervolgens beantwoord.

7.2.1 WAT IS DIE TEORETIESE BESKRYWING VAN HUMORSIN AS 'N KONSTRUK IN DIE LITERATUUR DAAROO?

Op grond van die bevindinge in die literatuurstudie oor humor en humorsin en die resultate van hierdie studie is die volgende psigo-sosiale definisie van humorsin voorgestel :

Humor en humorsin is 'n individuele universiële multi-dimensionele konstruksie wat inherent deel is van die persoonlikheid van die individu en dit behels die vermoë om die lagwekkende waar te neem en/of te skep met die doel om aanpassing te verbeter, stres te verlig en groepkohesie te bewerkstellig. Hierdie definisie impliseer die volgende : Humor/humorsin kan in 'n mindere of meerdere mate by 'n individu voorkom, is teenwoordig in alle kulture, word beïnvloed deur demografiese faktore soos geslag en ouderdom en word gebruik om aanpassing te verbeter.

7. 2. 2 WAT IS DIE TEORETIESE BESKRYWING VAN PSIGOLOGIESE WELSTAND AS 'N KONSTRUK IN DIE LITERATUUR DAAROO?

Psigologiese welstand is die resultaat van 'n dinamiese, interaksionele patroon tussen interne persoonlike sterktes, eksterne ondersteuning en interpersoonlike sosiale vaardighede. Psigologiese welstand impliseer dat die persoon psigologies goed funksioneer en gepaste ontwikkelings-uitkomst bereik ten spyte van stresvolle en/of traumatiese lewenservarings. Dit impliseer ook 'n veerkragtige proses van psigologiese weerbaarheid wat 'n terug 'bons' na vorige of beter funksioneringsvlakke impliseer.

Koherensiesin, lewenstevredenheid, fortaliteit, coping, geharde persoonlikheid en potensie is konstruksie wat psigologiese welstand kenmerk. Vir die doeleindes van hierdie studie is **koherensiesin**, **lewenstevredenheid**, en **fortaliteit** as bepalende aspekte van psigologiese welstand gebruik.

Demografiese faktore soos geslag en ouderdom speel 'n rol by psigologiese welstand. **Omgewingsfaktore** kan dien as beskermings- of risikofaktore en het bepalende invloed op psigologiese welstand. Individuele eienskappe soos **geloofsoortuiging**, **emosionele kognitiewe** en **gedragsaspekte** beïnvloed ook psigologiese welstand.

Die **proses van weerbaarheid** lei tot psigologiese welstand. **Stressore**, **uitdagings** en **trauma** en die wyse waarop dit deur 'n persoon erken, aanvaar en hanteer word speel 'n bepalende rol by 'n persoon se psigologiese welstand. Wat van kardinale belang is, is om te beklemtoon dat psigologiese welstand **dinamies** is en op die hoogste punt van 'n **kontinuum** van menslike funksionering voorkom.

7. 2. 3 WAT IS DIE INVLOED VAN HUMORSIN OP PSIGOLOGIESE WELSTAND SOOS DIT IN DIE LITERATUUR DAAROO VOORKOM?

Uit die literatuurstudie blyk dit dat humorsin as sterkte by die individu psigologiese welstand kan verbeter. Humorsin verhoog buigsaamheid van denke, verbeter probleemoplossing, verminder rigiede denkpatrone, verbeter kommunikasie, verbeter en neutraliseer stres. Humorsin dra ook by tot die vestiging van **gesonde sosiale verhoudinge** en die vestiging van groepkohesie, en dra dus as sodanig by tot psigologiese welstand.

Humorsin dra by tot die hantering van stres, trauma en probleemsituasies aangesien dit persone in staat stel om hul persepsie van die situasie te verander.

Humorsin as 'n bewuste **aanpassingsmeganisme** en as 'n onbewuste **verdedigingsmeganisme** lei daartoe dat die individu angs, aggressie en spanning beter kan hanteer, en dit dra by tot psigologiese welstand.

7. 2. 4 WAT IS DIE AARD EN ONTWIKKELINGSTAKE VAN ADOLESSENSIE, MET SPESIFIEKE VERWYSING NA HUMORSIN EN DIE ADOLESSENT EN SY BEPAALDE OMGEWINGS-FAKTORE WAT PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESSENTE BEÏNVLOED?

Humorsin veroorsaak dat die adolessent sekere ontwikkelingstake met meer gemak kan afhandel; meer spesifiek dra dit soos volg by:

- Vermindering van **ang**s en **konflik** rondom die uitdaging van en onafhanklik wording van ouers en ander volwassenes;
- Vergemakliking van **sosiale verhoudinge** en die vestiging van intimiteit;
- Hantering van **seksualiteit** en fisieke veranderinge;
- Weens **kognitiewe ontwikkeling** kan inkongruensie en diskrepancies in hul leefwêreld waargeneem word. Humorsin dra by tot die hantering van hierdie insig en 'n gevoel van bemeestering van hul omgewing;
- Deur die gebruik van humorsin kan die adolessent sy/haar perspektief van **stresvolle gebeure** aanpas en emosionele afstand skep. Sodoende kan probleme/stres/trauma makliker oorkom word.

7. 2. 5 WAT IS DIE EMPIRIESE VERBAND TUSSEN HUMORSIN EN PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESSENTE IN DIE ONDERSOEKGROEP VAN HIERDIE STUDIE?

Wat die voorspelling van die verskillende komponente van psigologiese welstand (lewenstevredenheid, fortaliteit en koherensiesin) aanbetref, blyk dit dus dat die genoemde voorspeller veranderlikes gesamentlik slegs daarin slaag om 'n beduidende persentasie van die variansie in fortologie en koherensiesin te verklaar.

Wat die spesifieke **humorsinveranderlikes** betref, lewer al vier die subskale (afsonderlik) 'n statisties beduidende bydrae in die verklaring van die variansie in **fortologie** van adolessente, terwyl drie van die vier subskale, skep van humor, sosiale gebruik van humor en houding jeens humor 'n statisties beduidende bydrae in die verklaring van die variansie in **koherensiesin** van adolessente lewer.

Die volgende afleidings kan verder gemaak word, naamlik :

Fortaliteit se verband met humorsin

Fortaliteit is 'n sterkte in die bestuur van stres en dit berus op 'n beoordeling van die self, die gesin en of familie en die ondersteuning van andere. Die domeine van fortaliteit is :

- 'n Evalueerende waarneming van die self

Wanneer die adolessent hom/haarself evalueer kan humor en humorsin as 'n sterkte identifiseer word en dus bydraend wees tot 'n gevoel van bekwaamheid sowel as bemeestering.

- 'n Evalueerende waarneming van die gesin en/of familie

Humorsin is bydraend tot die verligting van konflik in 'n gesin en kan sterk bydraend wees tot die kohesie van verskillende lede van die gesin en familie.

- 'n Evalueerende waarneming van ondersteuning van andere

Deur die skep van humor en die gebruik van humor in sosiale situasies word verhoudings gevestig, intimiteit geskep en onderhou en dra daartoe by dat die adolessent 'n ondersteunende netwerk kan opbou.

Humor en humorsin dra dus betekenisvol by tot al drie die domeine van fortaliteit. Dit beteken dus dat die adolessent in sy/haar evaluasie van hom/haarself besef dat hy/sy oor 'n bemagtende vermoë beskik, maar ook subjektief te wete kom dat daar 'n buffer of sterkte teenwoordig is om stres te hanteer.

Die feit dat die adolessent stres kan hanteer, beter kan cope, sosiale situasies beter kan bestuur en handhaaf deur middel van humor dra dus by tot 'n staat van fortaliteit en psigologiese welstand.

Koherensiesin se verband met humorsin

Koherensiesin is 'n globale oriëntasie en dui op die mate waarin 'n persoon 'n grondliggende, standvastige en dinamiese gevoel van vertroue en selfvertroue het dat die interne en eksterne omgewing voorspelbaar is: en dat genoegsame hulpbronne beskikbaar is om aan eise te voldoen. Deur die skep van humor en die gebruik van humor om te cope, sowel as die gebruik van humor in sosiale situasies, kan die adolessent die vertroue kweek dat sowel die interne as die eksterne omgewing voorspelbaar is. Deur humor en humorsin kan die adolessent 'n wyse vind om aan eise te voldoen en word koherensiesin versterk.

7.2.6 WATTER ROL SPEEL GESLAG, TAALGROEPERING EN SKOOLPLASING AS VOORSPELLERVERANDERLIKES IN DIE VERBAND TUSSEN HUMORSIN EN PSIGOLOGIESE WELSTAND BY ADOLESSENTE IN DIE ONDERSOEKGROEP VAN HIERDIE STUDIE?

Volgens die variansie-resultate wil dit voorkom of die seuns hoër vlakke van **humorsin** rakende **skep van humor** asook **sosiale** gebruik van humor as die dogters toon. Wat die interaksie tussen geslag en skoolplasing betref, blyk dit dat die seuns in **gemengdegeslagskole** 'n beduidende hoër gemiddelde telling op skep van humor sowel as sosiale gebruik van humor as groep 2 (seuns enkel) en groep 3 (dogters gemeng) behaal het. Wat houding jeens humor betref, toon die seuns in enkelgeslagskole 'n beduidende laer gemiddelde telling as seuns in gemengdegeslagskole asook die dogters in enkelgeslagskole.

Biografiese gegewens se verband met humorsin

Die bevindinge is in ooreenstemming met navorsing wat toon dat **seuns**, in vergelyking met dogters, meer humor skep en ook meer in sosiale situasies daarvan gebruik maak. Die **seuns** in **gemengdegeslagskole** skep en gebruik humor meer as seuns in enkelgeslagskole. Dit kan daaraan toegeskryf word dat humor en humorsin 'n wyse is om gemaklike kontak en intimiteit met dogters te handhaaf. Dit is ook 'n wyse om outoriteit subtiel uit te daag en dominansie aan te dui. Seuns in enkelgeslagskole is waarskynlik meer konfronterend van aard en maak minder gebruik van indirekte konfrontering. **Dogters in enkelgeslagskole** behaal ook hoër tellings as seuns in enkelgeslagskole. Dit kan toegeskryf word daaraan dat dogters meer van sogenaamde 'kleinerende humor' gebruik maak en dus die waarde van humor en humorsin hoër as seuns in enkelgeslagskole ag.

7.3 DIE BYDRAE VAN HIERDIE STUDIE.

Hierdie studie kan 'n bydrae lewer ten opsigte van die insig in en begrip van die funksionering van die adolessent. Sodanige kennis kan aangewend word in voorligting, beroepsvoorligting en terapie met adolessente. Verder word begrip en kennis geskep ten opsigte van :

- Die **skep** en **gebruik van humor** by adolessente en hul waarneming en erkenning daarvan.
- Die **gebruik van humorsin** om sosiale verhoudinge te vestig, te handhaaf en te vergemaklik. Hierdie kennis kan aangewend word om adolessente by te

staan in die ontwikkeling van gesonde sosiale verhoudings.

- Die gebruik van humorsin as 'n wyse om te **cope**. Deur hiervan gebruik te maak kan 'n terapeut insig verkry in probleemareas en veral insig verkry ten opsigte van faktore waarmee daar juis nie gecoë word nie. Die analise van grappe en kwinkslae kan leidrade lewer ten opsigte van probleemareas.
- Deur insig in die adolessent se houding jeens humor en humorsin kan persone wat met adolessente gemoeid is makliker en beter met adolessente kommunikeer. Slaggate ten opsigte van grappies kan dus vermy word.
- Die eie model van humor en humorsin kan dien as 'n nuwe invalshoek om humor en humorsin te beskou. Dit kan ook 'n nuwe insig verskaf in intra-psigiese sowel as intra-persoonlike funksionering.

7.4 AANBEVELINGS VIR VERDERE NAVORSING

Die volgende aanbevelings oor verdere navorsing word gemaak:

- Navorsing ten opsigte van die skep en gebruik van humorsin by ekstrovertiewe versus introvertiewe persone.
- Navorsing ten opsigte van humor en humorsin by 'township youth', Kleurling- en Indiërgroepe kan onderneem word. Sodanige resultate kan met die huidige navorsing vergelyk word.
- Die verband tussen humorsin en psigologiese welstand by volwassenes kan ondersoek word.
- Daar is steeds 'n tekort aan neuro-sielkundige navorsing ten opsigte van humor en humorsin.
- 'n Program ten opsigte van die gebruik van humor by voorligting, beroepsvoorligting en terapie met adolessente kan ontwikkel word.
- Insgelyks kan 'n program ontwikkel word om psigologiese welstand by adolessente te bevorder.

Bronnelys

- Allport, G.W. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, Stress and Coping*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1987). Islands Rather than Bridgeheads: The Problematic Status of the Biopsychosocial Model. *Family Systems Medicine*, 7(3), p. 243 - 253.
- Antonovsky, A. (1990). Pathways leading to successful coping and health. In Rosenbaum, M. (Ed) *Learned resourcefulness: On coping skills, self control and adaptive behaviour*. New York: Springer .
- Antonovsky, A. (1993) The structure and properties of the Sense of Coherence Scale. *Social Science and Medicine*, 36(6). p. 725 - 733.
- Apter, M.J., & Smith, K.P.C. (1977). Humour and theory of Psychological reversals. In A.J. Chapman & H.C. Foot (Eds) *It's a funny thing, humour*. Oxford: Pergamon, p. 95 - 100.
- Bainum, C.K., Lounsbury, K.R., & Pollio, H.R. (1984). The Development of Laughing and Smiling in Nursery School Children. *Child Development*, 55, p.1946 - 1957.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44, (9), p. 1175 - 1184.
- Barnhart, N.C. (1989). Humour: An art in itself. *Delta-Kappa Gamma Bulletin*, 55, p. 9 - 12.
- Basckin, D. (2001). Staatskole teenoor Privaat skole. *Die geldstandaard*, Uitgawe 10, p. 37 - 40.
- Beard, P.N.G. (1988). Relevant factors related to the effects of intervention of moral development in South African Youth. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir die Opvoedkunde*, 8(4), p. 298 - 303.
- Ben-Shira, Z. (1985). Potency: A stress-buffering link in the coping-stress-disease relationship. *Social Science and Medicine*, 21, p. 397 - 406.
- Berlyne, D.E. (1972). Humour and its kin. In J.H. Goldstein & P.E. McGhee (Eds) *The Psychology of Humour*. New York: Academic, p. 43 - 59.
- Beukes, R.B.I. (1994). Die geestesgesondheid van swart hoërskoolleerlinge in die Oranje-Vrystaat. Ongepubliseerde doktorsale proefskrif, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein.

- Block, J. (1950). in Strümpfer, D.J.W. (1999) Psychosocial Resilience in Adults - *Studia Psigologica*, 41, (p. 89 - 104).
- Bosch, B. (1997). Humor in die Taalklaskamer. *Journal for Language Teaching*, 31(3), p. 190 - 200.
- Bosch, B., & de Klerk, V. (1997). Humoristiese byname van tieners: 'n sosio-onomastiese perspektief. *Literator*, 18 (1), p. 21 - 36.
- Bowlby, J. (1958). The nature of the child's tie to his mother. *International Journal of Psychoanalysis*, 39, p. 350 - 373 in L. Namehow, K.A. McCluskey-Fawcett & P. McGhee (Eds) (1986). *Humor and ageing*. Orlando: Academic Press.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol. 1)* New York: Basic Books in L. Namehow, K.A. McCluskey-Fawcett & P. McGhee (Eds) (1986) *Humor and ageing*. Orlando: Academic Press.
- Brodzinsky, D.M. (1977). Children's comprehension and appreciation of verbal jokes in relation to conceptual tempo. *Child Development*, 48, p. 960 - 967.
- Brown, G., Wheeler, K., & Cash, M. (1980). The effects of a laughing versus a non-laughing model on humour responses in preschool children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 29, p. 334 - 339.
- Burns, R.B. (1988). Development tasks in adolescence. *South African Journal of Education*. 8(1), p. 22 - 44.
- Carter, R. (1998). *Mapping the mind*. Great Britain: Weidenfeld & Nicolson.
- Cattell, R.B., Eber, H.W., & Tatsouka, M.M. (1980). Handbook for the Sixteen Personality Factor Questionnaire. Illinois: Institute for Personality and Ability Testing.
- Cattell, R.B., & Luborsky, L.B. (1947). Personality factors in response to Humour. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 42, p. 402 - 421.
- Cavill, S. (1998). Helping to make a difference. *The Psychologist*, p. 593 - 596.
- Chetwynd, T. (1982). *Dictionary of symbols*. London: Aquarian Press.
- Cicchetti, D., & Rogosh, F.A. (1997). The role of self-organization in the promotion of resilience in maltreated children. *Development and psychopathology*, 9, p. 797 - 815.
- Cohen, J.S. (1980). Personality profiles of American comic art professionals. *Dissertation Abstracts International*. 41 (4), p.1495 - B.

- Coovadia, I. (2001). *The wedding*. New York: Picador.
- Cole, M. & Cole, S.R. (2000). *The Development of children*. New York: Worth Publisher.
- Coleman, J., & Roker, D. (1998). Adolescence. State of the Art. *The Psychologist*, 10, p. 593 - 596.
- Coles, R. (1989). Moral energy in the lives of impoverished children. In T.F. Dugan & R. Coles (Eds). *The child in our times: Studies in the development of resiliency*, p. 45 - 55. New York: Brunner/Mozel.
- Craig, G.J. (1996). *Human development* (7th ed). Upper Saddle River, N.J.: Prentice Hall.
- Cruse, R., Nicholas, D.R., Gobble, D.C. & Frank, B. (1992). Gender and wellness: A Multi-dimensional Systems Model for Counselling. *Journal of Counselling and Development*, 71, p.149 - 155.
- Deaner, S.L., & McConatha, J.T. (1993). The Relation of Humour to Depression and Personality, *Psychological Reports*, 72, p. 755 - 763.
- Decker, W.H., & Rotondo, D.M. (1999). Use of Humour at Work: Predictors and Implications. *Psychological Reports*, 84, p. 961 - 968.
- De Goede, M., Spruijt, E., & Maas, C. (1999). Individual and family factors and adolescent well-being: A multi-level analysis. *Social Behaviour and Personality*, 27(3), p. 263 - 280.
- Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (1994). American Psychiatric Association, Washington, D.C.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), p. 542-575.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larson, R.J. & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), p. 71-75.
- Douglas H. Heath (1980). Wanted: A Comprehensive Model of Healthy Development, *Personal and Guidance Journal*, p. 391 - 399.
- Douvan, E. (1974). Commitment and Social Contract in Adolescence. *Psychiatry*, 34, p. 22 - 36.
- Dowling, J.S., & Fain, J.A. (1999). A Multidimensional Sense of Humour Scale for School-Aged Children: Issues of Reliability and Validity. *Journal of Pediatric Nursing*, 14(1), p. 38 - 43.
- Dubberley, W.S. (1993). Humour as Resistance in P. Woods & M. Hammersley. *Gender*

- and Ethnicity*. (p. 75 - 94). London: Routledge
- Dunn, D. (1994). Resilient reintegration of married women with dependent children: Employed and Unemployed. Doctoral Dissertation, Department of Health Education, University of Utah, Salt Lake City, Utah.
- Du Toit, L.B.H. (1983). *Handleiding vir die Jung-persoonlikheidsvraelys*. Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing, Pretoria.
- Du Toit, M.M. (1999). Die dinamiek van lewenskonteks, persoonlike faktore, coping prosesse en psigologiese welsyn by jeugdiges, met die oog op programontwikkeling vir kapasiteitsbou. Ongepubliseerde doktorsale proefskrif. PU vir CHO, Potchefstroom.
- Du Toit, S.H.C., & Stumpf, R.H. (1982). *Riglyne by die ontleding van omvangryke datastelle*. Pretoria: Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing.
- Ebata, A., & Moos, R.H. (1991). Coping and Adjustment in Distressed and Healthy Adolescents, *Journal of Applied Development Psychology*, 12, p. 33 - 54.
- Engle, P.L., Castle, S., & Menon, P. (1996). Child development: Vulnerability and resilience. *Soc.Sci.Med.* 43(5), p. 621 - 635.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton.
- Erikson, E.H. (1974). *Identity: youth and crisis*. London: Faber & Faber.
- Erikson, E.H. (1981). *Identity and the life cycle*. New York: International Universities Press.
- Eysenck, H.J. (1941). The appreciation of humour: An experimental and theoretical study. *British Journal of Psychology*, p. 195 - 309.
- Eysenck, H.J. (1972). The Appreciation of Humour: An experimental and theoretical study. In J.H. Goldstein & M.E. McGhee (Eds) *The Psychology of humour*. New York: Academic.
- Feingold, A. (1994). Gender Differences in personality: A Meta-analysis, *Psychological Bulletin*, 3, p. 429 - 456.
- Ferns, I., & Thom, D.P. (2001). Moral development of black and white South African adolescents: Evidence against cultural universality in Kohlberg's theory. *South African Journal of Psychology*, 31(4), p. 38 - 47.
- Fink, A.M. (1976). Application of Social learning principles to a high school psychology of adjustment curriculum: Effects of extra-classroom behaviour, *Dissertation*

- Abstracts International*, 34, p. 3202.
- Finn, C.E. (1994). What to do about education. *Commentary*, p. 30 - 37.
- Foster, J.J., & Parker, I. (1999). *Carrying out investigations in psychology*. Leicester, UK: BPS.
- Forgey, H., Dimant, T., Corrigan, T., Mophuthing, T., Spratt, J., Pienaar, D., & Peter, N. South African Survey 2000/01. Johannesburg: South African Institute of Race Relations.
- Fourie, C.M., & Myburgh, C.P.H. (1989). Aspekte van die ontwikkeling van morele verantwoordelikheid by adolessente. *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Opvoedkunde*, 9(1), p. 68 - 76.
- Francis, Dugmore, H., & Rico (1998). *Madam & Eve's Greatest Hits*, London: Penguin Books.
- Frankel, V.E. (1979). *The unheard cry for meaning*. London: Hodder & Stoughton.
- Freeman, M. (1993). Seeking identity – township youth and social development. *South African Journal of Psychology*, 23(4), p.157 - 166.
- Freeman, M. (2002). Direkteur Geestesgesondheid en Middelmisbruik, Departement van Gesondheid. Persoonlike Kommunikasie 13.3.2002
- Freitas, A.L., & Downey, G. (1998). Resilience: A dynamic perspective. *International Journal of Behavioural Development*, 22 (2), p. 263 - 285.
- Freud, E.L. (1961). *Letters of Sigmund Freud, 1873 - 1939*. London: The Hogarth Press Ltd.
- Freud, S. (1905). *Wit and its relation to the unconscious*. London: T. Fisher Unwin Ltd.
- Freud, S. (1914). *Psychopathology of everyday Life*. London: Ernest Benn Limited.
- Freud, S. (1916). *Introductory Lectures on Psychoanalysis*. Harmondsworth, Penguin Books Ltd.
- Freud, S. (1928). Humour. *The International Journal of Psycho-Analysis*. 9(1), p. 1 - 6.
- Freud, S. (1933). *New introductory lectures on psychoanalysis*. New York: Norton.
- Freud, S. (1957). *Collected papers. Volume 5*. Edited by J. Strachey. London: Hogarth Press.
- Fry, P.S. (1995). Perfectionism, Humour and Optimism as Moderators of Health Outcomes and Determinants of Coping Styles of Women Executives. *Social & General Psychology Monographs*. 121(2). p. 213.

- Gibson, K. (1993). The effects of exposure to violence on children: does violence beget violence? *South African Journal of Psychology*, 23(4), p.167 - 173.
- 'Giggle Guru's Set to take over the World'. Sunday Times, April 16, 2000 (c) The Telegraph, London.
- Garmezy, N., & Masten, A.S. (1986). Stress, competence and resilience: Common frontiers for therapist and psychopathologist. *Behaviour Therapy*, 57 (2), p. 159 - 174.
- Garmezy, N. & Masten, A. (1990). The adaptation of children to a stressful world: Mastery of Fear in L.E. Arnold (Ed), *Childhood Stress*. New York: John Wiley & Sons.
- Gove, S., & Eckenroode, J. (1996). Context and Progress in stress, risk and resilience in Children and Adolescents. Process, Mechanisms and Interventions. In Haggerty, R.J. Sherrard, L.R., Garmezy, N. & Rutter A.M. (Eds). Cambridge: Cambridge University Press, p. 29 - 48.
- Grotberg, E.H. (1997). The international resilience research project. Unpublished paper. Civitan International Research Centre, U.A.B.
- Glantz, M.D., & Johnson, J.L. (1999). *Resilience and Development. Positive Life Adaptations*. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Galliher, R.V. (1999). Power and Psychological Well-Being in Late Adolescent romantic Relationships. *Sex Roles: A Journal of Research*, p.1 - 17.
- Garbers, J.G., Wiid, A.J.B., Myburgh, C.P.H., van Biljon, S.S., & Fourie, C.M. (1983). *Adolesensie. Ontwikkelingspatrone van Afrikaanssprekende skoolgaande jeug*. Durban/Pretoria: Butterworth.
- Gorard, S. (1998). The role of nostalgia in school choice. *School Leadership & Management*, 18(4), p. 511 - 524.
- Gregg, A. (1928). The Origin of Early Development of Children's Humour (1979). In McGhee, P.E. (Ed) *Humour its Origin and Development*. San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- Haffajee, F., & Green, P. (2001). Zimbabwe. Meltdown Strategies. Financial Mail, 26.10.2001, p. 30.
- Haggerty, R.J., Sherrard, C.R., Garmezy, N., & Rutter, M. (1996). *Stress, Risk and Resilience in Children and Adolescents. Processes, Mechanisms and Interventions*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hampes, W.P. (1992). Relation between Intimacy and Humour. *Psychological Reports*, 71, p. 127 - 130.
- Hampes, W.P. (1993). Relation between Humour and Generality. *Psychological Reports*, 73, p. 131 - 136.
- Hampes, W.P. (1994). Relation between Intimacy and the Multidimensional Sense of Humour Scale. *Psychological Reports*, 74, p. 1360 - 1362.
- Hatfield, T., & Hatfield, S.R. (1992). As if your life depended on it: Promoting Cognitive Development to promote wellness. *Journal of Counselling and Development*, 71, p. 164 - 167.
- Hauser, J. (1981). Adolescents and religion. *Adolescence*, 26 (62), p. 309 - 320.
- Hayes, L. & Watson, J. (1981). Facial orientation of parents and elicited smiling by infants. *Infant Behaviour and Development*, 4, p. 333 - 340 in L. Namehow , K.A. McCluskey-Fawcett, P.E. McGhee (Eds) (1986) *Humour and Aging*. Orlando: Academic Press, Inc.
- Herzog, T.R., & Larwin, D.A. (1988). The Appreciation of Humour in Captioned Cartoons. *The Journal of Psychology*, p. 597 - 607.
- Hightower, E. (1988). Four Illustrations of Healthy Personality: A Prescription for Living the good Life. *Journal of Clinical Psychology*, 44 (4), p. 527 - 535.
- Hofmeyr, J. (2001). Wanted: People to inspire our Youth. *Sunday Times*, 9.12.2001, p. 21.
- Holahan, C.J., & Moos, R.H. (1990). Life Stressors, resistance factors and improved psychological functioning: An extension of the stress resistance paradigm. *Journal of Personality and Social psychology*, 58, p. 909 - 917.
- Holahan, C.J., Moos, R.H., & Schaefer, J.A. (1996). Coping, stress, resistance and growth: Conceptualising adaptive functioning. In M. Zeidner & N.S. Endler (Eds) *Handbook of coping. Theory, research, applications*. (p. 24 - 43). New York. John-Wiley.
- Huysamen, G.K. (1983). *Inferensiële statistiek en navorsingsontwerp: 'n inleiding*. Kaapstad: Academica.
- Jackson, D.E., Jackson, K.A., & Kimberley, (1997). Gender, Object, and Humour. *Current Psychology*, 15(4), p. 286.
- Jacobson, C. (2001). Rand's battering will drive up food prices. *Sunday Times*

9.12.2001, p. 1.

Jordan, B. (2001). Teen drug abuse hits a record high. *Sunday Times*, December 2, 2001, p. 5.

Julius, N. (2000). *Fortitude and Gender*. Assignment submitted in partial fulfilment of the requirement for the degree of Ph.D. Dept. of Psychology. University of the Orange Free State.

Jung, C. (1964). *Man and his symbols*. London: Picador.

Kaplan, L.J. (1978). *Oneness and Separateness: From infant to individual*. New York: Simon and Schuster.

Kaufman, J., & Zigler, E. (1989). The intergenerational transmission of child abuse in Cicchetti, D. & Carlson, V. (Eds) *Child Maltreatment: Theory and research on the causes and consequences of child abuse and neglect* (p. 129 - 150). Cambridge: Cambridge University Press.

Kruger A. (1996). The Nature of Humour in Human Nature: Cross-Cultural Commonalties. *Counselling Psychology Quarterly*, 9(3), p. 235.

Kobasa, S.C. (1979). Stressful Life events, Personality and Health: An Inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(1), p. 1 - 11.

Kobasa, S.C. (1982). Social Psychology of Health and Illness. In G.S. Sanders, G.S. & J. Suls (Eds). *Social Psychology of Health and Illness*, p 3 - 32. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers.

Kohlberg, L. (1975). A cognitive developmental approach to moral education. *Phi Delta Kappan*, 56(10), p. 610 - 640.

Kuiper, N.A. McKenzie, S.D. & Belanger, K.A. (1995). Cognitive appraisals and individual differences in sense of humour: Motivational and Affective Implications. *Personal and Individual differences*, 19(3), p. 359 - 372.

Kümpfer, K. (1999). Factors and processes contributing to resilience: The resilience framework In M. Glantz & J. Johnson, (Eds) *Resilience and development: Positive life adaptations*. New York: Plenum Press.

Langenhoven, C.J. (1949). *Versamelde Werke*. Kaapstad: Nasionale Pers Beperk.

Lau, S., & Kwok, L. (2000). Relationship of Family environment to adolescents' depression and self-concept. *Social Behaviour and Personality*, 28(,) p. 41 - 50.

Lazarus, R.L., & Folksmans, S. (1984). *Stress. appraisal and coping*. New York:

Springer.

- Larson, R.W. (2000). Toward a Psychology of Positive Youth Development. *American Psychologist*, 55(1), p. 170 - 183.
- Lefcourt, H.M., & Martin, R.A. (1983). Coping Humour Scale In J.A. Thorson & F.C. Powell (1993) Development and Validation of a Multidimensional Sense of Humour Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 49(1), p. 13 - 23.
- Lefcourt, H.M., & Martin, R.A. (1984). Situational Humour response questionnaire in J.A. Thorson & F.C. Powell (1993) Development and Validation of a Multidimensional Sense of Humour Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 49(1), p. 13 - 23.
- Lefcourt, H.M., & Martin, R.A. (1986). *Humour and life stress: antidote to adversity*. New York: Springer.
- Lerner, R.M. (1998). Adolescent development: Challenges and opportunities for research, programs and policies. *Annual review of Psychology, Annual*, p. 1 - 31.
- Le Roux, M. (1987). Adolescence, Morality and Reading Guidance. *Crux*, 21(1), p. 50 - 56.
- Lewis, J. (1991). *The Physiological and Psychological Development of the Adolescent*. Yale: New Haven Teachers Institute.
- Lezak, M.D. (1995). *Neuropsychological Assessment*, 3rd Edition. New York: Oxford University Press.
- Louw, D.A., Van Ede, D.M., & Louw, A.E. (1998). *Menslike Ontwikkeling*. 3e Uitgawe Kaapstad: Kagiso Tersiêr.
- Lowis, M.J. (1993). *Humour, its nature, definition and use*. Ongepubliseerde Doktorale proefskrif, Unisa, Pretoria.
- Luborsky, L.B., & Cattle, R.B. (1947). The validation of personality factors in humour. *Journal of Personality*, 15, p. 284 - 291.
- Luckner, J.L., & Yager, C.C. (1997). What's so funny? *American Annals of the Deaf*, 142(5), p. 373 - 378.
- Madela-Mntla, E. 2002 Deputy Director Mental Health and Substance Abuse - Department of Health. Persoonlike kommunikasie 13.3.2002.
- Madsen, K.B. (1988). *A history of Psychology in Meta-scientific perspective*. Amsterdam: North Holland.

- Marcia, J.E. (1980). Identity in adolescence In J. Adelson (Ed) *Handbook of adolescent psychology*. New York: Wiley.
- Maslow, A.H. (1970). *Motivation and personality*. New York: Harper.
- Masten, A.S. (1986). Humour and Competence in School-aged Children. *Child Development*, 57, p. 461 - 473.
- Masten, A.S. (1994). Resilience in individual development: Successful adaptation despite risk and adversity. In M.C. Wang & E.W. Gorden (Eds). *Educational resilience in inner-city America* (p. 3 - 25), Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Masten, A.S., & Coatsworth, J.D. (1998). The development of Competence in favourable and unfavourable environments. *American Psychologist*, 23(2), p. 205 - 220.
- McCayley, C., Woods, K., Coolidge, C., & Kulick, W. (1983). More aggressive cartoons are funnier. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, p. 817 - 823.
- McGhee, P.E. (1971). Development of the Humour Response: A Review of the Literature. *Psychological Bulletin*, 76(5), p. 328 - 348.
- McGhee, P.E. (1977). A model of the origins and early development of incongruity-based humour In A.J. Chapman & H.C. Foot (Eds), *It's a funny thing humour* (p. 27 - 36) Oxford: Pergamon.
- McGhee, P. (1979). *Humour. Its origin and development*. San Francisco:W.H. Freeman and Company.
- McGhee, P. & Chapman, A.J. (1980). *Children's humour*. New York: Chichester.
- McGhee, P.E., & Lloyd, S. (1981). Behavioural Characteristics associated with the development of humour in young children. *The Journal of Genetic Psychology*, 141, p. 253 - 259.
- McGhee, P., & Goldstein, J.H. (1983). *Handbook of Humour Research. Volume 2*, New York: Springer-Verlag.
- McKinnell, A.L., & Andrews, F.M. (1983). Components of perceived Life Quality, *Journal of community Psychology*, 11, p. 98 - 110.
- Meyers, D.G., & Diener, E. (1996). The Pursuit of Happiness, *Scientific American*, p. 54 - 56.
- Moos, R.H. (1994). Conceptual and empirical advances in stress and coping theory. Paper presented at the 23rd International Congress of Applied Psychology, July

- 17th - 22nd, Madrid, Spain.
- Moran, C.C. (1999). Differential Influences of Coping Humour and Humour Bias on Mood. *Behavioural Medicine*. p. 1 - 12.
- Myers, J.E. (1992). Wellness, prevention, development: The cornerstone of the Profession, *Journal of Counselling and Development*, 71. p. 136 - 139.
- Myers, D.G., & Diener, E. (1997). The Pursuit of Happiness. *Scientific American*, Special Issue, p. 40.
- Myers, S.A., Ropog, B.L., & Rodgers, R.P. (1997). Sex Differences in Humour. *Psychological Reports*, 81, p. 221 - 222.
- Nahemow, L. McCluskey-Fawcett, K.A., & McGhee, P. (1986). *Humor and Ageing*. Orlando: Academic Press.
- Olson, J.M. (1992). Self-perception of Humour. Evidence for Discounting and Augmentation Effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62,(3), p. 369 - 377.
- Overholser, J.C. (1992). Sense of Humour when coping with life stress. *Personal and individual differences*, 13(7), p. 799 - 804.
- Owen, H.M., & Hogan, J.D. (1983). Development of Humour in Children: Roles of Incongruity, Resolution and Operational Thinking, *Psychological Reports*, 53, p. 477 - 478.
- The Concise Oxford Dictionary. Ninth Edition. (1995). Oxford: Oxford University Press.
- Parkhurst, J.T., & Asher, S.R. (1992). Peer rejection in middle school: Subgroup differences in behaviour, loneliness, and inter-personal concerns. *Developmental Psychology*, 28 (2), p. 231 - 241.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction with Life Scale. *Psychological Assessment* 5(2), p. 164 - 172.
- Petersen, A.C., & Spiga, R. (1982). Adolescence and Stress. In L. Goldberger & S. Breznits. *Handbook of Stress. Theoretical and Clinical Aspects*. New York: Free Press.
- Peterson, P.E. (1997). A Report Card on School Choice. *Commentary*. p19 - 33.
- Piaget, J. (1952). *The Origins of intelligence in children*. New York: International Universities Press.
- Piaget, J. (1962). *Play, dreams and imitation in childhood*. New York: Norton.

- Piaget, J. (1972). Intellectual evolution from adolescence to adulthood. *Human Development*, 15, p. 1 - 12.
- Pienaar, J. (2001). Psigofortologie. Die Evaluering van Kümpfer se model in die praktyk. Voordrag gelewer by Universiteit van die Vrystaat, 2001.
- Prerost, F.J. (1984). Evaluating the systematic use of humour in psychotherapy with adolescents. *Journal of Adolescence*, 7, p. 267 - 276.
- Pretorius, T.B. (1997). Salutogenic resistance resources: The role of personal and environmental characteristics in stress-resistance. Unpublished doctoral thesis, University of the Orange Free State, Bloemfontein.
- Pretorius, F. (2001). *Verskroeiende Aarde*. Kaapstad: Human & Rosseau.
- Ransonhoff, F. (1975). Some observations on humour and laughter in young adolescent girls. *Journal of Youth and Adolescence*, 4, p. 155 - 170 in L. Namehow, K.A. McCluskey-Fawcett, & P.E. McGhee (Eds) (1986) *Humor and Ageing*. Orlando: Academic Press.
- Raskin, V. (1985) Jokes. *Psychology Today*, p. 34 - 39.
- Rimm, S., Rimm-Kaufman, S., & Rimm, I. (1999). See *Jane Win*. New York: Crown Publishers.
- Robinson, S., & Sadan, M. (1999). *Where Poverty hits hardest. Children and the budget in South Africa*. Cape Town: Idasa.
- Rosenbaum, M. (1988) Learned resourcefulness, Stress and Self-regulation. In S. Fisher & J. Reason (Eds) *Handbook of life stress cognition and health*, p. 483 - 496 Chichester: Wiley.
- Rosenblum, G.D., & Lewis, M. (1999). The Relations among Body Image, Physical Attractiveness, and Body Mass in Adolescence. *Child Development*. 70(1), p. 50 - 64.
- Ruch, W., McGhee, P.E., & Hehl, F.J (1990). Age differences in the enjoyment of incongruity-resolution and nonsense humour during adulthood. *Psychology and Aging*, 5(3), p.348 -355.
- Ruch, W., & Carrell, A. (1998). Trait cheerfulness and the Sense of Humour. *Personal and Individual Differences*, 14(4), p.551 - 558.
- Rutter, M. (1995). Psychosocial Adversity: Risk, Resilience & Recovery. *South African Journal of Child and Adolescent Psychiatry*, 7(2), p. 75 - 88.

- Ryff, L.D. & Singer, B. (1998). The Contours of Positive Human Health, *Psychological Inquiry*, 9(1), p.1 - 28.
- SAS Institute (1985). SAS user's guide: Statistics version 5 edition. Cary: Author.
- Schaefer, J.A., & Moos, R.H. (1992). Life crises and personal growth. In B.N. Carpenter (Ed) *Personal Coping: Theory, research and Application* (p 150-170) Westport, CT: Preager.
- Schlebusch, L. (1996) Health Psychology in South Africa: An Introduction, *South African Journal of Psychology*, 26(1), p.1 - 3.
- Schultz, D. (1977). *Growth Psychology. Models of the healthy personality*. New York: D. van Nostrand Company.
- Schultz, T.P. (1977). A cross-cultural study of the structure of humour, in A.J. Chapman & H.C. Foot (eds) *It's a funny thing, humour*, Oxford: Pergamon.
- Seeman, J. (1989). Toward a Model of Positive Health, *American Psychologist*, 44(8), p. 1099 - 1109.
- Seligman, M. (1975). *Helplessness: On Depression, Development, and Death*. San Francisco: Freeman.
- Seligman, M.E.P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive Psychology. An Introduction. *American Psychologist* 55(1), p. 5 - 14.
- Shapiro, D.H., Schwartz, C.E., & Astin, J.H. (1996). Controlling ourselves, controlling our world: Psychology's role in understanding positive and negative consequences of seeking and gaining control. *American Psychologist*, 51(12), p. 1213 - 1230.
- Shaw, T.M. & Du Toit, S.H.C. (1985). *Casual relationships in longitudinal data*. Research Report WS-33, Pretoria: Human Sciences Research Council.
- Sherman, L. (1975). An ecological study of glee in small groups of pre-school children. *Child Development*, 46, p. 53 - 61.
- Short, E.J., Basili, L.A., & Schatschneider, C.W. (1993). Analysis of Humour Skills among Elementary School Students: Comparisons of Children with and without intellectual Handicaps. *American Journal on Mental Retardation*, 98(1), p. 63 - 73.
- Simons, C.J.R., McCluskey-Fawcett, K.A., & Popini, R. (1986). Theoretical and Functional Perspectives and the development of humour during infancy, childhood and adolescence in L. Nahemow, K.A. McCluskey-Fawcett & P.E. McGhee. *Humor and ageing*, Orlando: Academic Press.

- Smith, C., & Carlson, B.E. (1997). Stress, Coping and Resilience in children and youth. *Social Service Review*, 72, p. 3.
- SPSS Incorporated (1983). SPSS user's guide. New York: Author.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, Conflict and Harmony in the Family Relationship. In S.S. Feldman & G.R. Elliot (Eds) *At the threshold. The developing adolescent*. Cambridge: Harvard University Press.
- Steinberg, L., & Meyer, R.B. (1995). *Childhood*. New York: McGraw-Hill.
- Steinberg, L. (2001). Adolescent Development. *Annual Review of Psychology*. Annual 2001, p. 1 - 29.
- Steyn, H.S. (1999). *Praktiese beduidendheid: die gebruik van effekgroottes*. Potchefstroom: Publikasiebeheer Komitee, PU vir CHO.
- Strümpfer, D.J.W. (1990). Salutogenesis: A new paradigm, *South African Journal of Psychology*, 20(4), p. 265 - 274.
- Strümpfer, D.J.W. (1995). The origins of health and strength: from "Salutogenesis" to "Fortigenesis", *South African Journal of Psychology*, 25(2), p. 81 - 87.
- Strümpfer, D.J.W. (1999). Psychosocial Resilience in Adults. *Slovak Academy of Science*, 41, p. 89 - 104.
- Strümpfer, D.J.W. (1999). Psycho-Social Resilience in Adults. *Studia Psigologica*, 41, p. 89 - 104.
- Strümpfer, D.J.W. (2001). Psychometric properties of an instrument to measure resilience in adults. *South African Journal of Psychology*, 31(1), p. 36 - 44.
- Strümpfer, D.J.W., & Mlonzi, E. (2001). Antonovsky's Sense of Coherence Scale and job attitudes: Three Studies. *South African Journal of Psychology*, 31(1), p. 30 - 45.
- Sunter, C. (1996). *The high road: Where are we now*. Cape Town: Tafelberg, Human & Rousseau.
- Svebak, S. (1974). Revised questionnaire on the sense of humour. *Scandinavian Journal of Psychology*, 15, p. 328 - 331.
- Tanno, D.V., & Conzález, A. (1998). Communication and Identity Across Cultures, *International and Intercultural Communication Annual*, 21.
- Thom, D.P. (1988). 'n Psigologiese ontleding en vergelyking van die blanke en swart adolessent ten opsigte van ouer-kinderverhoudings, identiteitsontwikkeling en die vorming van 'n beroepsidentiteit. Ongepubliseerde doktorsale proefskrif, Universiteit

- van Suid-Afrika, Pretoria.
- Thorson, J.A., & Powell, F.C. (1991). Measurement of sense of humour. *Psychological Reports*, 66, p. 737 - 738.
- Thorson, J.A., & Powell, F.C. (1993) Sense of Humour and Dimensions of Personality. *Journal of Clinical Psychology*, 49(6), p. 99.
- Thorson, J.A., & Powell, F.C. (1993). Development and Validation of a Multidimensional Sense of Humour Scale. *Journal of Clinical Psychology*, 49(1), p.13 - 23.
- Thorson, J.A., & Powell, F.C. (1993). Relationships of Death Anxiety and Sense of Humour. *Psychological Reports*, 72, p. 1364 - 1366.
- Thorson, J.A., & Powell, F.C. (1993). *Multidimensional Sense of Humour Scale*. Department of Gerontology, University of Nebraska, Omaha.
- Thorson, J.A., & Powell, F.C. (1994). Depression and Sense of Humour. *Psychological Reports*, 75, p. 1473 - 1474.
- Thorson, J.A., & Brdar, I. (1997). Factor-analytic Study of sense of humour in Croatia and the U.S.A. *Psychological Reports*, 81, p. 971 - 977.
- Thorson, J.A., Powell, F.C., Sarmany-Schuller, I., & Hampes, W. (1997). Psychological Health and Sense of Humour. *Journal of Clinical Psychology*, 53(6), p. 605 - 619.
- Thom, D.P. (1998). in Louw, D.A., Van Ede, D.M., Louw, A.E., (eds) *Menslike Ontwikkeling*. 3e Uitgawe. Kaapstad: Kagiso Tersiër.
- Tudin, P., Straker, G. & Mendolsohn, M. (1994). Social and Political Complexity and Moral Development. *South African Journal of Psychology*, 24, p. 163 - 168.
- Valliant, G.E. (2000). Adaptive Mental Mechanisms. *American Psychologist*, 55(1), p. 89 - 88.
- Van der Walt, H.S. (1980). Die wetenskaplike gebruik van inligting by voorligting en keuring vir vakleerlingopleiding. *Humanitas*, 6(2), p. 85 - 96.
- Van der Westhuizen, G.J., Monteith, J.L. de K., & Steyn, H.S. (1989). Relative contribution of different sets of variables to the prediction of the academic achievement of black students. *South African Journal of Education*, 9(4), p. 769-773.
- Van Dyk, A.C. (2001). Traditional African beliefs and customs: Implications for AIDS education and prevention in Africa. *South African Journal of Psychology*, 31(2), p. 60 - 66.
- Van Eeden, C. (1996). Psigologiese welstand en koherensiesin. Ongepubliseerde

- doktorale proefskrif, PU vir CHO, Potchefstroom.
- Venter, M.E. (2000). Die verband tussen persepsie van ondersteuningsnetwerke en psigologiese weerbaarheid by kinders in hul laat middelkinderjare uit enkelouergesinne. Ongepubliseerde skripsie vir 'n Meestersgraad, Universiteit van die Vrystaat, Bloemfontein.
- Verkuyten, M. (1989). Happiness Among Adolescents in the Netherlands: Ethnic and Sex Differences, *Psychological Reports*, 65, p. 577 - 578.
- Walker, H.J. (1999). Clarifying the affective Component of Psychological Well-Being. Ongepubliseerde Meestersgraadskripsie, PU vir CHO, Potchefstroom.
- Walker, R., & Goodson, I. (1977). Humour in the Classroom. In P. Woods and M Hammersby (Eds) *School Experience explorations in the sociology of education*. London: Croom Helm.
- Walsh, F., & Wynne, L.C. (1993). *Normal Family processes*, 2nd ed. New York: Guilford Press.
- Werner, E.E., & Smith, R.S. (1982). *Vulnerable but Invincible*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Wissing, M.P., & Van Eeden, C. (1994). Psychological well-being: Measurement and Construct clarification. Paper 23rd International Congress of Applied Psychology, Madrid, Spain, July 17 - 22, 1994.
- Wissing, M.P., & Van Eeden, C. (1998) Psychological Well-Being: A fortigenic conceptualisation and empirical clarification. In L. Schlebusch (Ed) South Africa beyond transition: Psychological well-being (p 379 - 393) proceedings of the 3rd Annual Congress of the Psychological Society of South Africa. Pta: PsySSA.
- Wissing, M.P. (2000). Wellness: Construct clarification and a framework for future research and practices. Keynote address. First South African National Wellness Conference, Port Elizabeth, 2 - 5 May.
- Wissing, M.P. (2001). Teoretiese Grondslae van Psigofortologie. Werkswinkel: Kinderpsigo-ontwikkeling van Doktorale kursus in Kindersielkunde en Verwante Terreine. UOVS. 2001
- Wissing, M.P., & van Eeden, C. (2002). Empirical clarification of the nature of psychological well-being. *South African Journal of Psychology*, 32(1). p. 32 - 44.
- Witmer, J.M., & Sweeney, T.J. (1992). A Holistic Model for Wellness and Prevention

- over the life span. *Journal of Counselling and Development*, 71, p. 140 - 147.
- Wolfenstein, M. (1951). A phase in the development of Children's sense of humour. *Psychoanalytic Study of the Child*, 6, p. 336 - 350.
- Wolfenstein, M. (1954). *Children's humour*. Glencoe: The Free Press.
- Wolfenstein, M. (1955). Mad laughter in a six year old boy. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 10, p. 381 - 394 in L. Namehow, K.A. McCluskey-Fawcett, & P.E. McGhee (Eds) (1986). *Humor and ageing*. Orlando: Academic Press.
- Wolin, S. & Wolin, S.J. (1993). Beating the Odds. *Learning*, p. 66 - 67.
- Wyer, R.S. & Collins, J.E. (1992). A Theory of Humour Elicitation. *Psychological Review*, 99(4), p. 663 - 688.
- Ziv, A. (1984). *Personality and sense of humour*. New York: Springer.

Sertifikaat

Ek verklaar hiermee dat hierdie proefskrif deur my taalversorg is en voldoen aan die vereistes soos aan my oorgedra vir akademiese voorlegging.

I R Raper

D Litt et Phil, Departement Afrikaans en Nederlands (RAU) 1982
(Promotor prof F I J van Rensburg)

- Voormalige Departementshoof Departement Afrikaans en Nederlands en dekaan, Geesteswetenskappe, Universiteit van Venda (1983 - 1994)
- Hoof: SA Buro vir Wetenskaplike Publikasies 1995 - 2000
- Tans Voorsitter: Forum-Pers en Scientific Publishing Services, Pretoria; Nasionale President, Suider-Afrika Genootskap vir die Bevordering van die Wetenskap (S₂A₃) 1996 - hede.

U.S.V.J. BIBLIOTEK